

**ΣΧΟΛΗ ΕΘΝΙΚΗΣ ΑΜΥΝΑΣ
2^Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΣΕΙΡΑ
ΔΙΑΔΙΚΤΥΑΚΗΣ ΜΑΘΗΣΗΣ**

ΑΤΟΜΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

**«ΟΙ ΜΕΤΑΞΥ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΣΥΓΚΡΟΥΣΕΙΣ ΣΤΟΝ
20^Ο ΑΙΩΝΑ: Ο ΕΘΝΙΚΟΣ ΔΙΧΑΣΜΟΣ (1915-1917) ΚΑΙ
Ο ΕΜΦΥΛΙΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ (1943-1949)»**

**ΑΠΟ
ΑΝΤΧΟ(Μ) ΘΕΟΦΑΝΗ ΠΟΛΥΧΡΟΝΟ ΠΝ**

ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ 2013

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

	ΣΕΛΙΔΑ
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	1
ΣΚΟΠΟΣ	2
ΠΡΟΫΠΟΘΕΣΕΙΣ	2

ΚΕΦΑΛΑΙΟ «Α» Εθνικός Διχασμός (1915 – 1917)

Αίτια.....	3
Από την έναρξη του Α' Π.Π. έως την δεύτερη παραίτηση Βενιζέλου.....	3
Κινήσεις των αντιπάλων στα ελληνικά εδάφη.....	6
Το κίνημα της «Εθνικής Άμυνας».....	7
Τα «Νοεμβριανά».....	9
Η εκδίωξη του Κωνσταντίνου.....	11
Η επάνοδος του Βενιζέλου στην Αθήνα.....	13
Τυπικός τερματισμός Εθνικού Διχασμού - Συνέπειες.....	14

ΚΕΦΑΛΑΙΟ «Β» Εμφύλιος Πόλεμος (1943 - 1949)

Εισαγωγικό Σημείωμα- Αίτια.....	16
Ο Πρώτος Γύρος του Εμφυλίου (από το καλοκαίρι του 1943 έως τη Συμφωνία της Βάρκιζας).....	17
Τα Δεκεμβριανά (Μάχη της Αθήνας).....	23
Η συμφωνία της Βάρκιζας.....	25
Ο Δεύτερος Γύρος του Εμφυλίου(Από τη Βάρκιζα στις εκλογές του 1946)....	26
Θριαμβευτική νίκη των φιλοβασιλικών.....	28
Ο Τρίτος Γύρος του Εμφυλίου- Ολομέτωπη σύγκρουση (1946-1949).....	30

Οι αντίπαλοι στρατοί.....	30
Έτος 1946.....	30
Τακτική του Αγώνα.....	31
Διεξαγωγή του Αγώνα.....	32
Έτος 1947.....	33
Οργάνωση και Δύναμη του ΔΣΕ.....	34
Οργάνωση και Δύναμη του Εθνικού Στρατού.....	34
Διεξαγωγή του Αγώνα.....	35
Έτος 1948.....	36
Οργάνωση και Δύναμη του ΔΣΕ.....	37
Οργάνωση και Δύναμη του Εθνικού Στρατού.....	37
Διεξαγωγή των Επιχειρήσεων.....	37
Επιχείρηση «ΧΑΡΑΥΓΗ» (15 Απρ.- 26 Μαΐ. 48).....	37
Επιχείρηση «ΚΟΡΩΝΙΣ» (20 Ιουλ.- 22 Αυγ. 48).....	38
Επιχείρηση κατά Βίτσι (Αυγ.-Δεκ. 48).....	38
Έτος 1949.....	39
Οργάνωση και Δύναμη Αντιπάλων.....	39
Διεξαγωγή των Επιχειρήσεων.....	40
Σχέδιο Επιχειρήσεων «ΠΕΡΙΣΤΕΡΑ» (Δεκ. 48-Ιουλ. 49).....	40
Τελικές Εκκαθαριστικές Επιχειρήσεις κατά Βίτσι- Γράμμου(1-30 Αυγ. 49).....	40
Επιχείρηση «ΠΥΡΣΟΣ Α» (2-8 Αυγ. 49) κατά Βορείου Γράμμου.....	41
Επιχείρηση «ΠΥΡΣΟΣ Β» (10-16 Αυγ. 49) κατά Βίτσι.....	41
Επιχείρηση «ΠΥΡΣΟΣ Γ» (24-30 Αυγ. 49) κατά Γράμμου.....	41
Θλιβερός απολογισμός- Συνέπειες.....	42

ΚΕΦΑΛΑΙΟ «Γ»
Συμπεράσματα – Προτάσεις

Συμπεράσματα.....	45
Προτάσεις.....	46
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	A-1
Βιβλία.....	A-1
Περιοδικός Τύπος- Δοκίμια- Άρθρα.....	A-1
Διαδίκτυο.....	A-1
ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΚΟ ΥΛΙΚΟ.....	B-1
Εθνικός Διχασμός.....	B-1
Εμφύλιος Πόλεμος.....	B-5

Αντιπλοίαρχος (Μ) ΠΝ
Θεοφάνης Πολύχρονος
του Ευθυμίου (ΑΜ: Μ-813)
Σπουδαστής ΣΕΘΑ
Αθήνα, 4 Φεβρουαρίου 2013

ΑΤΟΜΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

**ΘΕΜΑ: Οι μεταξύ των Ελλήνων συγκρούσεις στον 20^ο αιώνα:
Ο Εθνικός Διχασμός (1915 – 1917) και ο Εμφύλιος
Πόλεμος (1943 - 1949)**

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η ιστορία, όπως σωστά έχει ειπωθεί, είναι ο οφθαλμός του μέλλοντος, ο απαραίτητος και αλάθητος οδηγός ατόμων και λαών για την περαιτέρω πορεία τους στον εθνικό και διεθνή στίβο. Ο τραγικός Ευριπίδης γράφει χαρακτηριστικά ότι: «είναι ευτυχής όποιος μελέτησε την ιστορία, γιατί αυτός ούτε τους πολίτες παρακινεί προς την καταστροφή ούτε ο ίδιος γίνεται άδικος»¹.

Για εμάς τους Έλληνες η ορθή γνώση της ιστορίας μας είναι αναγκαία και επιτακτική, εξαιτίας της ιδιομορφίας της (μακρόχρονη, λαμπρή και ένδοξη, αλλά και γεμάτη με μελανά σημεία), του ιδιαίτερου χαρακτήρα μας (είμαστε γεμάτοι αντιθέσεις, ενθουσιώδεις, τολμηροί, ριψοκίνδυνοι, φιλόπατριες, αλλά και ευμετάβολοι, ασταθείς, τοπικιστές, ατομιστές που πολλές φορές βάζουμε το ατομικό συμφέρον πάνω από το γενικό) και της γεωγραφικής θέσης της χώρας μας.

Ιδιαίτερα η ιστορία των εμφυλίων συγκρούσεων των Ελλήνων είναι αξιόλογη, ενδιαφέρουσα και διδακτική για την εξαγωγή συμπερασμάτων πολύτιμων για την περαιτέρω πορεία του έθνους μας. Η ανάλυση και η ερμηνεία των συγκεκριμένων ιστορικών γεγονότων είναι έργο των ειδικών ιστορικών, τα εξαγόμενα συμπεράσματα όμως πρέπει να γίνονται κτήμα όλων μας. Μόνο έτσι θα μάθουμε στις κρίσιμες περιστάσεις να προσανατολιζόμαστε και να συμπεριφερόμαστε ανάλογα, έτσι ώστε να αποφεύγουμε σαν έθνος άστοχες ενέργειες και ολέθρια σφάλματα.

Φυσικά όλοι μας γνωρίζουμε, έστω και επιφανειακά, τα ηρωικά κατορθώματα και τις περιλάμπρες νίκες των προγόνων μας. Πόσοι όμως γνωρίζουμε τις μελανές και γεμάτες εθνική ντροπή σελίδες της ιστορίας μας; Ασφαλώς λίγοι και ίσως ελλιπώς. Αυτό γίνεται κυρίως γιατί δεν επιθυμούμε την μελέτη αυτών των αρνητικών γεγονότων επειδή μας θλίβουν και ψυχολογικά μας καταρρακώνουν. Η σκέψη και μόνο «που θα βρισκόμασταν αν δεν είχε γίνει αυτή η εμφύλια σύγκρουση», στενοχωρεί βαθύτατα όλους μας. Η άγνοια όμως των μελανών αυτών σελίδων είναι λάθος γιατί έτσι

---

¹ <http://www.sansimera.gr/quotes/authors/17>

έχουμε μερική και όχι καθολική γνώση της ιστορίας μας και φυσικά δεν έχουμε δεχτεί τα χρήσιμα διδάγματα και συμπεράσματα που απορρέουν από αυτές.

Δύο από αυτές τις μελανές σελίδες της ιστορίας μας, γράφτηκαν τον 20^ο αιώνα: ο Εθνικός Διχασμός (1915 – 1917) και ο Εμφύλιος Πόλεμος (1943 - 1949). Είναι δύο εμφύλιες συγκρούσεις, οι πλέον πρόσφατες, των οποίων τα αποτελέσματα ήταν ολέθρια και σφράγισαν κατά πολύ την πορεία της χώρας μας σε αυτόν τον αιώνα. Η πρώτη αφορά τη διαμάχη του Βασιλιά Κωνσταντίνου με τον Πρωθυπουργό Ελευθέριο Βενιζέλο για το ποια θα έπρεπε να είναι η θέση της χώρας κατά τον Α Παγκόσμιο Πόλεμο, η οποία κατέληξε στον λεγόμενο Εθνικό Διχασμό, διαιρώντας τον ελληνικό λαό σε δύο αντίπαλα στρατόπεδα και στη συνέχεια σε δύο κράτη με δύο διαφορετικές κυβερνήσεις. Ανεξάρτητα του ποιος τελικά επικράτησε, αυτό που παρέμεινε ήταν ο φανατισμός και το μίσος του διαιρεμένου λαού που σημάδεψαν αρνητικά όλες τις επόμενες εξελίξεις που αφορούσαν τη χώρα μας. Η δεύτερη αφορά τη διαμάχη για την ανάκτηση της διακυβέρνησης της χώρας μετά την αποχώρηση των κατοχικών στρατευμάτων και την απελευθέρωση. Ο λαός πάλι διαιρεμένος σε δύο αντίπαλα στρατόπεδα, υποκινούμενος και υποβοηθούμενος από ξένες δυνάμεις, ενεπλάκη σε αδελφοκτόνο πόλεμο του οποίου τα αποτελέσματα βίωνε μέχρι πρόσφατα.

Στη συνέχεια θα δούμε αναλυτικά τα ιστορικά στοιχεία των ανωτέρω εμφύλιων διαμαχών, θα σκιαγραφήσουμε τους πρωταγωνιστές, θα αναλύσουμε τα αποτελέσματα και τις επιπτώσεις πάνω στην πορεία της χώρας και θα εξάγουμε διδάγματα και συμπεράσματα ώστε στο μέλλον να αποφύγουμε παρόμοια λάθη τα οποία θα οδηγήσουν τη χώρα μας σε δεινή θέση.

ΣΚΟΠΟΣ

Σκοπός της παρούσης εργασίας είναι να παραθέσουμε τα ιστορικά γεγονότα των μεταξύ των Ελλήνων συγκρούσεων στον 20^ο αιώνα, τον Εθνικό Διχασμό (1915 – 1917) και τον Εμφύλιο Πόλεμο (1943 - 1949), να εξάγουμε τυχόν διδάγματα και συμπεράσματα από αυτά και να μελετήσουμε τις επιπτώσεις τους στην εξέλιξη του Ελληνικού κράτους.

ΠΡΟΥΠΟΘΕΣΕΙΣ

Για την παρούσα μελέτη ελήφθησαν οι παρακάτω προϋποθέσεις:

α. Οι προσωπικότητες των ηγετών παίζουν σημαντικότερο ρόλο στη διαμόρφωση της κάθε ιστορικής περιόδου και τις περισσότερες φορές επιδρούν είτε θετικά είτε αρνητικά στην ιστορία της κάθε χώρας.

β. Για τα γεγονότα που εξετάζονται έχει γραφτεί πληθώρα βιβλίων και συγγραμμάτων, πολλές φορές επηρεαζόμενα από την υποκειμενική κρίση και την πολιτική απόκλιση των συγγραφέων. Θα γίνει προσπάθεια όσο το δυνατό αντικειμενικής κρίσης και αναφοράς των εν λόγω γεγονότων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ «Α»

Εθνικός Διχασμός (1915 – 1917)

Αίτια

Αίτια του Εθνικού Διχασμού υπήρξε η εναντίωση του βασιλιά Κωνσταντίνου Α' στα σχέδια του πρωθυπουργού Ελευθερίου Βενιζέλου για την είσοδο της Ελλάδας στον πόλεμο στο πλευρό της Entente. Λόγω των συγγενικών δεσμών του με τη Γερμανία² (η σύζυγός του βασίλισσα Σοφία ήταν αδελφή του Κάιζερ Γουλιέλμου Β') αλλά και του θαυμασμού του γι' αυτή τη χώρα και της βαθύτερης προσκόλλησής του στις όποιες αξίες της, ο Κωνσταντίνος, μη μπορώντας να κηρυχθεί αναφανδόν κατά της Entente, υποστήριζε ότι η Ελλάδα όφειλε να παραμείνει ουδέτερη. Η κόντρα αυτή κορυφώθηκε και έφτασε σε ακραία σημεία, όπως θα δούμε παρακάτω, χωρίζοντας τους Έλληνες σε δύο στρατόπεδα.

Από την έναρξη του Α' Π.Π. έως την δεύτερη παραίτηση Βενιζέλου.

Με το τέλος των Βαλκανικών Πολέμων και την υπογραφή της Συνθήκης του Βουκουρεστίου, με την οποία οριοθετούνταν τα νέα σύνορα των χωρών της Βαλκανικής χερσονήσου, επήλθε προσωρινή εθνική ενότητα η οποία διήρκεσε μέχρι την έναρξη του Α' Παγκοσμίου Πολέμου. Το ζήτημα³ που ανέκυψε ήταν η θέση που έπρεπε να κρατήσει η Ελλάδα κατά τον πόλεμο αυτόν και εδώ ήταν η διαφωνία μεταξύ του πρωθυπουργού Ελευθερίου Βενιζέλου και του βασιλιά Κωνσταντίνου, η οποία ακολούθως οδήγησε τον ελληνικό λαό σε σφοδρή σύγκρουση.

Οι αντίπαλοι⁴ κατά τον πόλεμο ήταν οι Κεντρικές Δυνάμεις (Γερμανία, Αυστρία, Ιταλία) και η Entente - Συνεννόηση (Αγγλία, Γαλλία, Ρωσία). Η Ελλάδα αρχικά επέλεξε να μείνει ουδέτερη, παραβιάζοντας την ελληνοσερβική συνθήκη συμμαχίας που προέβλεπε αμοιβαία στρατιωτική υποστήριξη σε περίπτωση πολέμου ενός από τα συμβαλλόμενα μέρη με τρίτη δύναμη. Έτσι η Ελλάδα στον πόλεμο Αυστρίας- Σερβίας επέλεξε την τήρηση απέναντι στη Σερβία «ευμενέστατης» ουδετερότητας. Η Ελλάδα έτσι απομονώθηκε και έμεινε παρατηρητής των γεγονότων την ώρα που στο εσωτερικό γινόταν μεγάλη διαμάχη για την πολιτική που θα ακολουθούσε η χώρα. Ο Πρωθυπουργός υποστήριζε την προσωρινή ουδέτερη στάση της Ελλάδας και στη συνέχεια τη συμμαχία με την Αγγλία και τη Γαλλία, όταν δημιουργούνταν οι απαραίτητες προϋποθέσεις. Πίστευε βαθύτατα ότι, άσχετα με την έκβαση του πολέμου στη Κεντρική Ευρώπη, η Αγγλία θα παρέμενε κυρίαρχη στην Εγγύς Ανατολή. Γι' αυτό οι τύχες της Ελλάδας ήταν συνδεδεμένες με τις Δυτικές Δυνάμεις και ιδιαίτερα με την Αγγλία. Αντίθετα ο βασιλιάς, πεπεισμένος για την τελική νίκη των Κεντρικών Δυνάμεων, επέμενε στη

² Ιστορία του Ελληνικού έθνους, Εκδοτική Αθηνών Α.Ε., τόμος ΙΕ, σελ.21

³ Dolihi.gr (Άρθρο Του Ευαγγέλου Β. Τσακνάκη)

⁴ Ιστορία του Ελληνικού έθνους, Εκδοτική Αθηνών Α.Ε., τόμος ΙΕ, σελ.15

διαρκή ουδετερότητα της Ελλάδας, αφού η ευάλωτη από τη θάλασσα Ελλάδα δεν ήταν δυνατό να πάρει το μέρος των Κεντρικών Δυνάμεων.

Σ' αυτά τα πλαίσια υπήρχε και διαφωνία σχετικά με τον χειρισμό της ελληνοσερβικής συνθήκης συμμαχίας. Ο Βενιζέλος υποστήριζε ότι η Ελλάδα έπρεπε να βοηθήσει στρατιωτικά τη Σερβία μόνο στην περίπτωση επέμβασης της Βουλγαρίας εναντίον της Σερβίας ανεξάρτητα αν η Βουλγαρία ανήκε ή όχι στη συμμαχία των Κεντρικών Δυνάμεων. Αντίθετα ο βασιλιάς υποστήριζε ότι αν στην παραπάνω περίπτωση η Βουλγαρία ανήκε στη συμμαχία των Κεντρικών Δυνάμεων, η Ελλάδα δεν έπρεπε να συνδράμει τη Σερβία γιατί έτσι θα εγκατέλειπε την ουδέτερη στάση της. Γενικά ήταν αντίθετος σε οποιαδήποτε κίνηση εναντίον της Γερμανίας και των συμμάχων της. Φυσικά τα πράγματα ήταν πολύπλοκα, καθώς η Entente δεν ήθελε εμπλοκή της Ελλάδας στο πλευρό της, προσπαθώντας να διατηρηθεί η ουδετερότητα της Βουλγαρίας και της Τουρκίας. Έτσι υπήρξε διαφωνία του Βενιζέλου με την Entente για το αν και πότε και υπό ποιες προϋποθέσεις θα έμπαινε η Ελλάδα στον πόλεμο στο πλευρό των συμμάχων. Πάντως από το καλοκαίρι του 1914 έως το Μάρτιο του 1915 έγιναν πολυάριθμες προσπάθειες από τον Βενιζέλο να πείσει τον βασιλιά για την προσάρτηση της Ελλάδας στην Entente. Η κορυφαία προσπάθεια έγινε το Φεβρουάριο του 1915, όπου έγινε και ο σχεδιασμός για την επιχείρηση των συμμάχων στην Καλλίπολη⁵.

Σε αυτήν την επιχείρηση ο Βενιζέλος ήθελε οπωσδήποτε να συμμετάσχει η Ελλάδα καθώς πείστηκε ότι σκοπός των συμμάχων ήταν η διάλυση της οθωμανικής αυτοκρατορίας, γεγονός που εδαφικά συνέφερε την Ελλάδα. Μάλιστα τόσο φανατικά προώθησε τον σχεδιασμό της επιχείρησης και την εμπλοκή της Ελλάδας ώστε ήταν έτοιμος να παραχωρήσει την Καβάλα και τη Δράμα στη Βουλγαρία για να εξασφαλίσει τα νέα εδάφη στη Μικρά Ασία. Την 17 Φεβρουαρίου/ 2 Μαρτίου 1915 ο Πρωθυπουργός ανέλυσε στον βασιλιά το σχέδιό του για την εμπλοκή της Ελλάδας με σθένος και πίστη τονίζοντας τα οφέλη που θα είχε η πατρίδα από αυτή την κίνηση είτε οι σύμμαχοι νικούσαν, είτε όχι. Ο βασιλιάς πείστηκε και μάλιστα αναφώνησε: «εμπρός λοιπόν, με τη βοήθεια του Θεού!». Όμως στη συνέχεια με την επιμονή του αρχηγείου του Γενικού Επιτελείου, Ιωάννη Μεταξά, και λαμβάνοντας υπόψη τις, κατόπιν αιτήσεως της συζύγου του στον αδερφό της Κάιζερ, διαβεβαιώσεις από τη Γερμανία για την διατήρηση της ουδετερότητας της Ελλάδας, άλλαξε γνώμη.

Ακολούθησαν⁶ συνεδριάσεις του Συμβουλίου του Στέμματος, όπου η πλειοψηφία τάσσόταν υπέρ της πρότασης του Πρωθυπουργού. Τελικά την 21 Φεβρουαρίου/ 6 Μαρτίου 1915 ο βασιλιάς ανακοίνωσε στον Πρωθυπουργό ότι δεν ενέκρινε τη συμμετοχή της Ελλάδας στην επιχείρηση των συμμάχων στην Καλλίπολη. Κατόπιν αυτού ο Βενιζέλος επικαλέστηκε διαφωνία Στέμματος- Κυβέρνησης και υπέβαλλε την παραίτησή του. Αυτή ήταν και η απαρχή του Εθνικού Διχασμού καθώς σιγά σιγά οι εκατέρωθεν υποστηρικτές άρχισαν να αναπτύσσουν φανατισμό και πόλωση εκτοξεύοντας κατηγορίες περί προδοσίας και μειοδοσίας. Σε αυτή την περίοδο ήρθαν στη φόρα τα απόρρητα της εξωτερικής πολιτικής που αφορούσαν την πιθανή

⁵ Α. Κοτζιά, « Ο Εθνικός Διχασμός », Εκδόσεις Φυτράκη, σελ. 133-142

⁶ Ιστορία του Ελληνικού έθνους, Εκδοτική Αθηνών Α.Ε., τόμος ΙΕ, σελ.22

παραχώρηση της Καβάλας στους Βούλγαρους με αντάλλαγμα περιοχές της Μικράς Ασίας, γεγονός που, όπως ήταν φυσικό, πόλωσε την ατμόσφαιρα.

Μετά την παραίτηση του Βενιζέλου, ο Κωνσταντίνος ανέθεσε στον Δημήτριο Γούναρη να σχηματίσει υπηρεσιακή κυβέρνηση μέχρι να γίνουν οι εκλογές, που είχαν προγραμματισθεί για τον Ιούνιο. Ο Γούναρης ήταν ο κυριότερος εκπρόσωπος της αντιβενιζελικής παράταξης. Απέτυχε να διαμορφώσει σαφή εξωτερική πολιτική και έγινε πειθήνιο όργανο του βασιλιά και των συμβούλων του. Η πολιτική του αυτούς τους μήνες συνέτεινε κατά πολύ στην επιδείνωση της εθνικής κρίσης και στην ένταση του εθνικού διχασμού. Ενεπλάκη σε συνεχείς διαπραγματεύσεις με τους συμμάχους σχετικά με τα ανταλλάγματα για την προσάρτηση της Ελλάδας στην Entente, χωρίς να γίνει κάτι ουσιώδες, κατάσταση που βόλευε τη θέση του βασιλιά για διατήρηση της ουδετερότητας.

Οι εκλογές της 31 Μαΐου 1915 έδωσαν στην παράταξη του Βενιζέλου ισχυρή πλειοψηφία, παρόλο που οι βασιλικοί προσπάθησαν να συνδέσουν την καταψήφιση του Βενιζέλου με την αποκατάσταση της κλονισμένης υγείας του βασιλιά. Η ανάληψη της πρωθυπουργίας από αυτόν έγινε τον Αύγουστο, γιατί ο βασιλιάς αρρώστησε σοβαρά και κρίθηκε ότι έπρεπε να αναμένουν την ανάρρωσή του. Αυτή η κίνηση θεωρήθηκε αντισυνταγματική⁷ καθόσον η δημοκρατικά εκλεγμένη κυβέρνηση δεν μπορούσε να κυβερνήσει. Όταν ο Βενιζέλος σχημάτισε κυβέρνηση, βρέθηκε αντιμέτωπος με την εχθρική προς αυτόν στάση όχι μόνο των Ανακτόρων, αλλά και του Γενικού Επιτελείου και της δημόσιας διοίκησης. Ο βασιλιάς μετά την ασθένειά του δεν ήταν ο ίδιος ο προ εξαμήνου αντίπαλος, αλλά είχε γίνει έρμαιο των αυλικών του και του Επιτελείου⁸.

Στο μεταξύ η Βουλγαρία, έχοντας αποφασίσει τη σύναψη συμμαχίας με τη Γερμανία, ήταν έτοιμη να επιτεθεί εναντίον της Σερβίας. Εν όψει της συμφωνίας για αμοιβαία υποστήριξη μεταξύ της Ελλάδας και της Σερβίας, ο Βενιζέλος κήρυξε γενική επιστράτευση. Ας σημειωθεί ότι ο Βενιζέλος είχε ενημερώσει σχετικά τη Βουλή, η οποία του έδωσε ψήφο εμπιστοσύνης για την ακολουθούμενη πολιτική. Ο βασιλιάς, αρνούμενος να υπογράψει το σχετικό διάταγμα, υποχρέωσε τον Βενιζέλο σε παραίτηση τον Οκτώβριο του 1915, τη δεύτερη σε λίγους μήνες του νόμιμα εκλεγμένου, και με μεγάλη πλειοψηφία, πρωθυπουργού της χώρας. Αυτό το γεγονός αποτελούσε καταφανή συνταγματική εκτροπή και έδειξε ότι η επιδίωξη του βασιλιά ήταν η αποπομπή του Βενιζέλου με κάθε κόστος. Ο Κωνσταντίνος προκήρυξε νέες εκλογές, από τις οποίες ο Βενιζέλος κήρυξε αποχή των Φιλελευθέρων, με το αιτιολογικό ότι δεύτερη διάλυση της Βουλής μέσα σε μερικούς μήνες είναι κατάχρηση δικαιώματος από την πλευρά του βασιλιά.

⁷ Α. Κοτζιά, «Ο Εθνικός Διχασμός», Εκδόσεις Φυτράκη, σελ. 143

⁸ Θ. Βερέμη – Γ. Κολιόπουλου, «Ελλάς, Η σύγχρονη συνέχεια, Από το 1821 μέχρι σήμερα», 2006. Εκδόσεις Καστανιώτη, σελ. 331

Κινήσεις των αντιπάλων στα ελληνικά εδάφη.

Παράλληλα με την αποπομπή του Βενιζέλου από την πρωθυπουργία, στρατεύματα των Αγγλογάλλων αποβιβάστηκαν στη Θεσσαλονίκη, για να βοηθήσουν τη Σερβία στον πόλεμο που της κήρυξε η Βουλγαρία. Αυτό έγινε με αίτημα του Βενιζέλου για την συμπλήρωση του αριθμού των 150.000 ανδρών που έπρεπε να παρατάξει η Σερβία στα σύνορα με την Βουλγαρία, για να ενεργοποιηθεί η ελληνοσερβική συμφωνία και να εμπλακεί η Ελλάδα. Η παρουσία των Αγγλογάλλων στη Μακεδονία επρόκειτο να δημιουργήσει μια νέα δυναμική στις σχέσεις της Ελλάδας με τις δύο αντιμαχόμενες δυνάμεις, την Entente και τις Κεντρικές Αυτοκρατορίες, γιατί στην ουσία ενέπλεκε την Ελλάδα στον πόλεμο στο πλευρό των Συμμάχων. Μετά την παραίτηση του Βενιζέλου, ο βασιλιάς ανέθεσε στον Αλέξανδρο Ζαΐμη να σχηματίσει κυβέρνηση. Ο Ζαΐμης απέρριψε επίσημη πρόταση των Αγγλογάλλων για παραχώρηση της Κύπρου στην Ελλάδα, ως αντάλλαγμα για τη συμμαχία της με την Entente. Για το λόγο αυτό η κυβέρνηση του Ζαΐμη ανατράπηκε από τη βενιζελική πλειοψηφία της Βουλής. Ο βασιλιάς ανέθεσε στον Στέφανο Σκουλούδη να σχηματίσει νέα κυβέρνηση και προκήρυξε εκλογές για τις 6 Δεκεμβρίου 1915. Ο Σκουλούδης διέλυσε τη Βουλή και κυβερνούσε δικτατορικά, ακολουθώντας τη γραμμή του Κωνσταντίνου. Στις εκλογές αυτές οι φιλελεύθεροι απείχαν με εντολή του Βενιζέλου κι έτσι ο Βενιζέλος άρχισε την εξωκοινοβουλευτική αντιπολίτευση που αποτέλεσε το πρώτο βήμα για το μελλοντικό του κίνημα.

Μετά την ήττα της Σερβίας από τη Βουλγαρία και την Αυστροουγγαρία το Δεκέμβριο του 1915, οι Αγγλογάλλοι, που ήδη είχαν αποβιβάσει στρατεύματα στη Θεσσαλονίκη, κατέλαβαν την Κέρκυρα, τη Λήμνο, τη Λέσβο και τη Μήλο χωρίς τη συγκατάθεση της ελληνικής κυβέρνησης. Την άνοιξη⁹ του ίδιου έτους ο γερμανικός και βουλγαρικός στρατός διενεργούσε επιχειρήσεις για την κατάληψη στρατηγικών θέσεων κατά μήκος της ελληνοβουλγαρικής μεθορίου, μεταξύ των οποίων ήταν και το μεγάλο οχυρό Ρούπελ, το οποίο πρόβαλε σθεναρή αντίσταση. Προς έκπληξη όλων, στις 26 Μαΐου η φρουρά του οχυρού έλαβε εντολή από την Αθήνα να το εκκενώσει. Ο βασιλιάς Κωνσταντίνος και ο διορισμένος από τον ίδιο πρωθυπουργός Σ. Σκουλούδης, φέρνουν ακέραια την ευθύνη για την ανεξήγητη αυτή πράξη. Οι Αγγλογάλλοι έδρασαν αστραπιαία μετά την παράδοση στους Γερμανοβουλγάρους του οχυρού Ρούπελ. Πρώτα κατέλαβαν τη Θάσο, και στη συνέχεια ζήτησαν την αποστράτευση της Ελλάδας, φοβούμενοι τη συμμαχία της με τη Γερμανία. Επίσης απαιτήσαν την επάνοδο στον κοινοβουλευτισμό, και την παραίτηση της δικτατορικής κυβέρνησης του Σ. Σκουλούδη. Τον Ιούνιο του 1916 η κυβέρνηση Σκουλούδη παραιτείται μετά τις απαιτήσεις των Συμμάχων και πρωθυπουργός ορκίζεται ο Ζαΐμης ο οποίος κατεύνασε τους Συμμάχους κάνοντας δεκτές τις απαιτήσεις τους.

Τον Ιούνιο του 1916 οι Βούλγαροι εισέβαλαν στην Ανατολική Μακεδονία, και άρχισαν να εκδιώκουν τον ελληνικό πληθυσμό. Οι ελληνικές στρατιωτικές αρχές έλαβαν σαφείς εντολές από την Αθήνα να αποφύγουν τις προστριβές με τα βουλγαρικά και γερμανικά στρατεύματα. Από τον Ιούνιο του 1916¹⁰, η

⁹ Κ. Αμανατίδη, « Επίκαιρα και Επίμαχα », Εκδόσεις Τσώνη, σελ. 51

¹⁰ Σ. Μαρκέτου, « Νοεμβριανά 1916 », Δοκίμιο, σελ 2

διασπορά κατά μήκος και πλάτος της χώρας των επιστρατικών συλλόγων (παρακρατικών αντιβενιζελικών συλλόγων που εμφανίστηκαν μετά την αποστράτευση και τάσσονταν κατά της εισόδου στον πόλεμο και υπέρ της φιλογερμανικής βασιλικής πολιτικής), επικύρωσε τη μεταμόρφωση του Διχασμού από αντιπαράθεση πολιτικών και στρατιωτικών ελίτ σε σύγκρουση μαζών. Με την εμφάνιση των επιστράτων οι βενιζελικοί πολίτες βρίσκονταν ουσιαστικά εκτός νόμου και διώκονταν με κάθε τρόπο. Στην προστασία τους εμπλέκονταν οι πρεσβείες των χωρών των Συμμάχων, των οποίων οι μυστικές αστυνομίες ανταπέδιδαν τα χτυπήματα. Η Αθήνα είχε μετατραπεί σε αναρχούμενη ζούγκλα όπου κυριαρχούσαν οι βιαιοπραγίες, οι φυλακίσεις, οι ύβρεις και οι συκοφαντίες. Τον Αύγουστο φιλοανταντικοί και ουδετερόφιλοι πραγματοποίησαν εντυπωσιακές συγκεντρώσεις στην πρωτεύουσα και στις επαρχιακές πόλεις.

Το κίνημα της «Εθνικής Άμυνας».

Εν όψει αυτών των εξελίξεων στη Θεσσαλονίκη¹¹ εκδηλώθηκε το κίνημα της «Εθνικής Άμυνας» από φιλοβενιζελικούς αξιωματικούς τον Αύγουστο του 1916. Αμέσως μετά το κίνημα ο Βενιζέλος εγκατέλειψε την Αθήνα και πήγε στα Χανιά, όπου σχημάτισε Προσωρινή Κυβέρνηση. Από τα Χανιά η Προσωρινή Κυβέρνηση μετέβη στη Θεσσαλονίκη, η οποία βρισκόταν υπό τον έλεγχο των Αγγλογάλλων. Πρώτο μέλημα της Προσωρινής Κυβέρνησης του Βενιζέλου ήταν η οργάνωση των Ενόπλων Δυνάμεων, η ένταξή τους στο πλευρό των Αγγλογάλλων, και η συμμετοχή τους στο Μακεδονικό μέτωπο εναντίον των Γερμανοβουλγάρων. Ο Ναύαρχος Παύλος Κουντουριώτης και ο Στρατηγός Παναγιώτης Δαγκλής ανέλαβαν την αρχηγία των Ενόπλων Δυνάμεων.

Ο Εθνικός Διχασμός ήταν πλέον γεγονός. Στα μέσα του 1916 η Ελλάδα περνούσε τις πιο κρίσιμες στιγμές της από τη σύσταση του ανεξάρτητου ελληνικού κράτους το 1832. Η Αθήνα, που αντιπροσώπευε την «παλαιά Ελλάδα», βρέθηκε αντιμέτωπη με τη Θεσσαλονίκη, που αντιπροσώπευε τη «νέα Ελλάδα» των βόρειων επαρχιών. Αμοιβαίο μίσος χώριζε τις δύο περιφέρειες. Οι «βενιζελικοί» διώκονταν στο Νότο και οι «βασιλόφρονες» στο Βορρά. Χάος και αναρχία επικρατούσαν σε όλη την επικράτεια. Στα μέσα του 1916 η έκβαση του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου ήταν αβέβαιη. Εξίσου αβέβαιο ήταν και το μέλλον της Ελλάδας, που κινδύνευε να χάσει τα εδάφη που είχε κερδίσει στους Βαλκανικούς Πολέμους του 1912-1913.

Το Σεπτέμβριο του 1916 ολόκληρο το Δ΄ Σώμα στρατού που έδρευε στην Καβάλα παραδόθηκε στους Γερμανούς και μεταφέρθηκε στη Γερμανία¹². Ο διοικητής του Δ΄ Σώματος συνταγματάρχης Χατζόπουλος αντιμετώπιζε την εξής κατάσταση: διαταγές της βασιλικής Κυβέρνησης των Αθηνών, που συνιστούσαν παροχή διευκολύνσεων στους Βουλγάρους και αποφυγή κάθε πράξης που θα δημιουργούσε ένταση, και άρνηση της Κυβέρνησης αυτής να δεχτεί την έκκλησή του να μετακινηθεί ο στρατός με ασφάλεια σε μέρος της Στερεάς Ελλάδας. Όταν οι Γερμανοβούλγαροι τελεσιγραφικά ζήτησαν την παράδοση της πόλης, είχε δυο επιλογές: ή την παράδοση ή την καταφυγή του

¹¹ Κ. Αμανατίδη, « Επικαιρά και Επίμαχα» , Εκδόσεις Τσώνη, σελ. 51

¹² Φ.Κ. Βώρου, « Ιστορία παγκόσμια και ελληνική κατά τον 20^ο αιώνα», Δοκίμιο, σελ. 79

στη βενιζελική Εθνική Άμυνα. Προτίμησε την αμαχητί παράδοση. Για να αποφύγει όμως την αιχμαλωσία του Σώματος από τους Βουλγάρους, με προσωπικές διαπραγματεύσεις με το Γερμανό στρατηγό Χιντεμπουργκ κατέφυγε στην προστασία των Γερμανών. 6.100 στρατιώτες, 430 αξιωματικοί και χωροφύλακες, 93 γυναίκες και 5 παιδιά μεταφέρθηκαν από αυτούς ως αιχμάλωτοι πολέμου στο Γκαίρλιτς (Görlitz) πόλη της πρώην Ανατολικής Γερμανίας όπου παρέμειναν στην παράξενη αυτή «φιλική αιχμαλωσία», μοναδική στην παγκόσμια ιστορία, περίπου δυόμισι χρόνια ως «internée», (υπό επιτήρηση), υπό περιορισμό και κατά παράβαση των κανόνων του πολέμου, γιατί ούτε εμπόλεμοι ήταν, ούτε είχαν αιχμαλωτιστεί. Ένα μέρος του στρατού του Δ΄ Σώματος, 3.500 στρατιώτες και 150 αξιωματικοί υπό τον συνταγματάρχη Χριστόπουλο αγνόησαν τη διαταγή του Χατζόπουλου και κατάφεραν να διαφύγουν στη Θάσο και ενώθηκαν με τις δυνάμεις Εθνικής Άμυνας. Στις 12 Σεπτεμβρίου 1916 η Καβάλα παραδόθηκε στους Βούλγαρους χωρίς αντίσταση. Παράλληλα με αυτές τις εξελίξεις, η Ιταλία, η οποία άλλαξε στρατόπεδο και ξαναμπήκε στον πόλεμο στο πλευρό της Entente, κατέλαβε την Αλβανία και τη Βόρειο Ήπειρο κι άρχισε να έχει βλέψεις και προς τη Μικρά Ασία, γεγονός άκρως ανησυχητικό και αντίθετο με τα συμφέροντα της Ελλάδας. Πλέον ήταν φανερό πως σε περίπτωση νίκης των Συμμάχων η Ελλάδα παραμένοντας ουδέτερη δεν θα κέρδιζε τίποτα.

Έτσι τώρα οι δυνάμεις της Entente διατηρούσαν διπλωματικές επαφές και με τις δυο κυβερνήσεις, ώστε να μπορούν να εποπτεύουν τη μία, στο νότο, και ενδεχόμενα να την ελέγχουν και συγχρόνως να βοηθήσουν την άλλη, στο βορρά, με οικονομικά μέσα και όπλα, για να μπορεί έπειτα να τους ενισχύσει στρατιωτικά στα μέτωπα του πολέμου.

Η Κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης¹³ προωθούσε νομοθετικό έργο χωρίς Βουλή, με νομοθετικά διατάγματα, που δημοσιεύονταν στην «Εφημερίδα της Προσωρινής Κυβέρνησης». Για τη συγκρότηση Στρατού, εκτός από οικονομικά μέσα και όπλα, χρειαζόταν και τη λαϊκή υποστήριξη. Είχε βέβαια τη συμπαράσταση εκείνων που είχαν οργανώσει το Κίνημα της Εθνικής Άμυνας και τη συμπάθεια των οπαδών του Κόμματος των Φιλελευθέρων. Χρειαζόταν όμως γενικότερη λαϊκή υποστήριξη. Ίσως γι' αυτόν το λόγο η Προσωρινή Κυβέρνηση ξεκίνησε μια νομοθεσία κοινωνικής πολιτικής για απαλλοτρίωση μεγάλων τσιφλικιών και αποκατάσταση ακτημόνων, αλλά στην εφαρμογή της προχώρησε άτολμα και αναβλητικά. Ουσιαστικά το θέμα αυτό επρόκειτο να προωθηθεί υπό την πίεση άλλων αναγκών μετά το 1922, όταν η κοινωνία είχε να περιθάψει και αποκαταστήσει πολλές εκατοντάδες χιλιάδες πρόσφυγες. Επίσης, την ίδια εποχή προωθήθηκε η πρώτη ουσιαστική Εκπαιδευτική (Γλωσσοεκπαιδευτική, ακριβέστερα) Μεταρρύθμιση, με την οποία προβλεπόταν γλώσσα δημοτική για το Δημοτικό Σχολείο, κάτι που φαινόταν απίστευτο ύστερα από την περί γλώσσας ρήτρα του Συντάγματος του 1911 (σύμφωνα με το Σύνταγμα του 1911 επίσημη γλώσσα οριζόταν η καθαρεύουσα). Τελικά, η Προσωρινή Κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης, για να αποδώσει το αναμενόμενο έργο ως σύμμαχος της Entente, χρειαζόταν να απαλλαγεί από την αρνητική παρουσία του Κωνσταντίνου στο νότο και να

¹³ Φ.Κ. Βώρου, « Ιστορία παγκόσμια και ελληνική κατά τον 20^ο αιώνα», Δοκίμιο, σελ. 81

επιστρέψει στην Αθήνα ως Κυβέρνηση της Ελλάδας, προκειμένου και να αξιοποιήσει τη συνολική στρατιωτική προετοιμασία της χώρας.

Τα «Νοεμβριανά».

Στις 5 Νοεμβρίου 1916, μετά την καταβύθιση των πλοίων «Αγγελική» και «Κ. Ησαΐα» που μετέφεραν εθελοντές, πυρομαχικά και εφόδια στο στρατό της προσωρινής κυβέρνησης της Θεσσαλονίκης, η χώρα ολοκλήρωνε μετά από συμφορές την πορεία της προς τον Εθνικό Διχασμό. Στην Αθήνα βενιζελικοί διαδηλωτές συγκρούονταν με βασιλικούς, ενώ στον Πειραιά, κατά την κηδεία των θυμάτων των ναυαγίων, το πλήθος κραύγαζε με απελπισία κατά των Γερμανών, των Γερμανόφιλων και των βασιλικών. Ο ναύαρχος Φουρνιέ ως κατακτητής ύψωνε τη γαλλική σημαία στα ελληνικά πλοία και εγκαταστάσεις. Ταυτόχρονα, στο ναύσταθμο η γαλλική σημαία κυμάτιζε και τα γαλλικά αγήματα αλώνιζαν. Συγχρόνως οι Σύμμαχοι¹⁴ στη διακοίνωση της 11 Σεπτεμβρίου 1916, με την οποία απαιτούσαν να τούς παραδοθούν τα όπλα και πολεμοφόδια του ελληνικού στρατού, προσπάθησαν να κάνουν ιδεολογική παρέμβαση αξιοποιώντας τα διλήμματα, δίνοντας μαθήματα εθνικής ευσυνειδησίας και εκφράζοντας τον ελληνικό αλυτρωτισμό. Έτσι, υπενθύμιζαν: «Τα όπλα ταύτα είναι προωρισμένα να χρησιμοποιηθώσι προς απελευθέρωσιν εδάφους, το οποίον έχει ποτισθή υπό του γενναιοτέρου Ελληνικού αίματος. Η θέσις των δεν είναι εις τα βάθη ενός οπλοστασίου, αλλ' εις τα μέτωπα του Μοναστηρίου και της Μακεδονίας... Ιδού τι πρέπει να λεχθή κατ' επανάληψιν προς εκείνους οίτινες έχουσιν ως μόνον ιδεώδες το μεγαλείον του Ελληνισμού, μεγαλείον δια το οποίον αι Προστάτιδες Δυνάμεις ενδιαφέρονται περισσότερο παντός άλλου» .

Στις 18 Νοεμβρίου 1916 ξεσπούσαν στην Αθήνα¹⁵ αιματηρά γεγονότα που στην ιστορία θα καταγραφούν ως «Νοεμβριανά». Τα αιματηρά γεγονότα που θα συνταράξουν την Αθήνα και ολόκληρο το έθνος για δύο συνεχόμενες ημέρες, 18 -19 Νοεμβρίου 1916, ήταν η συνέπεια της σύγκρουσης μεταξύ του Ελληνικού στρατού και επιστράτων από τη μια μεριά και αγημάτων του ευρισκόμενου στον Πειραιά στόλου της Entente από την άλλη. Όλα ξεκίνησαν όταν ο Γάλλος ναύαρχος Φουρνιέ στην προσπάθειά του να ασκήσει πίεση προς την ελληνική κυβέρνηση και τον Κωνσταντίνο να εφαρμόσουν τη συμφωνία Κωνσταντίνου – Μπεναζέ, η οποία προέβλεπε την παράδοση μεγάλης ποσότητας στρατιωτικού υλικού στις δυνάμεις της Entente, αποφάσισε να αποβιβάσει στο Φάληρο άγημα 3.000 ναυτών με την βεβαιότητα ότι οι Έλληνες δεν θα αντιστέκονταν και θα υπέκυπταν σε μια επίδειξη δύναμης. Τα συμμαχικά αγήματα προχώρησαν προς ορισμένες στρατηγικές θέσεις που είχαν διαταγή να καταλάβουν και για ένα διάστημα και οι δυο πλευρές απέφυγαν τη σύγκρουση, αλλά προς το μεσημέρι κοντά στο Θησείο ξέσπασε η μάχη.

Ταυτόχρονα η συμμαχική ναυτική μοίρα άρχισε να βομβαρδίζει από το Φάληρο τμήματα της Αθήνας¹⁶, κοντά στο Παναθηναϊκό Στάδιο και κοντά στο Παλάτι. Τελικά, αργά το απόγευμα, επήλθε συμβιβασμός, και ο Κωνσταντίνος

¹⁴ Σ. Μαρκέτου, « Νοεμβριανά 1916», Δοκίμιο, σελ 2

¹⁵ Ιστορία του Ελληνικού έθνους, Εκδοτική Αθηνών Α.Ε., τόμος ΙΕ, σελ.41-42

¹⁶ Ιστορία του Ελληνικού έθνους, Εκδοτική Αθηνών Α.Ε., τόμος ΙΕ, σελ.41-42

συμφώνησε να παραδώσει μέρος του πολεμικού υλικού που του είχε ζητηθεί. Ο απολογισμός της μάχης, που είναι γνωστή και ως «Μάχη των Αθηνών», ήταν 194 νεκροί και τραυματίες σύμμαχοι και 82 Έλληνες χωρίς να υπολογίζονται τα θύματα από τον άμαχο πληθυσμό. Μετά την απομάκρυνση των συμμαχικών δυνάμεων, αργά το βράδυ της 18 Νοεμβρίου, ξέσπασε κύμα τρομοκρατίας στην πόλη με στόχο τους Βενιζελικούς, με ιδιαίτερη έξαρση της βίας τις πρώτες δύο μέρες των τραγικών γεγονότων. Για δύο ολόκληρες ημέρες το «Θούριο» των Κωνσταντινικών και των επιστράτων δονούσε την ατμόσφαιρα της Αθήνας¹⁷: «Ο βασιλιάς θα μας ζώσει το σπαθί, θα σφάζει τους Αγγλογάλλους και τους Βενιζελικούς μαζί».

Ένα καθεστώς τρόμου, ένα καθεστώς «ζούγκλας» είχε επιβληθεί στην Αθήνα. Οι βενιζελικοί θεωρούνταν πλέον συνεργάτες των εισβολέων και η κυκλοφορία των εφημερίδων τους απαγορεύτηκε ή εμποδίστηκε. Πολλοί από αυτούς είχαν προλάβει να δραπέτεύσουν στον Πειραιά, που ελεγχόταν από τις Συμμαχικές δυνάμεις, ή στην επαρχία. Ωστόσο, πολλοί άλλοι είχαν μείνει στην Αθήνα, επειδή πίστευαν ότι θα σώζονταν χάρη στη σημαντική κοινωνική τους υπόσταση και τις γνωριμίες τους είτε επειδή έλπιζαν στην τύχη, είτε, τέλος, επειδή απλούστατα δεν μπορούσαν να διαφύγουν. Μια μαζική εκκαθάριση θα έπληττε λοιπόν τους λιγότερο προετοιμασμένους για αντίσταση βενιζελικούς, συχνά υπερήλικες ή ξένους προς τις τεχνικές της σωματικής βίας, οι οποίοι αποτελούσαν μικρό μόνο μέρος των αθηναίων. Επώνυμοι υποστηρικτές και προσωπικοί φίλοι του Ελευθερίου Βενιζέλου σύρθηκαν στους δρόμους από τα στίφη των αντιπάλων τους, κακοποιήθηκαν, τρομοκρατήθηκαν και βασανίστηκαν. Μόλις την τελευταία στιγμή ο Δήμαρχος Αθηναίων Εμμανουήλ Μπενάκης απέφυγε την εκτέλεση. Ο τότε Πρωθυπουργός Σπυρίδων Λάμπρου δήλωνε κατά τρόπο κυνικό: «Τακτοποιούμε τα του οίκου μας», ενώ άλλοι βασιλικοί παράγοντες διατείνονταν: «ο φονεύων βενιζελικόν δεν φονεύει άνθρωπον». Ο δε Υπουργός Στρατιωτικών Χατζόπουλος απευθυνόμενος προς τους στρατιώτες έλεγε: «... συγχαρητήρια δια την παραδειγματικήν υμών συμπεριφοράν, κατά τας αλησμονήτους ημέρας της 18ης και 19^{ης} Νοεμβρίου»¹⁸.

Στον Πειραιά η παρουσία του Συμμαχικού στόλου και η άμυνα οπλισμένων ομάδων κρητικών απέτρεψαν τις επελάσεις, που σχεδίαζαν οι Επίστρατοι. Ωστόσο αλλόφρονα πλήθη βενιζελικών και προσφύγων συγκεντρώθηκαν στις αποβάθρες του λιμανιού, φορτωμένα με τα πιο πολύτιμα υπάρχοντά τους κι ελπίζοντας να βρουν πλοία φυγής. Σκηνές ανάλογες με της πρωτεύουσας διαδραματίστηκαν και στην επαρχία, από τη Θεσσαλία ως την Πελοπόννησο, ενώ ως την πτώση της Κυβέρνησης Λάμπρου οι Φιλελεύθεροι βρέθηκαν ουσιαστικά εκτός νόμου στην Παλαιά Ελλάδα και ολόκληρο το επόμενο εξάμηνο η τρομοκρατία συνεχίστηκε με την ενθάρρυνση των αρχών.

Μια επιτροπή που ανέλαβε αργότερα να ερευνήσει τις μηνύσεις και τις καταγγελίες των θυμάτων της βίας επιβεβαίωσε¹⁹ 35 φόνους, 922 φυλακίσεις, 503 περιπτώσεις λεηλασίας, 359 περιπτώσεις μπουκοτάζ, 66 περιπτώσεις

¹⁷ Α. Κοτζιά, « Ο Εθνικός Διχασμός », Εκδόσεις Φυτράκη, σελ. 83

¹⁸ Α. Κοτζιά, « Ο Εθνικός Διχασμός », Εκδόσεις Φυτράκη, σελ. 85-88

¹⁹ Σ. Μαρκέτου, « Νοεμβριανά 1916 », Δοκίμιο, σελ 8

καταστροφής περιουσίας, 31 αναστολές κυκλοφορίας εφημερίδων που συχνά συνοδεύονταν από την καταστροφή και των τυπογραφείων τους και 980 απελάσεις ή βίαιες αναχωρήσεις που προκλήθηκαν από την απειλή των επιστράτων.

Μετά από δύο Συμμαχικά τελεσίγραφα, την 1 και 16 Δεκεμβρίου 1916, στα οποία ο Κωνσταντίνος υποχώρησε, οι διοικήσεις των Επιστρατικών Συλλόγων κάλεσαν τα μέλη τους να αναστείλουν προσωρινά τη δράση τους. Ο επίλογος των Νοεμβριανών γράφηκε όταν η Εντολοδόχος Επιτροπή του Πανελληνίου Συνδέσμου των Συντεχνιών, η οποία συνδεόταν με τους Επιστράτους, κάλεσε τον ελληνικό λαό στον τελετουργικό αναθεματισμό του Βενιζέλου, στο Πεδίο του Άρεως. Στη γραφική τελετή, ανάλογη άλλων αναθεματισμών του Βενιζέλου από τον κλήρο, που είχαν εγκαινιαστεί το προηγούμενο καλοκαίρι, ο Μητροπολίτης Αθηνών, περιστοιχισμένος από την Ιερά Σύνοδο, έριξε τον πρώτο λίθο, συνοψίζοντας το επίσημο αντιβενιζελικό πιστεύω της Εκκλησίας²⁰: «Κατά Ελευθερίου Βενιζέλου συλλαμβάνοντος Αρχιερείς και επιβουλευομένου Βασιλείαν και Πατρίδα ανάθεμα έστω». Ακολούθησαν η παράδοση στην πυρά ενός αχυρένιου Βενιζέλου και ο εκσφενδονισμός λίθων και βράχων. Τις επόμενες εβδομάδες τοπικοί Επίστρατοι και ιερείς αναπαρέστησαν την ίδια σκηνή σε μικρογραφία στις περισσότερες πόλεις και στα χωριά του κράτους των Αθηνών. Στη συνέχεια η μαζική κινητοποίηση πήρε άλλες μορφές ή κατασίγασε. Μετά τα Νοεμβριανά οι Επιστρατικοί σύλλογοι, περνώντας στην επιρροή τοπικών πολιτευόμενων και παραγόντων, που εξέφραζαν κυρίως τα μικροαστικά στρώματα, χρησιμοποιήθηκαν για την κάθαρση του κρατικού μηχανισμού από τους βενιζελικούς όσο και για την απομάκρυνση ιδιαίτερως καταπιεστικών φοροεισπρακτόρων, για ξεκαθαρίσματα επαγγελματικών αντιζηλιών και για άλλους ανάλογους σκοπούς.

Από τα τέλη του Νοεμβρίου²¹ 1916 οι Σύμμαχοι επέβαλαν, ως αντίποινα για τα «Νοεμβριανά», ολοσχερή αποκλεισμό των λιμανιών της παλαιάς Ελλάδας, του Πειραιά, του Βόλου και της Πάτρας. Στη χώρα, η οποία δεν διέθετε αποθέματα, η πείνα και οι στερήσεις δεν άργησαν να πλήξουν τον πληθυσμό. Το γεγονός αυτό, αντί να τσακίσει το φρόνημα των βασιλικών, το χαλύβδωσε και άπλωσε την αίγλη του βασιλιά και σε χαμηλότερα λαϊκά στρώματα. Το άλλο αντίποινο που επέβαλαν οι Σύμμαχοι ήταν η ταπεινωτική και εξευτελιστική υπόκλιση της ελληνικής σημαίας μπροστά στις τέσσερις συμμαχικές σημαίες σε έκφραση συγγνώμης σε μια τελετή που έλαβε μέρος στα προπύλαια.

Η εκδίωξη του Κωνσταντίνου.

Με την έναρξη του 1917²² οι Σύμμαχοι της Entente επεξεργάζονταν το μόνο μέσο που θεωρούσαν αποτελεσματικό για την επίλυση του ακανθώδους ελληνικού ζητήματος, την εκθρόνιση του Βασιλιά Κωνσταντίνου. Σε αυτό συνετέλεσαν ορισμένα καθοριστικά γεγονότα που έλαβαν χώρα διεθνώς και καθόρισαν την πορεία του πολέμου στο σύνολό της: Η πρώτη επανάσταση

²⁰ Α. Κοτζιά, « Ο Εθνικός Διχασμός », Εκδόσεις Φυτράκη, σελ. 92

²¹ Α. Κοτζιά, « Ο Εθνικός Διχασμός », Εκδόσεις Φυτράκη, σελ. 88-91

²² Ιστορία του Ελληνικού έθνους, Εκδοτική Αθηνών Α.Ε., τόμος ΙΕ, σελ.42-46

στη Ρωσία και η πτώση του Τσάρου Νικολάου το Μάρτιο στέρησε από το ελληνικό στέμμα την τσαρική υποστήριξη της δυναστικής νομιμοποίησης. Σχεδόν ταυτόχρονα, η πτώση του Briand από την πρωθυπουργία της Γαλλίας, προκάλεσε την απώλεια μίας φωνής μετριοπάθειας, η οποία απέτρεπε μέχρι τώρα μία πιο δυναμική παρέμβαση στα ελληνικά πολιτικά πράγματα. Αμεσότερες επιπτώσεις είχε το γεγονός ότι το 1917 επιβαλλόταν πλέον η συμμετοχή της Ελλάδας στον πόλεμο, προκειμένου να ενισχύσει την προγραμματισμένη για την άνοιξη προέλαση του Γάλλου Στρατηγού Sarrail στη Βουλγαρία, πράγμα που πλέον ήταν προφανές ότι δεν θα συνέβαινε όσο ο Κωνσταντίνος παρέμενε στο θρόνο.

Στην Αθήνα, ο Κωνσταντίνος προσέγγισε την αγγλική αποστολή με φιλικές διαθέσεις, προτείνοντας την αντικατάσταση της κυβέρνησης του Σπυρίδωνα Λάμπρου με μία μετριοπαθέστερη υπό τον Αλέξανδρο Ζαΐμη, προκειμένου να αποτρέψει μία γαλλική επίθεση στα ελεγχόμενα από τη βασιλική ελληνική κυβέρνηση εδάφη. Πράγματι οι Γάλλοι με το Βενιζέλο επικεφαλής στη Θεσσαλονίκη, επεξεργάζονταν σχέδιο επίθεσης στη Θεσσαλία, προκειμένου να διασφαλιστεί η σοδειά, η οποία θα χρησίμευε στη σίτιση των Γάλλων στρατιωτών. Στις 4 Μαΐου ο Ζαΐμης ανέλαβε τα ηνία της νέας κυβέρνησης η οποία προσπάθησε μέσω των Άγγλων διπλωματικών αντιπροσώπων να επιτύχει μία προσέγγιση Κωνσταντίνου και Βενιζέλου, ο τελευταίος όμως πίστευε ότι πλέον ο καιρός των συνεννοήσεων είχε παρέλθει. Τόσο οι Γάλλοι όσο και η προσωρινή κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης ήταν αντίθετοι πλέον στις λύσεις μετριοπάθειας. Κατά τη διάρκεια της αγγλογαλλικής σύσκεψης της 28- 29 Μαΐου στο Λονδίνο, οι Γάλλοι κατάφεραν να κυριαρχήσουν επ' αυτού, οπότε οι δύο σύμμαχοι κατέληξαν στα εξής συμπεράσματα: Αποφασίστηκε η προέλαση στη Θεσσαλία, προκειμένου να διασφαλιστεί η σοδειά, στη συνέχεια η κατάληψη του Ισθμού της Κορίνθου, προκειμένου να εγκλωβιστούν τα βασιλικά στρατεύματα στην Πελοπόννησο και τέλος, η επίδοση ενός τελεσιγράφου στο Βασιλιά. Στο τελεσίγραφο οι Σύμμαχοι θα αξίωναν την απομάκρυνσή του και σε περίπτωση που αρνιόταν θα αποβίβαζαν στρατεύματα στον Πειραιά. Τέλος αποφάσισαν την αποστολή ενός προσώπου που θα ενεργούσε ως ενιαία αρχή, τον Γάλλο βουλευτή Charles Jonnart, ο οποίος ήταν πρόσωπο αποδεκτό στο Λονδίνο και θα ενεργούσε εξ ονόματος του συνόλου της Entente.

Με την άφιξή του στην Αθήνα, ο Jonnart²³ καθυσύχασε το Ζαΐμη ότι αποστολή του ήταν μόνο η εξασφάλιση της δίκαιης διανομής της σοδειάς, παρότι ο δεύτερος γνώριζε τις συζητήσεις για την επικείμενη απομάκρυνση του Βασιλιά. Κατόπιν, ο Γάλλος επιτετραμμένος αναχώρησε για τη Θεσσαλονίκη, όπου οργάνωσε με τον Sarrail τις ταυτόχρονες ενέργειες σε Θεσσαλία, Αθήνα και Ισθμό. Παρά κάποια ασυμφωνία στη συμμαχική πολιτική, η προέλαση στη Θεσσαλία ξεκίνησε στις 10 Ιουνίου και το ίδιο βράδυ, ξημερώματα της 11 Ιουνίου, κατελήφθη ειρηνικά ο Ισθμός. Το ίδιο πρωί, παράλληλα με την εμφάνιση των συμμαχικών μεταγωγικών έξω από την Αθήνα, ο Jonnart επέδωσε στο Ζαΐμη τελεσίγραφο, με το οποίο αξίωνε την παραίτηση²⁴ του Βασιλιά υπέρ ενός από τους δύο γιους του πλην του

²³ Ιστορία του Ελληνικού έθνους, Εκδοτική Αθηνών Α.Ε., τόμος ΙΕ, σελ.42-46

²⁴ Θ Βερέμη – Γ. Κολιόπουλου, «Ελλάς, Η σύγχρονη συνέχεια, Από το 1821 μέχρι σήμερα», 2006. Εκδόσεις Καστανιώτη, σελ 350-351

διαδόχου Γεωργίου. Στο Συμβούλιο του Στέμματος που συνήλθε την 11 Ιουνίου υπήρξαν διαφωνίες: Ο μεν Ζαΐμης πρότεινε την παραίτηση του Κωνσταντίνου υπέρ του γιου του Αλέξανδρου, οι δε πιο σκληροπυρηνικοί πρότειναν την απόρριψη του τελεσιγράφου, ενώ ο Μεταξάς είχε ήδη εισηγηθεί τη διαφυγή του Βασιλιά στην Τρίπολη και την ανάληψη από εκεί ένοπλης αντίστασης με τη βοήθεια των βασιλικών στρατευμάτων. Τελικώς ο Κωνσταντίνος αποφάσισε να αποδεχτεί το τελεσίγραφο, στο οποίο στις 12 Ιουνίου έδωσε την εξής απάντηση²⁵: «Υπείκων εις ανάγκην και επιτελών καθήκον προς την Ελλάδα, έχων δε προ οφθαλμών Αυτής μόνης το συμφέρον, αναχωρώ εκ της Αγαπητής μου Πατρίδος μετά του Διαδόχου, αφήνων εις τον θρόνον τον υιόν μου Αλέξανδρον».

Η απάντηση αυτή, η οποία επίτηδες διατυπώθηκε έτσι από τον συντάκτη Ζαΐμη, δεν ανέφερε τον όρο «παραίτηση», προκειμένου να δώσει περιθώριο σε μετέπειτα επιστροφή του Κωνσταντίνου, γεγονός που είχε εγκριθεί και από τον Jonaht, καθώς οι Σύμμαχοι τότε δεν έφεραν αντίρρηση για τη μετά το πέρας του πολέμου επάνοδό του, εφόσον ανταποκρινόταν στην επιθυμία του ελληνικού λαού. Η αναχώρηση της βασιλικής οικογένειας συντελέστηκε το βράδυ της 12 Ιουνίου χωρίς ιδιαίτερα επεισόδια παρά τη συγκέντρωση πλήθους έξω από τα ανάκτορα, ανάμεσά στο οποίο και μέλη του Συνδέσμου των «Επιστράτων», οι οποίοι, όπως είδαμε, είχαν πρωτοστατήσει στα επεισόδια των Νοεμβριανών του 1916. Παράλληλα αποβιβάστηκαν με τάξη συμμαχικά στρατεύματα και κατέλαβαν κάποιες στρατηγικές θέσεις, ενώ ο Jonaht, προκειμένου να προλάβει αντιδράσεις, εξήγγειλε την ταυτόχρονη άρση του ανεφοδιαστικού αποκλεισμού της Ελλάδας.

Η επάνοδος του Βενιζέλου στην Αθήνα²⁶.

Στο μεταξύ, ο νέος βασιλιάς Αλέξανδρος εξέδωσε διάγγελμα, στο οποίο μεταξύ άλλων δήλωνε την πρόθεσή του να ακολουθήσει την πολιτική του πατέρα του. Η δήλωση αυτή θεωρήθηκε εξαιρετικά προκλητική από πολλούς βενιζελικούς, ο ίδιος ο Βενιζέλος όμως αντέδρασε ήπια, παρότι είχε αποδεχτεί τη λύση της παραμονής της δυναστείας στο πρόσωπο του Αλέξανδρου με μεγάλη απροθυμία. Κοινός παρανομαστής ήταν πλέον η εξεύρεση λύσης για κυβέρνηση εθνικής συνεννόησης. Το σενάριο προέβλεπε μεταβατική κυβέρνηση εθνικής ενότητας υπό τον Ζαΐμη και κατόπιν σύγκλιση της Βουλής της 13 Ιουνίου 1915, επονομαζόμενη και ως «Βουλή των Λαζάρων», η λειτουργία της οποίας, σύμφωνα με τους βενιζελικούς, είχε τερματιστεί με τρόπο αντισυνταγματικό από τον Βασιλιά στις 5 Οκτωβρίου 1915. Βέβαια είναι συζητήσιμο αν η «νεκρανάσταση» της Βουλής εκείνης ήταν πράξη συνταγματικά άμεμπτη, αλλά οπωσδήποτε αποτέλεσε επιταγή των ιδιότυπων συνθηκών που δημιούργησαν για την Ελλάδα η Παγκόσμια Σύρραξη και ο Εθνικός Διχασμός. Ο Ζαΐμης αρνήθηκε να συναινέσει και στις 24 Ιουνίου υπέβαλε την παραίτησή του. Ο Αλέξανδρος αναγκάστηκε να καλέσει το Βενιζέλο να αναλάβει το σχηματισμό κυβέρνησης. Μόλις έγινε γνωστή η

²⁵ Α. Κοτζιά, « Ο Εθνικός Διχασμός », Εκδόσεις Φυτράκη, σελ. 107

²⁶ Ιστορία του Ελληνικού έθνους, Εκδοτική Αθηνών Α.Ε., τόμος ΙΕ, σελ.46-48

απόφαση αυτή ξέσπασαν μεγάλες ταραχές στην Αθήνα και στην υπόλοιπη ελεγχόμενη από τα βασιλικά στρατεύματα και τους «Επιστράτους» Ελλάδα.

Στις 25 Ιουνίου ο Βενιζέλος εισέρχεται στην Αθήνα υπό προστατευτικό κλοιό χωροφυλακής και Γάλλων στρατιωτών. Έτσι ο Βενιζέλος επιστρέφει στηριζόμενος σε «ξένες λόγχες», γεγονός που είχε σοβαρό αντίκτυπο στον ελληνικό λαό. Άλλωστε ο ίδιος ήθελε να προχωρήσει στη εκθρόνιση του Κωνσταντίνου με ελληνικές δυνάμεις και όχι με ξένες. Στις 27 Ιουνίου παρουσιάστηκε στο Βασιλιά ο κατάλογος του νέου υπουργικού συμβουλίου και ορκίστηκε η νέα κυβέρνηση. Την επομένη έγινε το πρώτο βήμα της ανάμειξης της ενιαίας πλέον Ελλάδας στον πόλεμο με την παύση των διπλωματικών σχέσεων με τις Κεντρικές Δυνάμεις και την κήρυξη του πολέμου εναντίον τους. Μετά από γενική επιστράτευση, η κυβέρνηση σχημάτισε στρατό 300.000 ανδρών, το μεγαλύτερο μέρος του οποίου εντάχθηκε στο στράτευμα των Αγγλογάλλων, που πολεμούσε τους Γερμανοβουλγάρους στη Μακεδονία.

Στο εσωτερικό όμως και συγκεκριμένα στον κρατικό μηχανισμό άρχισαν εκκαθαρίσεις των βασιλικών από τους παραλαμβάνοντες την κυβέρνηση βενιζελικούς. Με τις υπερβολές που έγιναν κατά την εκτεταμένη εκκαθάριση, τις διώξεις και τις εκτοπίσεις των Κωνσταντινικών στοιχείων, η δημοτικότητα της νέας κυβέρνησης μειώθηκε σημαντικά. Δημόσιοι λειτουργοί, κληρικοί της Εκκλησίας της Ελλάδας, δικαστικοί και πολλοί στρατιωτικοί εκδιώχθηκαν μέχρι το τέλος του 1917. Ενδεικτικά αναφέρεται²⁷ ότι σε αυτό το διάστημα απολύθηκαν περίπου 570 δικαστικοί, 6.500 δημόσιοι υπάλληλοι και αποστρατεύτηκαν περίπου 3.000 αξιωματικοί.

Τυπικός τερματισμός Εθνικού Διχασμού - Συνέπειες.

Με την επίτευξη μιας ενιαίας ελληνικής κυβέρνησης, ο Εθνικός Διχασμός είχε πια τερματιστεί. Όμως οι ρίζες του παρέμεναν βαθιές στην ψυχή του ελληνικού λαού. Η δοκιμασία που μεσολάβησε από τον Φεβρουάριο του 1915 υπήρξε δεινή, οι Γάλλοι, οι πρεσβευτές, οι μυστικές αστυνομίες, ο αφοπλισμός, η αποστράτευση, οι εξευτελισμοί, η πείνα, οι «ξένες λόγχες». Ο Βενιζέλος αναλαμβάνοντας πάλι την πρωθυπουργία κάλεσε τους Έλληνες σε αγώνα δύσκολο που στο τέρμα του αύγαζε το προαιώνιο όραμα, η Μεγάλη Ιδέα. Ωστόσο, αν και ο διχασμός του κράτους τυπικά είχε τερματιστεί, ο Εθνικός Διχασμός θα έμενε για πολύ ακόμα αθεράπευτος. Γι' αυτό και ο αγώνας της Μεγάλης Ιδέας έμελε να αποδειχτεί τραχύς και πολυαίμακτος και στο τέρμα του φαινόταν από τότε το μεγάλο κακό που επρόκειτο να συμβεί, η Μεγάλη Μικρασιατική Καταστροφή.

Η συμβολή²⁸ του ελληνικού στρατού στις επιχειρήσεις του 1918 στο μέτωπο της Μακεδονίας υπήρξε σημαντική. Μετά την ήττα της στο Σκρα από τις ελληνικές δυνάμεις, η Βουλγαρία υπέγραψε ανακωχή το Σεπτέμβριο του 1918. Έναν μήνα αργότερα και η Τουρκία, που και αυτή ήταν σύμμαχος της Γερμανίας, αναγκάστηκε να συνθηκολογήσει, θέτοντας τέρμα στο μέτωπο της Βαλκανικής Χερσονήσου. Ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος έληξε το Νοέμβριο του

²⁷ Ιστορία του Ελληνικού έθνους, Εκδοτική Αθηνών Α.Ε., τόμος ΙΕ, σελ.49

²⁸ Ιστορία του Ελληνικού έθνους, Εκδοτική Αθηνών Α.Ε., τόμος ΙΕ, σελ.51-52

1918, με τη συνθηκολόγηση της Γερμανίας μετά από την ήττα της από τις συμμαχικές δυνάμεις. Ο αγγλογαλλικός στρατός κατέλαβε την Κωνσταντινούπολη. Στην Πόλη μπήκε και ένα άγημα του ελληνικού στρατού, ενώ το θωρηκτό «Αβέρωφ» αγκυροβόλησε στο Βόσπορο. Το όνειρο της Μεγάλης Ιδέας άρχισε να φαντάζει σαν πραγματικότητα.

Τώρα πια ο Βενιζέλος είχε κάθε λόγο να αισθάνεται δικαιωμένος για τη στάση που κράτησε από την αρχή του πολέμου, και για την απόφασή του να σχηματίσει δεύτερη κυβέρνηση στη Θεσσαλονίκη, η οποία είχε κερδίσει την εύνοια των Αγγλογάλλων. Όταν θα άρχιζαν οι εδαφικές διεκδικήσεις από τη Βουλγαρία και την Τουρκία, η Ελλάδα, σαν χώρα που βρέθηκε στο πλευρό των συμμάχων στα δύο τελευταία χρόνια του πολέμου, θα είχε αξιώσεις για ανάλογη αμοιβή. Αντιθέτως, Ο Κωνσταντίνος αποδείχθηκε λαθεμένος στην εκτίμησή του ότι η Γερμανία θα κέρδιζε τον πόλεμο. Η έξωσή του από την Ελλάδα ήταν το τίμημα για τα προβλήματα που είχε προξενήσει στη χώρα μέχρι το 1917. Δυστυχώς για τον Ελληνισμό, το κακό δεν επρόκειτο να σταματήσει εκεί.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ «Β» Εμφύλιος Πόλεμος (1943 - 1949)

Εισαγωγικό Σημείωμα- Αίτια

Η δεκαετία 1940-1950 αποτελεί αναμφίβολα μια από τις πλέον σημαντικές περιόδους της Σύγχρονης Ελληνικής Ιστορίας, καθώς χαρακτηρίστηκε από τρία μείζονος σημασίας γεγονότα: τον ελληνοϊταλικό και ελληνογερμανικό πόλεμο, την Κατοχή της χώρας από τις δυνάμεις του Άξονα και τη συνακόλουθη Εθνική Αντίσταση και, τέλος, τον Εμφύλιο Πόλεμο που στην ουσία ξεκίνησε το 1943 και κορυφώθηκε την περίοδο 1946- 1949.

Στην Πολιτική Επιστήμη εμφύλιος χαρακτηρίζεται ο πόλεμος κατά τον οποίο μέρη εντός της ίδιας κοινωνίας ή εθνικότητας μάχονται το ένα το άλλο διεκδικώντας τον έλεγχο της πολιτικής εξουσίας ασκώντας παρατεταμένη βία με συμβατικά ή όχι μέσα. Στην ελληνική περίπτωση ο εμφύλιος έγινε στη ουσία για την ανάκτηση της εξουσίας και την ένταξη της χώρας σε διεθνή σφαίρα επιρροής στη μεταπολεμική περίοδο. Οι εμπόλεμοι ήταν αφενός αρχικά η αντιστασιακή οργάνωση ΕΔΕΣ (Εθνικός Δημοκρατικός Ελληνικός Σύνδεσμος) και άλλες προσκείμενες οργανώσεις και στη συνέχεια ο Εθνικός Στρατός στον οποίο επιστρατεύτηκαν Έλληνες πολίτες με τακτική στρατολογία. Οι κυβερνητικές δυνάμεις επικουρούνταν από ένα πλήθος άλλων σωμάτων (Χωροφυλακή, Εθνοφρουρά κλπ) και είχαν δυνατότητα χρήσης του Ναυτικού και της Αεροπορίας, με καθοριστική συνεισφορά στην τελική επικράτηση. Από την άλλη μεριά βρισκόταν αρχικά η αντιστασιακή οργάνωση ΕΛΑΣ (Ελληνικός Λαϊκός Απελευθερωτικός Στρατός) και άλλες προσκείμενες οργανώσεις και στη συνέχεια ο ΔΣΕ (Δημοκρατικός Στρατός Ελλάδας) στον οποίο συσπειρώθηκαν μέλη και φίλοι του ΚΚΕ, μεγάλο μέρος των οποίων είχε λάβει μέρος στο αντιστασιακό κίνημα του ΕΛΑΣ- ΕΑΜ (Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο).

Στην ελληνική σύγκρουση ενεπλάκησαν επιπρόσθετα κράτη – μέλη των δύο αντιμέτωπων στα πλαίσια του Ψυχρού Πολέμου συνασπισμών. Η Μ. Βρετανία και οι ΗΠΑ αφενός, η ΕΣΣΔ, η Γιουγκοσλαβία, η Βουλγαρία και η Αλβανία αφετέρου ενίσχυσαν πολιτικά, οικονομικά και στρατιωτικά τους αντίπαλους στρατούς.

Ο πόλεμος φυσικά ενέπλεξε το σύνολο της ελληνικής κοινωνίας. Άμαχος πληθυσμός και παιδιά βρέθηκαν στη δίνη των συγκρούσεων, γεγονός με βαρύτατες κοινωνικές και ψυχολογικές επιπτώσεις. Ο πόλεμος υπήρξε γεγονός καταλυτικής σημασίας για τη μετέπειτα οικονομική και κοινωνική εξέλιξη της ελληνικής κοινωνίας, το ραγδαίο κοινωνικό μετασχηματισμό της αλλά και τη θέση της χώρας στο διεθνές γεωπολιτικό στερέωμα.

Ο Πρώτος Γύρος του Εμφυλίου (από το καλοκαίρι του 1943 έως τη Συμφωνία της Βάρκιζας).

Το 1943 αποτελεί το σημείο καμπής για το ελληνικό ζήτημα²⁹. Η ήττα του Ρόμμελ στο Ελ Αλαμείν, η είσοδος των ΗΠΑ στον πόλεμο μα και η αλλαγή των ισορροπιών στο Ανατολικό μέτωπο ορίζουν την αρχή του τέλους για τον Β' παγκόσμιο Πόλεμο. Παράλληλα οι ελληνικές αντιστασιακές ομάδες εκδηλώνουν πλέον με εμφανή τρόπο τις διαφορετικές πολιτικές τους αφετηρίες και προεκτάσεις. Θα πρέπει ωστόσο να έχουμε κατά νου ότι από την αρχή της ένοπλης Αντίστασης, και οι δυο πλευρές είχαν το βλέμμα στραμμένο στις μεταπολεμικές εξελίξεις. Ο Ναπολέων Ζέρβας, στρατιωτικός ηγέτης του ΕΔΕΣ (Εθνικού Δημοκρατικού Ελληνικού Συνδέσμου), δεν αμφέβαλλε ότι το ΕΑΜ και οι κομμουνιστές έτρεφαν μυστικές φιλοδοξίες για μετά τον πόλεμο τις οποίες ο ίδιος φοβόταν τόσο, ώστε να δίνει μεγαλύτερη σημασία στον αγώνα κατά του ΕΑΜ, παρά στον αγώνα κατά των δυνάμεων των κατακτητών. Το σπέρμα του εμφυλίου πολέμου εμπεριεχόταν από την αρχή στην Αντίσταση, δεδομένης της αφύσικης κατάστασης που είχε δημιουργήσει η δικτατορία Μεταξά, ο φόβος των παλαιών πολιτικών για τους κομμουνιστές, και το πολιτικό κενό που άφηνε η αδύναμη ή και ανύπαρκτη κεντρική εξουσία. Τόσο η βρετανική³⁰ όσο και η εξόριστη ελληνική κυβέρνηση διέγνωναν την πιθανότητα η ενίσχυση του ΕΛΑΣ να οδηγήσει στην ανατροπή της πολιτικής και πολιτειακής τάξης στη μεταπολεμική περίοδο και κινήθηκαν να ενισχύσουν τον ΕΔΕΣ ως αντιστάθμισμα στον ΕΛΑΣ. Νέες οδηγίες που δόθηκαν στους βρετανούς απεσταλμένους στην Ελλάδα υπογράμμιζαν την ανάγκη να προτιμηθεί ο ΕΔΕΣ ως συνεργάτης σε επιχειρήσεις αντιπερισπασμού και να αποφεύγεται κάθε επαφή ή κίνηση που θα μπορούσε να ενισχύσει τη δύναμη και το κύρος του ΕΛΑΣ. Παράλληλα, έγινε προσπάθεια να προετοιμαστεί το έδαφος για την επιστροφή της βασιλείας στην Ελλάδα, θέση η οποία αποτελούσε κεντρικό στοιχείο της βρετανικής πολιτικής στην προσπάθεια να διατηρηθεί η βρετανική επιρροή στην Ελλάδα. Προς αυτή την κατεύθυνση ο ηγέτης του ΕΔΕΣ διακήρυξε το Μάρτιο του 1943 την υποστήριξή του στο πρόσωπο του βασιλιά Γεωργίου Β'.

Η αυξανόμενη επιρροή του ΕΑΜ- ΕΛΑΣ στον ελλαδικό χώρο και η προσπάθεια δημιουργίας ενός κοινού μετώπου του αστικού κύκλου εναντίον του, οδηγούν στην επιλογή της ανοιχτής σύγκρουσης (πολιτικής και στρατιωτικής). Έτσι, ενώ στην Ελλάδα ξεκινά η ένοπλη σύγκρουση ΕΛΑΣ - ΕΔΕΣ στα βουνά της Ηπείρου, στο Κάιρο, έδρα πλέον της εξόριστης ελληνικής κυβέρνησης έχουμε τη έντονη διπλωματική αντιπαράθεση μεταξύ Βρετανών, Βασιλιά και κυβέρνησης από την μία και της ΑΣΟ (η ονομασία του ΕΑΜ στην Μέση Ανατολή) από την άλλη. Σε πολιτικό επίπεδο πάλι, η πλέον εχθρική στάση της εξόριστης ελληνικής κυβέρνησης γίνεται εμφανής στην Διάσκεψη που έλαβε χώρα στο Κάιρο τον Αύγουστο του 1943 και μετείχε αντιπροσωπεία των εν Ελλάδι ανταρτών, ο βασιλιάς, η εξόριστη κυβέρνηση και εκπρόσωποι της Βρετανικής διπλωματίας. Εκεί, η πρόταση της αντιπροσωπείας των ανταρτών για την διενέργεια δημοψηφίσματος για την επιστροφή του Βασιλιά, έγινε δεκτή. Επίσης η πρόταση για διεύρυνση της εξόριστης κυβέρνησης με μέλη της

²⁹ <http://www.scribd.com/doc/57440925/Oi-3-gyroi-tou-Ellinikou-Eμφυλίου-1943-1946>

³⁰ Ιστορία του Ελληνικού έθνους, Εκδοτική Αθηνών Α.Ε., τόμος ΙΣΤ, σελ. 30-39

αντίστασης, που αιτούσαν την συμμετοχή τους στα υπουργεία των Εσωτερικών, Δικαιοσύνης και Στρατιωτικών, αντιμετώπιστηκε με την κατηγορηματική και ιδιαιτέρως έντονη άρνηση των υπόλοιπων αντιπροσώπων, οι οποίοι θεώρησαν ότι πίσω από τις διεκδικήσεις αυτές βρισκόταν το ΕΑΜ³¹. Οι αποτυχημένες, τουλάχιστον αρχικά, παραπάνω διαπραγματεύσεις, συνδυασμένες με την απόφαση της Βρετανίας να ενδυναμώσει τον ΕΔΕΣ για να αφομοιώσει ή να εξουδετερώσει τον ΕΛΑΣ, αποτέλεσαν την πηγή της σύγκρουσης που πραγματοποιήθηκε τον χειμώνα του 1943- 1944 μεταξύ ΕΔΕΣ και ΕΛΑΣ.

Μετά την επιστροφή της αντιπροσωπείας του ΕΑΜ που είχε σταλεί στο Κάιρο για μια συμφωνία με την εξόριστη κυβέρνηση, ο ΕΛΑΣ ήταν σίγουρος ότι οι Άγγλοι, με την βοήθεια του ΕΔΕΣ και της ΕΚΚΑ, θα προσπαθούσαν να επαναφέρουν τον βασιλιά Γεώργιο Β΄. Ο Άρης Βελουχιώτης, ηγέτης του ΕΛΑΣ, έφτασε στο σημείο να χαρακτηρίσει τους Άγγλους μεγαλύτερο κακό από τους Γερμανούς και πρότεινε τα εξής: Είτε ο ΕΔΕΣ και η ΕΚΚΑ θα σχημάτιζαν κοινό μέτωπο κατά της προσπάθειας επιστροφής του Βασιλιά, είτε θα τους διέλυαν με τη βία. Παρόλα αυτά το ΕΑΜ, σε συνεδρίασή του, δεν πήρε απόφαση για έναρξη εμφυλίου πολέμου και άφηνε ελπίδες για αποφυγή του.

Κανονικές εχθροπραξίες³² ανάμεσα στον ΕΛΑΣ και τον ΕΔΕΣ ξέσπασαν από τις αρχές του Οκτωβρίου 1943. Ύστερα από μια συμπλοκή στο Τσεπέλοβο, στα Ζαγοροχώρια της Ηπείρου, ο τοπικός διοικητής του ΕΔΕΣ διέταξε τη σύλληψη διαφόρων αξιωματούχων του ΕΑΜ. Ο Άρης Βελουχιώτης τότε, διέταξε τη διάλυση των ομάδων του ΕΔΕΣ στη Θεσσαλία. Στη συνέχεια, τέσσερις μεραρχίες του ΕΛΑΣ κατευθύνθηκαν κατά του ΕΔΕΣ. Στο μεταξύ Γερμανικές επιχειρήσεις που άρχισαν στις 17 και 18 Οκτωβρίου, περιέπλεξαν ακόμα περισσότερο την κατάσταση. Ο ΕΛΑΣ δεν ήθελε να συνεργαστεί με τον ΕΔΕΣ κατά των Γερμανών, αλλά θεωρούσε πρωταρχικό του στόχο τον ΕΔΕΣ. Εκείνος, πάλι, ανταπέδωσε στα ίσα αντιμετωπίζοντας ως κύριο εχθρό του τον ΕΛΑΣ, και προσπαθώντας να εκμεταλλευτεί τις αδυναμίες του κατά τη γερμανική επίθεση.

Τα παραπάνω χαρακτηρίστηκαν ως ο «πρώτος γύρος» του Εμφυλίου και έληξαν μόνο μετά από σκληρές διαπραγματεύσεις μεταξύ των δύο πλευρών και, τελικά, υπογραφή συμφωνίας. Η Συμφωνία της Πλάκας³³ υπεγράφη στις 29 Φεβρουαρίου 1944 μεταξύ των αντιστασιακών οργανώσεων της κατεχόμενης Ελλάδας, αντιπροσώπων των Συμμάχων και της ελληνικής στρατιωτικής διοίκησης στο Κάιρο, στη Γέφυρα της Πλάκας στην Ήπειρο, με σκοπό τον τερματισμό του εμφυλίου πολέμου μεταξύ των οργανώσεων. Η εξόριστη κυβέρνηση στην Αίγυπτο, αλλά και οι Βρετανοί πήραν την πρωτοβουλία της υπογραφής μιας τέτοιας συμφωνίας, επιθυμώντας τον τερματισμό αυτών των συγκρούσεων. Τον ΕΛΑΣ εκπροσωπούσε ο Στέφανος Σαράφης, τον ΕΔΕΣ ο Κομνηνός Πυρομάγλου και το ΕΚΚΑ ο Γεώργιος Καρτάλης. Τα βασικά σημεία της συμφωνίας ήταν τα εξής:

- η κατάπαυση των μεταξύ τους εχθροπραξιών,

³¹http://clubs.pathfinder.gr/lapetos_/670080

³²Ιστορία του Ελληνικού έθνους, Εκδοτική Αθηνών Α.Ε., τόμος ΙΣΤ, σελ. 35-36

³³ <http://www.ww2.gr/index.php?option=articles&id=1521>

- η διατήρηση των ήδη κατεχόμενων θέσεων τους στη χώρα, αλλά και ο περιορισμός τους σε αυτές,
- η συνέχιση του αγώνα εναντίον των κατακτητών Γερμανών, ακόμα και σε συνεργασία μεταξύ τους,
- η σύσταση μικτής επιτροπής για τον έλεγχο της τήρησης αυτής της συμφωνίας,
- ο εφοδιασμός τους από τη διοίκηση των Βρετανών στη Μέση Ανατολή,
- η ελευθέρωση όλων των αιχμαλώτων και από τις δύο πλευρές.

Αν και η συμφωνία έδινε μεγαλύτερο πλεονέκτημα στον ΕΛΑΣ, ο οποίος τότε κατείχε το μεγαλύτερο μέρος της χώρας, γρήγορα παραβιάστηκε. Οι εμπλοκές συνεχίστηκαν μέχρι τον Σεπτέμβριο του 1944, οπότε και υπογράφηκε μια νέα συμφωνία, η Συμφωνία της Καζέρτας,³⁴ που περιόριζε ακόμα περισσότερο τη δράση των αντιστασιακών οργανώσεων και τις έθετε υπό την επίβλεψη των Συμμάχων, όπως θα δούμε παρακάτω.

Η νέα πρωτοβουλία για εξεύρεση συμβιβαστικής λύσης, όπως εκδηλώθηκε από την κυβέρνηση Παπανδρέου την άνοιξη του 1944, δε στάθηκε ικανή να αναστείλει την επιθυμία της ηγεσίας του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ να διεκδικήσει πρωταγωνιστική θέση στη διοίκηση της μεταπολεμικής Ελλάδας. Στις 10 Μαρτίου 1944 δημιουργήθηκε με πρωτοβουλία του ΕΑΜ στο χωριό Βίνιανη της ορεινής Ευρυτανίας η Πολιτική Επιτροπή Εθνικής Απελευθέρωσης (ΠΕΕΑ)³⁵, αποκαλούμενη «Κυβέρνηση του Βουνού». Σκοπός της ήταν η οργάνωση της διοίκησης της «ελεύθερης Ελλάδας». Η ΠΕΕΑ αυτοδιαλύθηκε λίγο πριν την απελευθέρωση, στις 9 Οκτωβρίου 1944.

Στο μικρό αυτό ορεινό χωριό πραγματοποιήθηκαν οι πρώτες, κομβικής σημασίας, συσκέψεις για την υλοποίηση των στόχων που είχαν εξαρχής τεθεί. Μεταξύ των δηλωμένων στόχων στην ιδρυτική πράξη της 10ης Μαρτίου η Εθνική Απελευθέρωση, η αποκατάσταση της λαϊκής κυριαρχίας, η βελτίωση, ολοκλήρωση και απρόσκοπτη λειτουργία των θεσμών της Τοπικής Αυτοδιοίκησης, η προσαρμογή του λαϊκού στρατού στις αξιώσεις της νέας πραγματικότητας, η ικανοποίηση των βιοτικών αναγκών του ελληνικού λαού και η περίθαλψη των θυμάτων του κατακτητή, καθώς και η ένωση όλου του ελληνικού λαού, κάτω από μια ενιαία δική του κυβέρνηση.

Από τις εκλογές που η ΠΕΕΑ προκήρυξε για το τελευταίο δεκαήμερο του Απρίλη του 1944, εκλέχτηκαν 180 εκπρόσωποι για την πρώτη συνεδρίαση του Εθνικού Συμβουλίου (Βουλής του Βουνού). Στις εκλογές πήραν μέρος μέλη του ΚΚΕ, του Αγροτικού Κόμματος Ελλάδας, του Σοσιαλιστικού Κόμματος, του Σοσιαλεργατικού, της Δημοκρατικής Ένωσης, της Ένωσης της Λαϊκής Δημοκρατίας, του Κόμματος των Αριστερών Φιλελευθέρων, του Μεταρρυθμιστικού Κόμματος, καθώς και ανεξάρτητοι. Σημειώνεται ότι για πρώτη φορά εκλέγονται πέντε Ελληνίδες βουλευτές.

Από τις 14 έως τις 27 Μαΐου του ίδιου χρόνου, το Εθνικό Συμβούλιο συνέρχεται στις Κορυσχάδες στην Ευρυτανία. Τα ψηφίσματα που υποβλήθηκαν αναφέρουν ότι «όλες οι εξουσίες πηγάζουν από το λαό και

³⁴ www.wv2.gr/index.php?option=articles&search=Συμφωνία της Καζέρτας

³⁵ http://news.kathimerini.gr/4dcgi/_w_articles_ell_1_23/01/2011_429873

ασκούνται από το λαό», ότι η Αυτοδιοίκηση και η Λαϊκή δικαιοσύνη είναι θεμελιώδεις θεσμοί του δημόσιου βίου των Ελλήνων, ότι οι λαϊκές ελευθερίες είναι ιερές και απαραβίαστες και ότι τα πολιτικά και αστικά δικαιώματα είναι για όλους, ανεξαρτήτως φύλου. Τέλος, επισημαίνεται ότι η εργασία είναι βασική κοινωνική λειτουργία και επίσημη γλώσσα είναι η γλώσσα του λαού.

Γενικότερα, στο διάστημα μεταξύ ίδρυσης και αυτοδιάλυσής της, η ΠΕΕΑ εξέδωσε 27 «Δελτία πράξεων και Αποφάσεων», που αποτελούσαν την Εφημερίδα της Κυβερνήσεως της ΠΕΕΑ και περιλάμβαναν: 79 αποφάσεις, 64 πράξεις, 4 ψηφίσματα του Εθνικού Συμβουλίου, που ήταν η «Βουλή» της ΠΕΕΑ, 2 πρωτόκολλα ορκωμοσίας, που όλα μαζί δίνουν την πλήρη εικόνα της άσκησης της λαϊκής εξουσίας. Χαρακτηριστικό παράδειγμα η ψήφιση τον Αύγουστο του 1944 του Κώδικα Τοπικής Αυτοδιοίκησης, ενός ολοκληρωμένου σχεδίου για τους θεσμούς της αυτοδιοίκησης, το οποίο επεξεργάστηκε ειδική νομοτεχνική επιτροπή της κυβέρνησης του Βουνού.

Στο μεταξύ η σφαγή άνω των 400 μελών της ΕΚΚΑ³⁶ (Εθνική Και Κοινωνική Απελευθέρωση), επικεφαλής της οποίας ήταν ο Δ. Ψαρρός, από τον ΕΛΑΣ σε διάφορα μέρη της ανατολικής Ρούμελης τον Απρίλιο του 1944, αποτελεί μια ασυνήθιστα αιματοβαμμένη εκκαθάριση η οποία έβλαψε κατά πολύ την δημόσια εικόνα του ΕΛΑΣ και καθυστέρησε την εθνική συνεννόηση. Επίσης ανταρσίες στις ελληνικές δυνάμεις που στάθμευαν στην Αίγυπτο οδήγησαν σε γενική κρίση στους κόλπους της εξόριστης ελληνικής κυβέρνησης. Παρά τη βίαιη κατάπνιξη των ανταρσιών στο στράτευμα, η άφιξη του Γεώργιου Παπανδρέου στην Αίγυπτο προσέφερε μια νέα ευκαιρία για τη συγκρότηση κυβέρνησης με πιο ευρεία απήχηση ως μέσο εξευμενισμού του ΕΑΜ.

Ακολούθησαν τα γεγονότα με τον Γεώργιο Παπανδρέου και η σύσκεψη του Καΐρου³⁷, η δημιουργία της κυβέρνησης και η πρόταση της ΠΕΕΑ για συμμετοχή της στην κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας υπό τον όρο να αντικατασταθεί ο Παπανδρέου από άλλο πρωθυπουργό, η οποία όμως δεν έγινε δεκτή. Η κυβέρνηση Παπανδρέου, έχοντας την πλήρη υποστήριξη των Βρετανών, οργάνωσε συνδιάσκεψη στο Λίβανο, το Μάιο του 1944, με σκοπό να επιτύχει γενική συμφωνία για το σχηματισμό κυβέρνησης εθνικής ενότητας με τη συμμετοχή του ΕΑΜ και της ΠΕΕΑ. Η ηγεσία του ΕΑΜ και του ΕΛΑΣ αποφάσισαν να συμμετάσχουν στη συνδιάσκεψη και έστειλαν αντιπροσώπους στο Λίβανο.

Η συνδιάσκεψη κατάφερε να καταλήξει σε συμβιβαστική φόρμουλα που επέτρεπε τη συγκρότηση σχήματος εθνικής ενότητας με συμμετοχή πέντε μελών του ΕΑΜ. Παρά τις επίμονες προσπάθειες, ωστόσο, των εκπροσώπων του ΕΑΜ, του ΕΛΑΣ και της ΠΕΕΑ, η πλειοψηφία της συνδιάσκεψης αρνήθηκε να παραχωρήσει τα Υπουργεία Εσωτερικών και Δικαιοσύνης στο ΕΑΜ. Επιπλέον, η κυβέρνηση εθνικής ενότητας θα είχε την ευθύνη για την ομαλή μετάβαση της χώρας στη μεταπολεμική περίοδο και θα διεύθυνε όλες τις στρατιωτικές δυνάμεις και ομάδες στο ελληνικό έδαφος.

³⁶ <http://www.w2.gr/index.php?option=articles&id=1523>

³⁷ Ιστορία του Ελληνικού έθνους, Εκδοτική Αθηνών Α.Ε., τόμος ΙΣΤ, σελ.78-79

Η συνδιάσκεψη του Λιβάνου είχε ως βασικό πρόβλημα το γεγονός της μειωμένης αριθμητικής εκπροσώπησης των αριστερών ανταρτικών και πολιτικών φορέων (βασικά του ΕΑΜ), σε σχέση με την πολιτική και στρατιωτική τους επιρροή στο ελληνικό έδαφος. Ανεξάρτητα από τον ιδεολογικό προσανατολισμό της οργάνωσης, η προσφορά της στην ελληνική επικράτεια - όχι μόνο στρατιωτική αλλά επίσης κοινωνική και οικονομική - την είχε νομιμοποιήσει στα μάτια πολλών Ελλήνων, την ίδια στιγμή που η επίσημη ελληνική κυβέρνηση είχε αποτραβηχτεί από τη χώρα.

Τα αποτελέσματα της συνδιάσκεψης³⁸ δεν ικανοποίησαν την ηγεσία του ΕΑΜ, η οποία διαισθανόταν την αυξημένη επιρροή της στον ελληνικό πληθυσμό και φιλοδοξούσε να παίξει πιο αποφασιστικό ρόλο απέναντι σε μια εξόριστη κυβέρνηση που δε διέθετε καμία ουσιαστική λαϊκή νομιμότητα. Έτσι, αμέσως μετά την επιστροφή της αντιπροσωπίας από το Λίβανο, η επίσημη ηγεσία του ΕΑΜ διαφώνησε με μια σειρά όρων που αποφασίστηκαν στη συνδιάσκεψη. Πιο συγκεκριμένα, το ΕΑΜ αρνήθηκε να θέσει τις μεγάλες δυνάμεις του ΕΛΑΣ κάτω από ενιαίο κυβερνητικό έλεγχο, επέμεινε στην απομάκρυνση του Παπανδρέου και ζήτησε την αναδιανομή των υπουργείων της κυβέρνησης εθνικής ενότητας.

Το αδιέξοδο επανήλθε, αλλά αυτή τη φορά οι προοπτικές για το ΕΑΜ ήταν εξαιρετικά ευοίωνες. Με τον ΕΛΑΣ να ελέγχει το μεγαλύτερο μέρος της ελληνικής επικράτειας και την προοπτική αποχώρησης των γερμανικών στρατευμάτων ορατή, το ΕΑΜ διέθετε τα στρατιωτικά και πολιτικά μέσα να διεκδικήσει την εξουσία στην Ελλάδα, προτού η εξόριστη ελληνική κυβέρνηση επιστρέψει στο ελληνικό έδαφος. Παρόλες τις διαφωνίες τους, πάντως, το τηλεγράφημα που στάλθηκε το Σεπτέμβριο από την κυβέρνηση του βουνού, υπογεγραμμένο από τους Σβώλο, Παρτσαλίδη, Σιάντο προς το Κάιρο δήλωνε συνθηκολόγηση σε όλα τα ζητήματα και χωρίς όρους. «Η ηγεσία των ανθρώπων της ελεύθερης Ελλάδας είχε υποταχτεί στον πρωθυπουργό της εξόριστης κυβέρνησης, στο Βασιλιά και κυρίως στους Άγγλους». Από αυτή την άποψη, η αιφνιδιαστική μεταστροφή της στάσης του ΕΑΜ στις αρχές Αυγούστου του 1944 δημιουργεί εύλογα ερωτηματικά για το παρασκήνιο της απόφασης. Το βέβαιο είναι πως από μόνη της η ηγεσία του ΕΑΜ δε φαινόταν διατεθειμένη να εγκαταλείψει τη μετωπική της σύγκρουση με την κυβέρνηση Παπανδρέου και τη συμφωνία του Λιβάνου.

Την ίδια περίοδο, ωστόσο, η συμφωνία του βρετανού πρωθυπουργού Τσώρτσιλ με το ρώσο ηγέτη Στάλιν για την παραχώρηση της Ελλάδας στη βρετανική ζώνη επιρροής φαίνεται πως μετέβαλε προσωρινά τη στάση της Μόσχας απέναντι στις πολιτικές φιλοδοξίες του ΕΑΜ για τη μεταπολεμική Ελλάδα. Είναι επίσης γνωστό πως στις αρχές Αυγούστου έφθασε στην Ελλάδα σοβιετική στρατιωτική αποστολή, η οποία διεξήγαγε συνομιλίες με την ηγεσία του ΕΛΑΣ.

Από τα μέσα του Σεπτέμβρη 1944, οι δράσεις της ΠΕΕΑ περιορίζονται και το Νοέμβριο του 1944 ψηφίζεται η αυτοδιάλυση της ΠΕΕΑ με την υπογραφή των Σβώλου, Σιάντου, Τσιριμώκου, Μάντακα, Ασκούση,

³⁸ http://www.fhw.gr/projects/cooperations/f_policy36_45/gr/text/532.htm

Αγγελόπουλου, Γαβριηλίδη και Χατζημπέη. Η επαναστατική λαϊκή κυβέρνηση οδήγησε το λαό σε εκλογές και τα αποτελέσματά τους νομιμοποιήθηκαν, μέσω της σύστασης του Εθνικού Συμβουλίου, το οποίο την ενέκρινε. Την ίδια μέρα πραγματοποιείται και η αυτοδιάλυση του Εθνικού Συμβουλίου με την παρουσία των μελών της ΠΕΕΑ.

Η συμφωνία στην Καζέρτας³⁹ της Ιταλίας υπογράφηκε στις 26 Σεπτεμβρίου 1944, μεταξύ της ελληνικής εξόριστης κυβέρνησης, της διοίκησης των Βρετανών στη Μέση Ανατολή, των ΕΑΜ- ΕΛΑΣ και του ΕΔΕΣ. Η συμφωνία αυτή προέβλεπε ότι όλες οι δυνάμεις αντίστασης στην Ελλάδα θα τίθονταν υπό τις διαταγές των Βρετανών, με αρχηγό τον βρετανό αντιστράτηγο Ronald Scobie. Η ελληνική κυβερνητική αντιπροσωπεία αποτελούνταν από τον πρωθυπουργό Γεώργιο Παπανδρέου με τέσσερις από τους υπουργούς του, τον Θεμιστοκλή Τσάτσο και τον Χρήστο Σγουρίτσα που εκπροσωπούσαν άλλα πολιτικά κόμματα. Το ΕΑΜ εκπροσωπούσαν ο Αλέξανδρος Σβώλος και ο Γιάννης Ζεύγος ενώ τον ΕΛΑΣ ο Στέφανος Σαράφης και τον ΕΔΕΣ ο αρχηγός του Ναπολέον Ζέρβας.

Η συμφωνία προέβλεπε ότι όλες οι δυνάμεις αντίστασης που δραστηριοποιούνταν μέχρι τότε στην Ελλάδα θα βρίσκονταν κάτω από την ηγεσία της ελληνικής κυβέρνησης, η οποία στη συνέχεια θα τους έθετε υπό τον έλεγχο του Scobie, δηλαδή των Βρετανών. Η στρατιωτική ηγεσία των ΕΛΑΣ και ΕΔΕΣ θα απαγόρευε στις ομάδες τους οποιαδήποτε συμμετοχή σε δράσεις που θα αποσκοπούσαν στην ανάληψη εξουσίας. Η συμφωνία απαγόρευε ρητά οποιαδήποτε δραστηριότητα αντίστασης στην Αθήνα χωρίς την εντολή του Scobie. Χαρακτήριζε επίσης τα Τάγματα Ασφαλείας της κυβέρνησης Ράλλη ως εχθρικές μονάδες και προέβλεπε ενέργειες που θα τις αντιμετώπιζαν ως τέτοιες, αν δεν παραδίδονταν. Ο Scobie θα μπορούσε να εκδίδει διαταγές που θα επέτρεπαν ΕΔΕΣ και ΕΛΑΣ να παρενοχλούν τα γερμανικά στρατεύματα στις περιοχές που οριοθετούνται από τη Συμφωνία της Πλάκας, η οποία υπεγράφη μετά τον πρώτο γύρο των συγκρούσεων μεταξύ των αντιστασιακών οργανώσεων. Όλα τα στρατεύματα στην περιοχή Αθηνών τέθηκαν υπό την διοίκηση του στρατηγού Σπηλιωτόπουλου.

Η Συμφωνία της Καζέρτας, επιτεύχθηκε παρά τις έντονες ανησυχίες από την πλευρά του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδας (ΚΚΕ) καθώς και ακραίων κύκλων δεξιών. Ήταν επίσης παράδοξο για τον ΕΛΑΣ το γεγονός ότι τα Τάγματα Ασφαλείας που θα παραδίδονταν, δεν θα θεωρούνταν πλέον εχθρικές μονάδες. Η ανησυχία στις τάξεις του ΕΛΑΣ κατά τη διάρκεια της Συμφωνίας της Καζέρτας ήταν έντονη. Μόλις ο Άρης Βελουχιώτης, ο αρχηγός του ΕΛΑΣ, τη πληροφορήθηκε, συγκάλεσε συγκέντρωση των διοικητών του ΕΛΑΣ στη Λαμία όπου πρότεινε τη βίαιη κατάληψη της εξουσίας. Ωστόσο, η πλειοψηφία των ανταρτών ήταν απρόθυμη να ρισκάρει κάτι τέτοιο, καθώς θα έβρισκαν απέναντί τους τους Συμμάχους και η προσπάθεια για τη δημιουργία ενός ακόμη ασαφούς καθεστώτος θα ήταν μάλλον άστοχη. Παρά τις έστω και λίγες προσπάθειες για την αποφυγή του εμφυλίου πολέμου, η Μάχη της Αθήνας ξέσπασε το Δεκέμβριο του 1944, βρίσκοντας τον ΕΛΑΣ αντιμέτωπο με τα ελληνικά στρατεύματα της κυβέρνησης, την αστυνομία, τα πρώην Τάγματα Ασφαλείας και μαζί με όλα αυτά και τη βοήθεια

³⁹<http://www.wv2.gr/index.php?option=articles&id=1519>

μίας συνεχώς αυξανόμενης στρατιωτικής παρουσίας των Βρετανών στη χώρα.

Τα Δεκεμβριανά (Μάχη της Αθήνας).

Το κλίμα ευφορίας και έξαρσης που είχε γεννήσει η απελευθέρωση δεν επρόκειτο να διαρκέσει πολύ. Οι διαφωνίες που χώριζαν τις αντίθετες πολιτικές παρατάξεις και είχαν προσωρινά παραμεριστεί ξαναβγήκαν στην επιφάνεια, οξυμένες από τις ανησυχίες του Τσώρτσιλ και από την πεποίθησή του ότι η σύγκρουση με το ΕΑΜ ήταν αναπόφευκτη. Η αντίθεση επικεντρώθηκε τελικά στον τρόπο με τον οποίο θα έπρεπε να συγκροτηθούν οι ένοπλες δυνάμεις της ελεύθερης πλέον Ελλάδας. Τα Δεκεμβριανά⁴⁰ ήταν μια σειρά γεγονότων που συνέβησαν στην Αθήνα τον Δεκέμβριο του 1944 και τον Ιανουάριο του 1945 μεταξύ των αριστερών και των κυβερνητικών δυνάμεων. Η βαθύτερη αιτία που προκάλεσε τα γεγονότα αυτά, ήταν η διεκδίκηση της κυβερνητικής εξουσίας μετά τον πόλεμο. Αντιμέτωποι σε αυτή την σύγκρουση ήταν από τη μία οι αριστεροί κομμουνιστές με το ΕΑΜ και τον ΕΛΑΣ, φιλολαϊκές οργανώσεις με εκατοντάδες χιλιάδες οπαδούς σε όλη την Ελλάδα και από την άλλη οι φιλοκυβερνητικοί, αντικομμουνιστές, φιλοβασιλικοί και Βρετανοί.

Από την ώρα που συγκροτήθηκε η Κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας (αρχές Σεπτεμβρίου 1944) και κυρίως από την ώρα άφιξης της Κυβέρνησης στην ελεύθερη Αθήνα (18 Οκτώβρη 1944) άρχισαν προστριβές ενδοκυβερνητικές σχετικά με τη διάλυση των ανταρτικών σωμάτων και τη συγκρότηση Εθνικού Στρατού. Οι προστριβές κορυφώθηκαν, όταν η Κυβέρνηση δια του Skobie προώθησε εντολή στις 30 Νοεμβρίου 1944, να παραδώσουν οι Ελασίτες ως τις 10 Δεκεμβρίου τα όπλα και να επιστρέψουν στην ιδιωτική ζωή τους.

Έξι υπουργοί μέλη του ΕΑΜ παραιτούνται και στις 3 Δεκεμβρίου οργανώνεται διαδήλωση από την ΕΑΜ στην οποία συμμετείχαν περισσότεροι από 100.000 πολίτες. Δεδομένου του μεγάλου όγκου των διαδηλωτών, οι Βρετανοί στρατιώτες είχαν διαταχθεί να ανοίξουν πυρ σε περίπτωση που δημιουργηθούν επεισόδια. Οι πυροβολισμοί ξεκίνησαν όταν το πλήθος έφτασε στο Μνημείο του Άγνωστου Στρατιώτη στη πλατεία Συντάγματος. Δεν έχει αποδειχθεί αν οι πρώτοι πυροβολισμοί προήλθαν από το πλήθος ή από τους Βρετανούς στρατιώτες. Το αποτέλεσμα ήταν 28 νεκροί διαδηλωτές και 148 τραυματίες.

Στις 4 Δεκεμβρίου, το ΕΑΜ οργανώνει και άλλη πορεία, στην οποία συμβαίνουν ξανά επεισόδια. Ο Στρατηγός Ronald Scobie διατάσσει στρατιωτικό νόμο, ο τότε πρωθυπουργός Γεώργιος Παπανδρέου ζητά να παραιτηθεί αλλά η ηγεσία των Βρετανών αρνείται τη παραίτησή του. Αυτό το περιστατικό ξεκίνησε μια περίοδο συγκρούσεων μέσα στη πόλη της Αθήνας για τις επόμενες 37 ημέρες, μεταξύ μελών του ΕΑΜ και ΕΛΑΣ από τη μία μεριά και βρετανικών δυνάμεων και της κυβέρνησης από την άλλη.

⁴⁰ Ιστορία του Ελληνικού έθνους, Εκδοτική Αθηνών Α.Ε., τόμος ΙΣΤ, σελ.101-108

Η πρώτη καθαρά στρατιωτική επιχείρηση έγινε τη νύχτα της 3ης Δεκεμβρίου⁴¹ στο Ψυχικό, έξω από το Αμερικανικό Κολλέγιο. Εκεί το 2ο Σύνταγμα της 2ης Μεραρχίας του ΕΛΑΣ περίμενε την τελική διαταγή για να ξεκινήσει με σκοπό να επιτεθεί κατά της Ταξιαρχίας του Ρίμινι που στρατοπέδευε στο Γουδί, στους εκεί στρατώνες. Το σύνταγμα του ΕΛΑΣ, με δύναμη χιλίων περίπου ανδρών, βρέθηκε ξαφνικά μπροστά σε αγγλική μονάδα τεθωρακισμένων, στην οποία αναγκάστηκε να παραδοθεί. Ταυτόχρονα άλλες μονάδες του ΕΛΑΣ διατάχθηκαν να καταλάβουν τα αστυνομικά τμήματα, αποστολή που την έφεραν σε πέρας με αρκετή επιτυχία.

Κατά τις πρώτες φάσεις της σύρραξης οι αγγλικές και οι κυβερνητικές δυνάμεις βρέθηκαν αποκλεισμένες σε μια αρκετά περιορισμένη περιοχή στο κέντρο της Αθήνας, ενώ τον έλεγχο των συνοικιών τον είχε ο ΕΛΑΣ, όπου όμως υπήρχαν επίσης νησίδες ελεγχόμενες από τους αντιπάλους του, όπως η Σχολή των Ευελπίδων και η Χαρτογραφική Υπηρεσία Στρατού στο Πολύγωνο, οι στρατώνες στο Γουδί, η Χωροφυλακή στου Μακρυγιάννη, οι φυλακές Αβέρωφ στη λεωφόρο Αλεξάνδρας και άλλα σημεία.

Σύντομα οι Άγγλοι άρχισαν να δέχονται ενισχύσεις σε άνδρες και όπλα από το μέτωπο της Ιταλίας. Αν και δεν υπάρχει ομοφωνία ως προς τους αριθμούς, κατά προσέγγιση υπολογισμοί δείχνουν ότι ο ΕΛΑΣ, του οποίου οι δυνάμεις σε όλη τη χώρα υπερέβαιναν αρκετά τις 100.000 άνδρες, στη μάχη της Αθήνας διέθετε λιγότερους από 20.000. Οι Άγγλοι από την πλευρά τους, συνυπολογιζομένων και των διαφόρων ελληνικών κυβερνητικών δυνάμεων, στα προχωρημένα στάδια της αναμέτρησης διέθεταν δύναμη που κυμαινόταν γύρω στις 50.000 άνδρες. Υπερείχε επίσης αυτή η παράταξη στην ποσότητα και στην ποιότητα του οπλισμού, που περιελάμβανε βαρέα όπλα και αεροπλάνα, ενώ ο οπλισμός του ΕΛΑΣ ήταν ελαφρύς και ελλιπής.

Από τις πρώτες κιόλας ημέρες του Δεκεμβρίου οι συγκρούσεις υπήρξαν σφοδρές και ως το τέλος του μήνα είχαν επεκταθεί σε όλη την Αθήνα αλλά και στον Πειραιά. Από την Καισαριανή ως το Περιστερί, από τις Τζιτζιφιές ως τους Αμπελοκήπους, από το Πολύγωνο ως του Ψυρρή, από τη Νέα Σμύρνη ως το Μοσχάτο, από το Μεταξουργείο ως τα Πετράλωνα, αλλά και στα αεροδρόμια του Τατοΐου και της Ελευσίνας, καθώς και στο κέντρο, στην Ομόνοια, στην πλατεία Βάθης, στην οδό Πατησίων διεξάγονταν μάχες, καταλαμβάνονταν και ανακαταλαμβάνονταν στρατηγικά σημεία και κτίρια, μερικά από τα οποία ο ΕΛΑΣ τα ανατίναζε για να στήσει με τα ερείπιά τους οδοφράγματα. Τα αγγλικά αεροπλάνα πολυβόλυσαν τις συνοικίες που ελέγχονταν από τον ΕΛΑΣ, τα πυροβολεία του Λυκαβητού και της Ακρόπολης σφυροκοπούσαν τις θέσεις του αντιπάλου, ο στόλος έβαλε κατά των συνοικιών του Πειραιά. Τα θύματα ήταν πολλά και αιχμάλωτοι συλλαμβάνονταν εκατέρωθεν, περιλαμβανομένων και αρκετών άγγλων στρατιωτών.

Δύο από τις σημαντικότερες μάχες⁴² έδειξαν την αδυναμία του ΕΛΑΣ να αντεπεξέλθει στη μαχητική ανωτερότητα των αντιπάλων του. Η μία δόθηκε στο Γουδί, στους στρατώνες του οποίου είχε οχυρωθεί η Ταξιαρχία του Ρίμινι, η άλλη στον στρατώνα του Μακρυγιάννη όπου βρίσκονταν περίπου χίλιοι

⁴¹ <http://www.tovima.gr/relatedarticles/article/?aid=151719>

⁴² <http://www.tovima.gr/relatedarticles/article/?aid=151719>

χωροφύλακες. Παρά τις πείσμονες επιθέσεις του ο ΕΛΑΣ δεν κατόρθωσε να καταλάβει αυτά τα σημεία, ώσπου αγγλικά αεροπλάνα και τανκς έσπευσαν να βοηθήσουν και να διασώσουν τους πολιορκούμενους.

Αρχικά επικρατούσαν οι δυνάμεις του ΕΑΜ και μέχρι τις 12 Δεκεμβρίου οι περισσότερες περιοχές της Αθήνας και του Πειραιά ήταν κάτω από τον έλεγχο του. Οι συγκρούσεις συνεχίστηκαν όλο τον Δεκέμβριο, αλλά μόνο στη περιοχή της πρωτεύουσας, καθώς στην υπόλοιπη Ελλάδα ο ΕΛΑΣ προτίμησε να αποφύγει να συγκρουστεί με τους Βρετανούς.

Τα επεισόδια στην Ελλάδα δημιούργησαν όμως διαμαρτυρίες και στη Βρετανία από τον τύπο αλλά και το κοινοβούλιο. Στις 25 Δεκεμβρίου, ο Τσώρτσιλ⁴³ επισκέφτηκε την Ελλάδα και μαζί με Σοβιετικούς αντιπροσώπους προσπάθησαν να καταλήξουν σε μία συμφωνία, η οποία όπως δεν επετεύχθη καθώς τα αιτήματα του ΕΑΜ θεωρήθηκαν υπερβολικά. Οι Σοβιετικοί κράτησαν ουδέτερη στάση, καθώς θα είχαν κέρδος ανεξάρτητα από το αποτέλεσμα και γιατί η Ελλάδα βρισκόταν στη Βρετανική σφαίρα επιρροής. Στις αρχές του Ιανουαρίου, οι δυνάμεις του ΕΑΜ άρχισαν να αποσύρονται από την πόλη. Μετά την παρέμβαση του Τσώρτσιλ, ο Γεώργιος Παπανδρέου παραιτήθηκε και τη θέση του πήρε ο Στρατηγός Νικόλαος Πλαστήρας. Στις 15 Ιανουαρίου 1945, ο Ronald Scobie συμφώνησε σε ανακωχή εφόσον ο ΕΛΑΣ αποσυρόταν από τις θέσεις του στην Αττική, στη Θεσσαλονίκη και στη Πάτρα. Η έκβαση των γεγονότων ήταν κυρίως ήττα για το ΕΑΜ και πολιτική ήττα του ΚΚΕ. Τα «Δεκεμβριανά» άφησαν πίσω τους περίπου 7.000 μαχητές νεκρούς (230 Άγγλους, 3.500 Κυβερνητικούς, 3.000 ΕΑΜικούς) και απροσδιόριστο αριθμό αμάχων.

Η συμφωνία της Βάρκιζας.

Η Συμφωνία της Βάρκιζας υπογράφηκε στις 12 Φεβρουαρίου 1945⁴⁴ στην παραθαλάσσια τοποθεσία της Αττικής μεταξύ Κυβέρνησης Πλαστήρα από τη μια πλευρά και της ηγεσίας του ΕΑΜ και του ΚΚΕ από την άλλη και επιχείρησε να τερματίσει θεσμικά τις πολιτικές και πολεμικές συγκρούσεις, που έμειναν στην ιστορία ως «Δεκεμβριανά». Αποτέλεσε το πρώτο επίσημο κοινωνικό συμβόλαιο ανάμεσα στον αστικό πολιτικό κόσμο και τις μη αστικές δυνάμεις στην Ελλάδα για μια ομαλή, ειρηνική, δημοκρατική εξέλιξη της πολιτικής ζωής του τόπου στον μεταπολεμικό κόσμο.

Τη Συμφωνία αποτελούσαν εννέα άρθρα⁴⁵:

1. Τη δημιουργία μιας δημοκρατικής πολιτείας με πλήρεις πολιτικές ελευθερίες.
2. Την άρση του στρατιωτικού νόμου.
3. Την αμνηστία των πολιτικών αδικημάτων (αλλά με την εξαίρεση των κοινών αδικημάτων), που πραγματοποιήθηκαν μετά τις 3 Δεκεμβρίου 1944.
4. Την πλήρη απελευθέρωση των συλληφθέντων από τον ΕΛΑΣ.
5. Τη δημιουργία ενός νέου Εθνικού Στρατού.
6. Την αποστράτευση του ΕΛΑΣ και τον πλήρη αφοπλισμό του.

⁴³ <http://www.scribd.com/doc/57440925/Oi-3-γύροι-του-Ελληνικού-Εμφυλίου-1943-1946>

⁴⁴ http://www.fhw.gr/chronos/14/gr/1940_1945/liberation/03.html

⁴⁵ http://portal.kathimerini.gr/4dcgi/_w_articles_kathextra_3_18/04/2011_388048

7. Την εκκαθάριση των δημοσίων υπηρεσιών.
  8. Την αντίστοιχη εκκαθάριση των σωμάτων ασφαλείας.
  9. Τη διεξαγωγή δημοψηφίσματος για το πολιτειακό ζήτημα και εκλογών με συμμετοχή διεθνών παρατηρητών.
- Η ορθή εφαρμογή της Συμφωνίας της Βάρκιζας θα οδηγούσε σε μια δημοκρατική και ειρηνική Ελλάδα.

Αλλά στο βάθος δεν υπήρχε πραγματική διάθεση για συμβιβασμό. Το αστικό κράτος και ο μηχανισμός του, όπως και οι Βρετανοί, έψαχναν για κάποια «παράλειψη», μια «τρύπα» για να περιορίσουν ή να υποτάξουν τις δυνάμεις της Αριστεράς, ενώ η ηγεσία του ΚΚΕ αποφάσισε να κρύψει το καλύτερο μέρος του οπλισμού του ΕΛΑΣ για μελλοντική πιθανή χρησιμοποίησή του.

Η Συμφωνία της Βάρκιζας αντικατόπτριζε τον συσχετισμό δυνάμεων μετά τη μάχη της Αθήνας. Το ΚΚΕ ηττήθηκε. Βρέθηκε εκτός κυβέρνησης, ενώ υποχρεώθηκε να αποστρατεύσει τον κομματικό του στρατό, τον ΕΛΑΣ, και να διαλύσει το κράτος που είχε δημιουργήσει στην κατοχή μέσω του ΕΑΜ. Με άλλα λόγια, απώλεσε τη δυνατότητα διεκδίκησης της εξουσίας, μια δυνατότητα που βασιζόταν αποκλειστικά στη στρατιωτική του ισχύ. Όμως, μολονότι συντριπτική, η ήττα του δεν ήταν ολοκληρωτική, καθώς το ΚΚΕ διέθετε ακόμη σημαντικά ερείσματα και οι Βρετανοί δεν επιθυμούσαν να συνεχίσουν τον πόλεμο εκτός Αθηνών. Έτσι διατήρησε τη δυνατότητα συμμετοχής στη νέα πολιτική πραγματικότητα που ξεκινούσε. Μπορούσε, μ' άλλα λόγια, να παίξει το πολιτικό παιχνίδι της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας. Έναν, περίπου, χρόνο αργότερα, όμως, επέλεξε την οδό μιας νέας ένοπλης σύγκρουσης.

Τα αποτελέσματα της Συμφωνίας της Βάρκιζας⁴⁶ ήταν:

1. Η ύπαρξη του ΕΛΑΣ ήταν πια παρελθόν. Μερικές μονάδες του μόνο, όπως και ο ηγέτης του Άρης Βελουχιώτης αρνήθηκαν να δεχτούν τη Συμφωνία και κατέφυγαν και πάλι στα βουνά. Το Ε.Α.Μ. τους αποκήρυξε αμέσως.
2. Ο Άρης Βελουχιώτης πλήρωσε με τη ζωή του τη συνέχιση της επαναστατικής του δραστηριότητας.
3. Ο τερματισμός του πρώτου κύκλου του εμφύλιου πολέμου.

Ο Δεύτερος Γύρος του Εμφυλίου (Από τη Βάρκιζα στις εκλογές του 1946).

Στο επόμενο διάστημα ως τον Απρίλη του 1945, ο Πρωθυπουργός Πλαστήρας αδυνατούσε να ελέγξει τη δράση ακροδεξιών ομάδων έναντι των Αριστερών και κυρίαρχα τη βούληση της προσκείμενης στα Βρετανικά συμφέροντα ελληνικής αστικής τάξης. Η βρετανική διπλωματία δημοσίευσε μια επιστολή του από το 1941 (με την οποία γνωστοποιούσε στον Τσουδερό την πρόθεση του για ανάληψη ρόλου στην Κατοχική Κυβέρνηση) και περίτεχνα τον καθαίρεσε. Πρωθυπουργός σε μια υπηρεσιακή κυβέρνηση τεχνοκρατών διορίστηκε ο ναύαρχος Πέτρος Βούλγαρης. Το Μάιο, ο Νίκος Ζαχαριάδης,

⁴⁶ Ιστορία του Ελληνικού έθνους, Εκδοτική Αθηνών Α.Ε., τόμος ΙΣΤ, σελ.108

επιφανής Κομμουνιστής και άφθαρτος, καθώς δε συμμετείχε στις διαπραγματεύσεις του Λιβάνου και της Βάρκιζας, επέστρεψε από το στρατόπεδο συγκέντρωσης του Νταχάου, όπου κρατείτο από τους Ναζί, στην Ελλάδα και ανέλαβε Γενικός Γραμματέας της Κεντρικής Επιτροπής του Κομμουνιστικού Κόμματος.

Η φαινομενική ομαλότητα⁴⁷, που χαρακτήρισε το πολιτικό και μόνο επίπεδο (γιατί στο μεταξύ συνεχίζονταν οι εκατέρωθεν εκδηλώσεις βίας όσον αφορά το επίπεδο του λαού) το καλοκαίρι του 1945, διακόπηκε το φθινόπωρο. Μία συμφωνία του Αντιβασιλέα Δαμασκηνού με τους Βρετανούς σε σύσκεψη στο Λονδίνο, ώστε το δημοψήφισμα για το Πολιτειακό να προηγηθεί των εκλογών, συσκότισε εκ νέου το πολιτικό σκηνικό. Συγχρόνως, η Αριστερά, βάσιμα, ισχυριζόταν, ότι η τρομοκρατία, που δεχόταν από ακροδεξιές ομάδες σε όλη την επικράτεια, αντίκειτο στη συμφωνία της Βάρκιζας. Την ίδια εποχή, πολλοί πολιτικοί παράγοντες από το χώρο του Κέντρου αξίωναν θέση και ρόλο στο πολιτικό σύστημα και στην ανασύσταση των θεσμών. Λαμβάνοντας υπ' όψιν τα παραπάνω, καθώς και την κακή οικονομική κατάσταση της χώρας, οι Βρετανοί και ο Δαμασκηνός εξώθησαν το Βούλγαρη σε παραίτηση. Μετά από διαπραγματεύσεις με πολιτικούς του Κέντρου ο Δαμασκηνός κατέληξε στη λύση του φιλελεύθερου Θεμιστοκλή Σοφούλη, ο οποίος κλήθηκε να οδηγήσει τη χώρα σε εκλογές. Ημερομηνία διεξαγωγής τους, ορίστηκε η 31 Μαρτίου.

Μέχρι τις αρχές του 1946, κάθε επίσημο κείμενο των οργάνων του, κάθε απόφαση του Πολιτικού του Γραφείου, κάθε δήλωση στελέχους του, συνέτειναν στο συμπέρασμα πως το Κομμουνιστικό Κόμμα θα συμμετάσχει στις εκλογές. Σύμφωνα με τη «σκληρότερη» γραμμή εντός του Κόμματος, αιτήθηκαν εκλογές επί ίσοις όροις και καταγγέλλθηκαν η Κυβέρνηση και ο Δαμασκηνός για ανοχή της τρομοκρατίας της Δεξιάς. Το ΕΑΜ μετατράπηκε σε προεκλογικό πολιτικό συνασπισμό και, μέσω του οργάνου και εντύπου του «Ελεύθερη Ελλάδα» κάλεσε τη βάση της Αριστεράς σε μαζική εγγραφή στους εκλογικούς καταλόγους. Το Φλεβάρη, εντούτοις, η Ολομέλεια της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΕ πήρε απόφαση να έρθει σε ρήξη με το υπάρχον πολιτικό σκηνικό. Η θέση για τις εκλογές κατέστη απρόσμενα ασαφής. Η ηγεσία του Κόμματος θεωρούσε μονόδρομο, πλέον, την προπαγάνδισή της θέσης της περί αποχής ακόμη κι αν μια τέτοια απόφαση στερείτο εσωκομματικής νομιμοποίησης και στήριξης από τη Μόσχα.

Όταν στις 19 Ιανουαρίου 1946 ο αντιβασιλέας Δαμασκηνός υπέγραψε το διάταγμα προκήρυξης βουλευτικών εκλογών για τις 31 Μαρτίου του ίδιου έτους, έθετε την Ελλάδα, για πρώτη φορά από τον Ιανουάριο του 1936, σε προεκλογική περίοδο. Υπό φυσιολογικές συνθήκες, οι εκλογές του 1946 θα σηματοδοτούσαν την επιστροφή της χώρας στην οδό της πολιτικής ομαλότητας έπειτα από μία ταραγμένη δεκαετία, η οποία είχε σφραγιστεί από τη δικτατορία του Ιωάννη Μεταξά, την κατοχή της Ελλάδας από τις δυνάμεις του Άξονα, αλλά και την ένταση των πολιτικών παθών αμέσως μετά την απελευθέρωση, με αποκορύφωμα τα Δεκεμβριανά του 1944. Τα δεδομένα, ωστόσο, δεν άφηναν πολλά περιθώρια αισιοδοξίας.

⁴⁷ http://news.kathimerini.gr/4dcgi/_w_articles_ell_1_18/09/2011_456509

Πρώτα απ' όλα, η απόφαση για τη διεξαγωγή των εκλογών⁴⁸ πριν από το δημοψήφισμα για τη διευθέτηση του πολιτειακού συνιστούσε σαφή παραβίαση της Συμφωνίας της Βάρκιζας (12 Φεβρουαρίου 1945), η οποία προέβλεπε ρητά την αντίστροφη σειρά. Επιπλέον, το συνεχιζόμενο κλίμα βίας και αβεβαιότητας, το οποίο τροφοδοτούσε ειδικότερα η δράση ένοπλων συμμοριών (το ΚΚΕ έκανε ανοιχτά λόγο για εκτεταμένα φαινόμενα «λευκής τρομοκρατίας»), κάθε άλλο παρά αποτελούσε εγγύηση για τη διενέργεια αδιάβλητων εκλογών. Η καχυποψία, τέλος, ενισχυόταν από το γεγονός ότι η αναθεώρηση των εκλογικών καταλόγων δεν είχε ολοκληρωθεί ομαλά ώστε να διασφαλίζεται η αποφυγή διπλοψηφιών, δίνοντας έτσι λαβή για εικασίες περί προκαταβολικής αλλοίωσης του αποτελέσματος.

Παρά τα αιτήματα του ΚΚΕ, άλλων δυνάμεων της ευρύτερης Αριστεράς αλλά και κομμάτων του Κέντρου για αναβολή των εκλογών, ο πρωθυπουργός Θεμιστοκλής Σοφούλης, υπό την πίεση των Βρετανών, αρνήθηκε να υπαναχωρήσει και επέμεινε στη διεξαγωγή τους την προκαθορισμένη ημερομηνία. Ούτε η κυβερνητική κρίση που προκλήθηκε στις αρχές Μαρτίου του 1946 με αφορμή το ίδιο θέμα έκαμψε τον Σοφούλη, ο οποίος παρέμεινε ανένδοτος ακόμα κι όταν οι υπουργοί που δεν ανήκαν στο Κόμμα Φιλελευθέρων υπέβαλαν τις παραιτήσεις τους. Στο μεταξύ, η απόφαση του ΚΚΕ και των υπόλοιπων κομμάτων της Αριστεράς να απόσχουν από την εκλογική αναμέτρηση είχε ήδη φορτίσει αρνητικά την ατμόσφαιρα, καθώς εκμηδένιζε στην πράξη τις πιθανότητες εξομάλυνσης της πολιτικής κατάστασης μέσω των καλπών. Πέραν των δυνάμεων της Αριστεράς, εξάλλου, τον δρόμο της αποχής ακολούθησαν και σημαντικές πολιτικές προσωπικότητες του κεντρικού χώρου, όπως οι πρώην πρωθυπουργοί Γεώργιος Καφαντάρης και Εμμανουήλ Τσουδερός.

Θριαμβευτική νίκη των φιλοβασιλικών

Ανεξάρτητα από τη στάση των επιμέρους κομματικών σχηματισμών, οι εκλογές⁴⁹ διεξήχθησαν όπως είχε προγραμματιστεί. Σε εφαρμογή της Συμφωνίας της Βάρκιζας, τις εκλογές επέβλεψε συμμαχική αποστολή παρατηρητών (Allied Mission to Observe the Greek Elections - AMFOGE), στην οποία συμμετείχαν εκπρόσωποι από τις ΗΠΑ, τη Μεγάλη Βρετανία και τη Γαλλία, όχι όμως και από τη Σοβιετική Ένωση, καθώς η τελευταία - πιθανότατα σε μία προσπάθεια να αποφύγει τη δημιουργία ανάλογων εποπτικών μηχανισμών για εκλογές που θα διεξάγονταν σε χώρες της Ανατολικής Ευρώπης εντός της σφαίρας επιρροής της Μόσχας- αρνήθηκε τελικά να συμπράξει. Η παρουσία, ωστόσο, της AMFOGE δεν στάθηκε ικανή ώστε να διασφαλίσει τον απολύτως αδιάβλητο χαρακτήρα της εκλογικής διαδικασίας, καθώς φαινόμενα που κυμαίνονταν από απλές παρατυπίες έως και τη χειραγώγηση της ψηφοφορίας δεν αποφεύχθηκαν.

Τα αποτελέσματα των εκλογών⁵⁰, οι οποίες διεξήχθησαν με το σύστημα της απλής αναλογικής, υπήρξαν θριαμβευτικά για τη φιλοβασιλική παράταξη που εξασφάλισε αθροιστικά το 64,68% των ψήφων και συνολικά 236 από τις

⁴⁸ Ιστορία του Ελληνικού έθνους, Εκδοτική Αθηνών Α.Ε., τόμος ΙΣΤ, σελ. 118-119

⁴⁹ http://news.kathimerini.gr/4dcgi/_w_articles_ell_1_18/09/2011_456509

⁵⁰ <http://www.sansimera.gr/articles/240>

354 έδρες της νέας Βουλής. Αντίθετα, τα κεντρώα κόμματα υπέστησαν βαριά ήττα, καθώς συγκέντρωσαν μόλις το 34,96% των ψήφων και συνολικά 118 έδρες.

Έτσι, στις 18 Απριλίου 1946⁵¹, μετά τη βραχύβια θητεία της κυβέρνησης συνεργασίας υπό τον πρόεδρο του Συμβουλίου της Επικρατείας Παναγιώτη Πουλίτσα, ο αρχηγός του Λαϊκού Κόμματος Κωνσταντίνος Τσαλδάρης ανέλαβε την πρωθυπουργία, σχηματίζοντας - με την υποστήριξη του Κόμματος Εθνικών Φιλελευθέρων και του Μεταρρυθμιστικού Κόμματος - την πρώτη αμιγώς φιλοβασιλική κυβέρνηση μετά την απελευθέρωση.

Μία από τις πολλές ιδιομορφίες των εκλογών της 31ης Μαρτίου 1946 υπήρξε το γεγονός ότι η συζήτηση δεν περιορίστηκε μόνο - όπως συνήθως συμβαίνει στις εκλογικές αναμετρήσεις - στα αποτελέσματα των καλπών, αλλά επεκτάθηκε και στο ιδιαίτερα κρίσιμο ζήτημα του προσδιορισμού του ποσοστού της «πολιτικής αποχής». Με δεδομένη τη μη συμμετοχή του ΚΚΕ και άλλων κομματικών σχηματισμών της Αριστεράς στις εκλογές, η όσο το δυνατόν ακριβέστερη αποτίμηση της δυναμικής εκλογικής τους επιρροής συνδέθηκε αναπόφευκτα με τον υπολογισμό της «πολιτικής αποχής». Με βάση τους μη αναθεωρημένους - και κατά συνέπεια αναξιόπιστους - εκλογικούς καταλόγους, το σύνολο των εγγεγραμμένων σε αυτούς ξεπερνούσε τα 2.200.000. Δεδομένου ότι οι ψηφίσαντες ανήλθαν σε περίπου 1.200.000, το ποσοστό της αποχής φαινομενικά υπερέβαινε το 45%. Στην πραγματικότητα, όμως, οι εκλογικοί κατάλογοι περιείχαν μεγάλο αριθμό άκυρων εγγραφών, με αποτέλεσμα να μην είναι ασφαλής η εξαγωγή συμπερασμάτων ούτε για το συνολικό ποσοστό αποχής, ούτε - πολύ περισσότερο - για εκείνο της «πολιτικής αποχής». Οι πλέον έγκυροι υπολογισμοί καταλήγουν ότι η «πολιτική αποχή» ήταν της τάξης του 20%. Οι ίδιες εκτιμήσεις συγκλίνουν στο συμπέρασμα ότι η εκλογική επιρροή των κομμάτων της Αριστεράς, όπως εκφράστηκε μέσω της «πολιτικής αποχής», ανερχόταν σε περίπου 25%.

Σε κάθε περίπτωση, η επιλογή του ΚΚΕ να μη λάβει μέρος στις εκλογές του 1946, ανεξάρτητα από τον αριθμό των ψήφων που τελικά θα συγκέντρωνε, υπήρξε στρατηγικό λάθος εκ μέρους της ηγεσίας του, το οποίο αφενός συνέτεινε στην περαιτέρω πόλωση του πολιτικού κλίματος και αφετέρου άφησε εκτεθειμένους σε διώξεις τους οπαδούς του που αποφάσισαν να στοιχηθούν με την κομματική γραμμή της αποχής. Το γεγονός, εξάλλου, ότι τα ξημερώματα της 30ής προς 31η Μαρτίου 1946 ομάδα κομμουνιστών ανταρτών επιτέθηκε στον Σταθμό Χωροφυλακής Λιτοχώρου, ερμηνεύθηκε από τις αστικές δυνάμεις ως απτή απόδειξη της απόφασης του ΚΚΕ να καταλάβει με τη βία την εξουσία και αναγορεύθηκε έκτοτε σε χρονικό σημείο έναρξης του Εμφυλίου Πολέμου. Έτσι, οι εκλογές του 1946 συνδέθηκαν έμμεσα με τη συμβατική απαρχή του τρίχρονου αδελφοκτόνου σπαραγμού, αποτελώντας με αυτό τον πρόσθετο τρόπο σημείο καμπής στη σύγχρονη πολιτική ιστορία της Ελλάδας.

⁵¹ <http://www.scribd.com/doc/57440925/Oi-3-γύροι-του-Ελληνικού-Εμφυλίου-1943-1946>

Ο Τρίτος Γύρος του Εμφυλίου- Ολομέτωπη σύγκρουση (1946-1949).

Οι αντίπαλοι στρατοί

Από την μία μεριά⁵² βρισκόταν ο Δημοκρατικός Στρατός Ελλάδας (ΔΣΕ), που ένα σημαντικό μέρος των όπλων, πυρομαχικών και άλλων εφοδίων (κυρίως στη βόρεια Πίνδο, καθώς οι πενιχρές μεταφορικές του δυνατότητες δεν επέτρεπαν σε μεγάλες ποσότητες εφοδίων να σταλούν νότια) τα προμηθευόταν από τις γειτονικές Γιουγκοσλαβία, Βουλγαρία και Αλβανία μέσω των αμαξιτών δρόμων που κατασκεύασε στα όρη του Γράμμου και του Βιτσιού. Τα υπόλοιπα εφόδιά του τα έπαιρνε ως λάφυρα από τις μάχες με τον αντίπαλο. Ιδιαίτερα η συνδρομή της Γιουγκοσλαβίας, οποία ξεκίνησε το δεύτερο ήμισυ του 1946 και τελείωσε το δεύτερο ήμισυ του 1948, ήταν άφθονη και είχε αποφασιστική σημασία για το αξιόμαχο του ΔΣΕ. Ειδικά, αυτή η βοήθεια περιλάμβανε, εκτός από στρατιωτικό υλικό, ρουχισμό, τρόφιμα, φάρμακα, μέριμνα τραυματιών, υποστήριξη στην προπαγάνδα, χρηματική βοήθεια, ηθική και πολιτική υποστήριξη. Ακόμα και στρατιωτικούς σύμβουλους, που πήγαιναν στην Ελλάδα και παρείχαν επαγγελματική υποστήριξη στο επιτελείο του ΔΣΕ, όπως και στην εξάσκηση και χρήση οπλισμού, αλλά και στην δημιουργία στρατιωτικής ιατρικής υπηρεσίας. Επιπλέον, το έδαφος της Γιουγκοσλαβίας ήταν μια βάση επιμελητείας όπου εκεί εκπαιδεύονταν μαχητές και στελέχη του ΔΣΕ. Στο ΔΣΕ συσπειρώθηκαν μέλη και φίλοι του ΚΚΕ και σλαβόφωνοι πληθυσμοί της Μακεδονίας άντρες και γυναίκες.

Από την άλλη μεριά βρισκόταν ο Εθνικός Στρατός (ΕΣ) με την υποστήριξη της Βρετανίας και μετέπειτα των ΗΠΑ. Στον Εθνικό Στρατό επιστρατεύτηκαν Έλληνες πολίτες με κλήση κλάσεων με την υποστήριξη των βενιζελογενών και βασιλικών κομμάτων που κυβερνούσαν την Ελλάδα υπό τον γηραιό βενιζελικό ηγέτη Θεμιστοκλή Σοφούλη, αλλά και στρατιωτών, οι οποίοι κατά τη διάρκεια της κατοχής είχαν συμμετάσχει στα τάγματα ασφαλείας (πολιτοφυλακή υπό γερμανική διοίκηση). Επίσης η κυβερνητική παράταξη δεν αντέταξε μόνο τον Εθνικό Στρατό, αλλά και πλήθος παραστρατιωτικών σωμάτων. Η Χωροφυλακή και η Εθνοφρουρά συνέδραμαν τον Εθνικό Στρατό όπου ήταν δυνατό, ενώ αλλού κάλυπταν τα νώτα του με καθήκοντα φύλαξης σε αστικά κέντρα ή κεφαλοχώρια. Επιπρόσθετα, η κυβερνητική πλευρά είχε τη δυνατότητα χρήσης των μονάδων του Πολεμικού Ναυτικού (όπου ήταν δυνατό, για επικουρικές του στρατού επιχειρήσεις), αλλά και της Πολεμικής Αεροπορίας, της οποίας η συνεισφορά στην τελική επικράτηση, το καλοκαίρι του 1949, ήταν καθοριστική.

Έτος 1946

Το Φεβρουάριο του 1946⁵³, ο Ζαχαριάδης επέβαλε στην Ολομέλεια της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΕ τη μοιραία απόφαση «να προχωρήσει στην οργάνωση της νέας ένοπλης λαϊκής πάλης ενάντια στο μοναρχοφασιστικό

⁵² Ιστορία του Ελληνικού έθνους, Εκδοτική Αθηνών Α.Ε., τόμος ΙΣΤ, σελ. 120-130

⁵³ http://clubs.pathfinder.gr/lapetos_/670080

κατεστημένο», με τη δικαιολογία ότι η δεξιά προέβαινε σε διώξεις κομμουνιστών. Ένα μήνα αργότερα, μετά την απόφαση για επανάληψη του ένοπλου αγώνα, ο Ζαχαριάδης έφυγε για την Πράγα. Περνώντας από τη Θεσσαλονίκη έδωσε εντολή στον πρώην καπετάνιο του ΕΛΑΣ Μάρκο Βαφειάδη να αρχίσει αμέσως την πολεμική εξόρμηση. Από το Μάρτιο άρχισε στις παραμεθόριες κυρίως περιοχές, η οργάνωση και ανάπτυξη ισχυρότερων ένοπλων μονάδων, των λεγόμενων «Συγκροτημάτων». Η δύναμη κάθε συγκροτήματος ανερχόταν σε 60-80 ενόπλους, οργανωμένους σε 2-3 διμοιρίες, με δύο ομάδες κατά διμοιρία. Δύο ως τρία «Συγκροτήματα» συνιστούσαν ένα «Υπαρχηγείο» ή Τάγμα δυνάμει 200-250 ενόπλων, με προϊστάμενα κλιμάκια τα «Περιφερειακά Αρχηγεία» και τα «Αρχηγεία Περιοχών». Η αρχική δύναμη των 800 ενόπλων το Μάρτιο, συνεχώς αυξανόταν και μέχρι το Δεκέμβριο έφτασε τους 9.000 περίπου ενόπλους.

Όσον αφορά τον Εθνικό Στρατό το 1946 αποφασίστηκε σε συνεργασία με τη Βρετανική Κυβέρνηση, η οποία είχε αναλάβει τον εξοπλισμό και τον εφοδιασμό σε λοιπό υλικό, η δύναμη του Στρατού να μην υπερβεί τους 100.000 άνδρες για λόγους οικονομίας, αντί για τη δύναμη των 115.000 ανδρών που είχε προγραμματισθεί. Συγκροτήθηκαν τρία Σώματα Στρατού με ανάλογο αριθμό Μεραρχιών. Ενώ ο Στρατός βρισκόταν στο στάδιο της ανασυγκροτήσεως και εκπαιδεύσεως, απροετοίμαστος και άπειρος για ειδικές επιχειρήσεις όπως είναι ο ανταρτοπόλεμος, από το Σεπτέμβριο αναγκάστηκε να εισέλθει στον αγώνα, καθώς η δύναμη 25.000 ανδρών της Χωροφυλακής κρίθηκε ανεπαρκής να αντιμετωπίσει τα συνεχώς αυξανόμενα κρούσματα στην ύπαιθρο.

Τακτική του Αγώνα.

Ο ΔΣΕ⁵⁴ με την τακτική του ανταρτοπόλεμου απέβλεπε στα εξής:

1. Στην προσβολή και συντριβή των απομονωμένων διασπαρμένων Εθνικών Δυνάμεων (Στρατιωτικά συνοριακά φυλάκια -Σταθμοί Χωροφυλακής) με σκοπό τον εξαναγκασμό τους σε σύμπτυξη προς τα αστικά κέντρα, εγκαταλείποντας έτσι την ύπαιθρο.

2. Στην καταπόνηση και πτώση του ηθικού του ΕΣ, στην προσπάθεια του να σπεύσει παντού σε βοήθεια των προσβαλλόμενων μικρών τμημάτων και χωριών χωρίς αποτέλεσμα, καθώς οι αντάρτες διέφευγαν «αμαχητί» προς άλλους χώρους.

3. Στην τρομοκράτηση του πληθυσμού της υπαίθρου με εκτελέσεις, καταστροφές και λεηλασίες ώστε να τον εξαναγκάσουν να προσχωρήσει στον ΔΣΕ, ή να τηρεί στο εξής φιλική στάση προς αυτόν, ή τέλος να εγκαταλείψει τα χωριά του και να συγκεντρωθεί στις πόλεις. Αυτό είχε ως συνέπεια τη δημιουργία οικονομικής εξαθλίωσης, δυστυχίας και ουσιαστικής αδυναμίας του κράτους να θρέψει τις στρατιές των προσφύγων, οι οποίοι κατά το τέλος του επόμενου έτους (1947) ανήλθαν σε 700.000.

4. Στην καταστροφή των συγκοινωνιακών έργων και των έργων κοινής ωφελείας, με αποτέλεσμα το κράτος να περιέλθει σε αδυναμία να επιλύσει τα τεράστια αυτά προβλήματα.

⁵⁴ <http://ellinikosemfiliis.blogspot.gr>

5. Στην άσκηση έντεχνης προπαγάνδας στο εσωτερικό και εξωτερικό, καθώς και στην οργάνωση κομμουνιστικών πυρήνων στον Εθνικό Στρατό, για διάβρωση και διάλυση των Μονάδων του.

Οι Εθνικές Δυνάμεις κατά την περίοδο αυτή αιφνιδιάστηκαν και περιορίστηκαν σε καθαρά αμυντική στάση. Εξάλλου, βρίσκονταν στο στάδιο της ανασυγκρότησης και εκπαίδευσης στα στρατόπεδα κι έτσι, στερούνταν την απαραίτητη δύναμη να καλύψουν όλη την επικράτεια. Επίσης τα υπάρχοντα Τάγματα Εθνοφυλακής ήταν ανεπαρκή και αναξιόπιστα. Ο αγώνας μέχρι τον Ιούλιο διεξαγόταν ουσιαστικά από τη Χωροφυλακή, οι άνδρες της οποίας κυριολεκτικά θυσιάστηκαν για την εξασφάλιση και προάσπιση της στοιχειώδους τάξης και ασφάλειας στην ύπαιθρο και δυστυχώς χωρίς ουσιαστικό αποτέλεσμα, λόγω της φύσης του αγώνα. Τελικά, οι άνδρες των σταθμών Χωροφυλακής, υπό την πίεση των γεγονότων αναγκάστηκαν να συμπυκνωθούν προς τα αστικά κέντρα, και να οργανωθούν σε ισχυρότερα συγκροτήματα λόχων και διλοχιών για να αντιμετωπίσουν τη συνεχώς αυξανόμενη ένοπλη απειλή. Από τον Ιούλιο και μέχρι το Δεκέμβριο, η ηγεσία των Ένοπλων Δυνάμεων κατήρτισε το σχέδιο επιχειρήσεων «ΤΕΡΜΙΝΟΥΣ», το οποίο επρόκειτο να εφαρμοσθεί το επόμενο έτος 1947, ενώ παράλληλα με τα Β΄ και Γ΄ Σώματα Στρατού κατήρτισε και διεξήγαγε εκκαθαριστικές επιχειρήσεις.

Διεξαγωγή του Αγώνα.

Ο ΔΣΕ άρχισε τη δράση του με την επίθεση κατά του Σταθμού Χωροφυλακής Λιτόχωρου⁵⁵ στις 30 Μαρτίου 1946, παραμονή εκλογών, που είχε ως αποτέλεσμα τον φόνο 11 αστυνομικών και στρατιωτών. Μέχρι το Σεπτέμβριο πέτυχε να εξουδετερώσει τους Σταθμούς Χωροφυλακής των ορεινών περιοχών της Δυτικής και Κεντρικής Μακεδονίας και Θεσσαλίας. Στη συνέχεια, άρχισε τις επιθέσεις εναντίον στρατιωτικών φρουρών, οι οποίες προστάτευαν τις παραμεθόριες πόλεις, κωμοπόλεις και χωριά. Έτσι, στις 30 Ιουνίου 1946 αρχικά και κατόπιν την 1η Οκτωβρίου 1946, επιτέθηκε εναντίον της Νάουσας και Σιάτιστας και στις 5 Ιουλίου 1946 εναντίον της Ποντοκερασιάς. Στις 13 Νοεμβρίου, 1.000 περίπου πολεμιστές του ΔΣΕ επιτέθηκαν κατά της φρουράς Σκρα, την οποία αποτελούσαν δύο διμοιρίες. Στη συνέχεια επιτέθηκαν και εξουδετέρωσαν τις φρουρές Αρχαγγέλου, Νώτιας, Μανδάλου, Πλικάτι - Χιονάδων, Βάθης Κρουσίων και Νυμφαίου Φλώρινας, προκειμένου να ανοίξουν την Ελληνογιουγκοσλαβική μεθόριο. Το Δεκέμβριο, 800 ένοπλοι εισήλθαν από τη Βουλγαρία και προσέβαλαν τα χωριά Κυριακή και Κόρυμβο του Νομού Έβρου. Στα τέλη Δεκεμβρίου, επέδραμαν κατά της Δεσκάτης. Παράλληλα, είχε αρχίσει η δράση των ένοπλων τμημάτων του ΔΣΕ στην Πελοπόννησο και τη Στερεά Ελλάδα, όπου στις 30 Δεκεμβρίου επιτέθηκαν κατά της Υπάτης.

Από την πλευρά του Εθνικού Στρατού, από τον Ιανουάριο 1946, οι κατά τόπους Ανώτερες Στρατιωτικές Διοικήσεις Πελοποννήσου, Θεσσαλίας και Μακεδονίας ανέφεραν περιοδικά, ότι γινόταν ανασυγκρότηση του ΕΛΑΣ, ο οποίος προοδευτικά ενισχυόταν και εξοπλιζόταν από Σερβία, Βουλγαρία και Αλβανία. Όταν το Μάρτιο του 1946 σημειώθηκε έντονη τρομοκρατική δράση

⁵⁵ <http://www.scribd.com/doc/57440925/Oi-3-γύροι-του-Ελληνικού-Εμφυλίου-1943-1946>

με δολοφονίες, συλλήψεις και επιθέσεις κατά αστυνομικών σταθμών και προέδρων κοινοτήτων, η δράση αυτή αποδόθηκε από την Κυβέρνηση ως προσπάθεια του ΚΚΕ να τρομοκρατήσει τον πληθυσμό προκειμένου να απέχει από τις εκλογές.

Από τις 26 Ιουλίου 1946 που ανατέθηκε αποκλειστική αρμοδιότητα για την εξασφάλιση της τάξεως στον Εθνικό Στρατό, τα Β΄ και Γ΄ Σώματα Στρατού ανέλαβαν και εκτέλεσαν προσχεδιασμένες εκκαθαριστικές επιχειρήσεις ευρείας κλίμακας στις περιοχές: Καϊμακτσαλάν αρχές Αυγούστου, Πάικου από αρχές Αυγούστου μέχρι τέλος Σεπτεμβρίου, Ολύμπου αρχές Αυγούστου, Νοτίου Ολύμπου αρχές Νοεμβρίου, Κελεμπέκ (περιοχής Έβρου) μέσα Αυγούστου, Βερμίου μέσα Αυγούστου και τέλος Σεπτεμβρίου, Τιταρίου όρους το δεύτερο δεκαήμερο Αυγούστου, Όσσης από μέσα Αυγούστου μέχρι τέλος Σεπτεμβρίου, Κερδυλλίων μέσα Σεπτεμβρίου, Πιερίων τέλη Σεπτεμβρίου, Αλμυρού - Μαυροβουνίου το Σεπτέμβριο, Χασίων - Δεσκάτης τέλη Σεπτεμβρίου, Κρουσίων αρχές Οκτωβρίου, Βίτσι τέλη Οκτωβρίου, Καμβουνίων - Αντιχασίων τέλη Οκτωβρίου με αρχές Νοεμβρίου, Κόζιακα αρχές Νοεμβρίου και Πίνδου αρχές Οκτωβρίου. Παράλληλα, το Α΄ Σώμα Στρατού πραγματοποίησε εκκαθαριστικές επιχειρήσεις στις περιοχές: Πάρνωνος αρχές Ιουλίου και τέλη Οκτωβρίου, Σπάρτης αρχές Ιουλίου, Φουρνά τέλος Αυγούστου και Νευροπόλεως τέλη Σεπτεμβρίου.

Αποτελέσματα αυτών των εκκαθαριστικών επιχειρήσεων ήταν η καταστροφή σημαντικών κρησφύγετων και αποθηκών οπλισμού και λοιπού υλικού του ΔΣΕ, η εξάρθρωση των συγκροτημάτων και η αναθάρρηση των κατοίκων να επιστρέψουν στις εστίες τους. Οι απώλειες κατά το έτος 1946 από την πλευρά του ΔΣΕ ανήλθαν σε 836 νεκρούς, 292 τραυματίες, 208 αιχμαλώτους και 100 παραδοθέντες. Από την πλευρά του ΕΣ οι απώλειες ανήλθαν σε 126 νεκρούς (13 αξιωματικοί και 113 οπλίτες), 192 τραυματίες (6 αξιωματικοί και 186 οπλίτες), 194 αγνοούμενους και 208 συλληφθέντες οπλίτες.

Έτος 1947

Στις 21 Φεβρουαρίου 1947⁵⁶, η Αγγλική Κυβέρνηση ειδοποίησε την αντίστοιχη Αμερικανική, ότι από την 1η Απριλίου 1947, θα διέκοπτε κάθε βοήθεια προς την Ελλάδα και θα απέσυρε τα στρατεύματα από την χώρα, καθώς η άλλοτε κραταιά αυτοκρατορία βρισκόταν τότε στα πρόθυρα της οικονομικής κατάρρευσης. Η Κυβέρνηση των ΗΠΑ, αποδέχτηκε σχετική έκκληση της Ελληνικής Κυβερνήσεως και αποφάσισε να αναλάβει την ίδια ανασχετική στρατηγική με την προκάτοχό της, φράσσοντας το δρόμο μιας ενδεχόμενης καθόδου των Ρώσων στο Αιγαίο και τη Μέση Ανατολή, με την εξαγγελία ενός σχεδίου οικονομικής ανόρθωσης, του γνωστού "Δόγματος Τρούμαν" τόσο προς την Ελλάδα, όσο και προς την Τουρκία. Στις 20 Μαρτίου 1947, μία εβδομάδα μετά την εξαγγελία του Δόγματος Τρούμαν, δολοφονήθηκε στη Θεσσαλονίκη ο Ζεύγος, μέλος της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΕ, ενώ δύο μήνες αργότερα, στις 20 Μαΐου 1947 ανακοινώθηκε ο

⁵⁶ http://clubs.pathfinder.gr/lapetos_/670080

αιφνίδιος θάνατος του Γ. Σιάντου, αρχηγού του ΚΚΕ κατά την κατοχική περίοδο.

Στα τέλη Μαΐου 1947, η εξεταστική επιτροπή του ΟΗΕ, ύστερα από τετράμηνη έρευνα, υπέβαλε στο Συμβούλιο Ασφαλείας του ΟΗΕ πρακτικό στο οποίο αποφαινόταν ότι τον πόλεμο στην Ελλάδα υποκινούσαν δυνάμεις από το εξωτερικό και τον ενίσχυναν οι γειτονικές χώρες Αλβανία, Γιουγκοσλαβία και Βουλγαρία. Τον Ιούλιο του 1947, στο Συνέδριο του Γαλλικού Κομμουνιστικού Κόμματος που έγινε στο Στρασβούργο, το ΚΚΕ με τον εκπρόσωπό του Μιλτ. Πορφυρογένη, εξήγγειλε την πρόθεση του να δημιουργήσει ξεχωριστό κομμουνιστικό κράτος. Κάτι τέτοιο όμως προϋπέθετε σταθερή κατοχή μιας πόλεως, την οποία θα χρησιμοποιούσε ως πρωτεύουσα και έδρα της Κυβέρνησης για διεθνή προβολή και προπαγάνδα, όπου θα δεχόταν τους διπλωματικούς εκπροσώπους των κομμουνιστικών χωρών. Ο Ζαχαριάδης, μη μπορώντας να εξασφαλίσει ένα τέτοιο αστικό κέντρο, παρά τις συνεχείς προσπάθειες, στις 23 Δεκεμβρίου 1947 προέβη στο σχηματισμό της «Πρώτης Προσωρινής Κυβέρνησης της Ελεύθερης Ελλάδας» με Πρωθυπουργό και Υπουργό Στρατιωτικών το Μάρκο Βαφειάδη, και Υπουργούς τους Γ. Ιωαννίδη, Μ. Πορφυρογένη, Π. Ρούσσο, Β. Μπαρτζώτα, Δ. Βλαντά, Λ. Στρίγγο και Π. Κόκκαλη. Δύο ημέρες αργότερα εξαπέλυσε την από καιρό σχεδιασμένη επίθεση κατά της Κόνιτσας, η οποία συγκέντρωνε τα πλεονεκτήματα για πρωτεύουσα του ανεξάρτητου κομμουνιστικού κράτους.

Οργάνωση και Δύναμη του ΔΣΕ.

Από τον Αύγουστο⁵⁷ άρχισε στην περιοχή Δυτικής Μακεδονίας η οργάνωση των Ελαφρών Ταξιαρχιών, των Ταξιαρχιών Ιππικού και των Μεραρχιών, με παράλληλη κατάργηση των Αρχηγείων Περιοχών. Οι νέες Μονάδες εφοδιάζονταν με πυροβόλα, όλμους, καθώς και πλήθος από πολυβόλα και αυτόματα όπλα. Παράλληλα, υιοθετήθηκε σε μικρή όμως έκταση η εκπαίδευση σε μεθόδους του Τακτικού Στρατού. Η ηγεσία του Επαναστατικού Κομμουνιστικού Κόμματος ανήγγειλε την εθελοντική στράτευση οπαδών, στην πράξη όμως έγινε βίαια, με αποτέλεσμα ενώ τον Ιανουάριο του 1947 η δύναμη του ΔΣΕ ήταν 10.000 άνδρες περίπου, το Δεκέμβριο του ίδιου έτους είχε ανέλθει στις 20.000 περίπου, παρά τις απώλειες που σημειώθηκαν στο μεταξύ.

Οργάνωση και Δύναμη του Εθνικού Στρατού.

Μετά από πολύμηνη επιμονή της Στρατιωτικής Ηγεσίας της χώρας, το Μάρτιο του 1947, αποφασίστηκε η αύξηση του Στρατού σε 115.000 και της Χωροφυλακής σε 30.000 άνδρες. Η Ελληνική Κυβέρνηση αναγκάστηκε να επωμισθεί, την οικονομική επιβάρυνση της πρόσκλησης των επιπλέον 15.000 νεοσυλλέκτων. Ο Στρατός τώρα διέθετε Στρατηγεία 1ης Στρατιάς και 3 Σωμάτων Στρατού, 7 Μεραρχίες (από τις οποίες 4 ορεινής συνθέσεως) και 2 ανεξάρτητες Ταξιαρχίες συνολικής δυνάμεως 60 Ταγμάτων Πεζικού και ανάλογο αριθμό Ταγμάτων και ισοδύναμων Μονάδων των άλλων Όπλων και Σωμάτων. Στα τέλη του 1947, λόγω της κρισιμότητας της κατάστασης, η δύναμη του Στρατού ανήλθε σε 150.000 άνδρες.

⁵⁷ <http://ellinikosemfiliis.blogspot.gr>

Διεξαγωγή του Αγώνα.

Η τακτική⁵⁸ την οποία η ηγεσία του ΔΣΕ εφάρμοσε κατά την περίοδο αυτή ήταν κατά βάση η ίδια με του ανταρτοπόλεμου, τον οποίο συντηρούσε στη Θράκη, Χαλκιδική και Πελοπόννησο. Χαρακτηριζόταν όμως από την επίμονη προσπάθεια και επιδίωξη των εξής:

1. Να σταθεροποιήσει και να διευρύνει τις παραμεθόριες περιοχές της Μουργκάνας, του Γράμμου, του Βίτσι, του Καΐμακτσαλάν, του Μπέλες και της Χαϊντούς, τις οποίες έλεγχαν από το 1946.

2. Να αμφισβητήσει σοβαρά τις ορεινές περιοχές της Δυτικής Μακεδονίας, Θεσσαλίας, Ρούμελης και Ηπείρου, με εξορμήσεις και αιφνιδιαστικές επιθέσεις, μετά από συγκέντρωση όγκου δυνάμεων εναντίον της εκάστοτε επιλεγόμενης περιοχής και στη συνέχεια διασπορά, συγκέντρωση και επίθεση σε άλλη περιοχή.

3. Να καταλάβει σημαντική πόλη στην ευρύτερη περιοχή για εγκατάσταση της «Προσωρινής Δημοκρατικής Κυβέρνησης» της οποίας τη συγκρότηση ανήγγειλε τελικά στις 24 Δεκεμβρίου 1947.

Η ηγεσία του Εθνικού Στρατού, συγκρότησε την 1η Στρατιά για την εφαρμογή του σχεδίου «ΤΕΡΜΙΝΟΥΣ» με τα Β΄ και Γ΄ Σώματα Στρατού στις περιοχές Ήπειρο-Θεσσαλία και Μακεδονία-Θράκη, αντίστοιχα. Ανέθεσε στο Α΄ Σώμα Στρατού, την εφαρμογή ανάλογου σχεδίου για τη Ρούμελη, παράλληλα με την απασχόληση του στις εκκαθαριστικές επιχειρήσεις στην Πελοπόννησο, καθώς και στα άλλα νησιά με τις κατά τόπους δυνάμεις της Χωροφυλακής. Γενικά, το σχέδιο ενέργειας «ΤΕΡΜΙΝΟΥΣ» του Εθνικού Στρατού προέβλεπε:

Στο 1ο στάδιο: Τον εγκλωβισμό και στη συνέχεια την εκκαθάριση των περιοχών Ρούμελης - Θεσσαλίας και κατά σειρά των ορεινών συγκροτημάτων: Δομοκού - Ξυνιάδας - Ρεντίνας και Οίτης - Γκιώνας, Άνω Ρου Αχελώου - Αγράφων και Χασίων - Αντιχασίων - Καμβουνίων, Ν. Πίνδου - Ζαγορίων, Ολύμπου - Πιερίων και Όσσης - Πηλίου.

Στο 2ο στάδιο: Την εκκαθάριση των περιοχών Δυτικής Μακεδονίας και Κεντρικής Μακεδονίας μέχρι το Στρυμόνα ποταμό.

Στο 3ο στάδιο: Την εκκαθάριση Ανατολικής Μακεδονίας-Θράκης.

Κατά το 1ο στάδιο, η εφαρμογή του σχεδίου «ΤΕΡΜΙΝΟΥΣ» είχε ικανοποιητικά αποτελέσματα, αλλά εξελίχθηκε σε εκτεταμένο χώρο που ήταν αδύνατο να καλυφθεί από επαρκείς δυνάμεις. Η ηγεσία του ΔΣΕ αντιλαμβανόταν αμέσως τους επιδιωκόμενους εγκλωβισμούς και έδινε εντολή στις μονάδες τους να διασπείρονται έγκαιρα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα η επιχείρηση Νοτ. Πίνδου- Ζαγορίων, όπου τον Ιούλιο οι δυνάμεις του ΔΣΕ απέφυγαν τον εγκλωβισμό τους με ευρύ ελιγμό και στη συνέχεια προσέβαλαν με όγκο δυνάμεων την περιοχή δυτικά της Κόνιτσας, κινήθηκαν προς Νότο δημιουργώντας προς στιγμή ανησυχία στην περιοχή Ιωαννίνων και κατέφυγαν στην περιοχή Ζαγορίων, για να επανακάμψουν τελικά στις σταθεροποιημένες βάσεις τους της Μουργκάνας, του Γράμμου και της Δυτικής Μακεδονίας.

Οι πολεμιστές του ΔΣΕ κατά το έτος 1947, υλοποιώντας την τακτική του ανταρτοπόλεμου, πραγματοποίησαν πάμπολλες καταστροφές

⁵⁸ <http://www.scribd.com/doc/57440925/Oi-3-γύροι-του-Ελληνικού-Εμφυλίου-1943-1946>

συγκοινωνιακών και έργων κοινής ωφελείας, καθώς και πολλές προσβολές κατά μικρών και μεγαλύτερων κατοικημένων τόπων, όπως τα Καλάβρυτα, Αμαλιάδα, Γιαννιτσά, Αταλάντη και την περιοχή Θεσσαλονίκης. Υλοποίησαν την τακτική οργανωμένων επιθέσεων με όγκο δυνάμεων και με επιτελικά καταρτισμένα σχέδια, ενήργησαν εναντίον της Έδεσσας, Φλώρινας, Γρεβενών και Μετσόβου. Από το φθινόπωρο του 1947, προπαρασκεύασαν την επίθεση κατά της Κόνιτσας, χρησιμοποιώντας περισσότερες τακτικές δυνάμεις (5 ταξιαρχίες), την οποία προόριζαν για έδρα της «Προσωρινής Δημοκρατικής Κυβέρνησης». Η επίθεση εκδηλώθηκε στις 25 Δεκεμβρίου και διήρκεσε μέχρι τις 6 Ιανουαρίου 1948. Όλο αυτό το διάστημα οι πολεμιστές του ΔΣΕ εξαπέλυσαν αλληπάλληλες επιθετικές προσπάθειες οι οποίες διακρίνονταν από σφοδρότητα και επιμονή, χωρίς τελικά να επιτευχθεί η κατάληψη της Κόνιτσας, χάρη στην αντίσταση της αμυνόμενης 75ης Ταξιαρχίας του ΕΣ και την ποικιλότητα βοήθεια των κατοίκων της πόλης.

Οι απώλειες⁵⁹ από τις επιχειρήσεις του έτους 1947 υπήρξαν βαριές και για τους δύο αντιπάλους. Από την πλευρά του ΔΣΕ ανήλθαν σε 7.629 εξακριβωμένους νεκρούς, 4.617 αιχμαλώτους και 3.792 παραδοθέντες. Οι βίβια στρατολογηθέντες ανήλθαν σε 27.840. Από την πλευρά του ΕΣ οι απώλειες ανήλθαν σε: 1.115 νεκρούς (104 αξιωματικοί και 1.011 οπλίτες), 2.935 τραυματίες (165 αξιωματικοί και 2.770 οπλίτες) και 989 αγνοούμενους (37 αξιωματικοί και 952 οπλίτες).

Έτος 1948

Το έτος 1948⁶⁰ που ο Εμφύλιος έφτασε στο σημείο της κρισιμότερης αναμέτρησης με τις πολύνεκρες μάχες, έλαβαν χώρα γεγονότα σημαντικού ενδιαφέροντος. Οι ΗΠΑ προσέφεραν αθρόα εισροή οικονομικής βοήθειας και εξοπλισμού στον ΕΣ. Σε αντιστάθμισμα η «Κυβέρνηση του Βουνού» έπαιρνε συνεχή υλική βοήθεια από τον Τίτο και ηθική από την «Κομμουνιστική», που είχε ιδρυθεί τότε για να ενισχύει τα κομμουνιστικά κόμματα της Ευρώπης και να συντονίζει τη δράση τους.

Στον εσωτερικό τομέα, η κυβέρνηση Σοφούλη πήρε αυστηρά μέτρα κατά των κομμουνιστών με την περισυλλογή και εξορία ορισμένων από αυτούς στην Ικαρία όπου λειτούργησαν διάφορα στρατόπεδα συγκεντρώσεως, σε αντιστάθμισμα της εκ μέρους του ΔΣΕ βίαιης στρατολογήσεως και προπαντός του επαχθούς μέτρου της απαγωγής 28.000 ελληνοπαίδων, τα οποία φυγάδευσαν σε γειτονικές κομμουνιστικές χώρες. Πρόσθετο λόγο για την, εκ μέρους της Κυβερνήσεως, λήψεως μέτρων κατά των κομμουνιστών, αποτέλεσε και η δολοφονία του Υπουργού Χρήστου Λαδά. Στο στρατιωτικό τομέα, σημειώθηκε αλλαγή στην ηγεσία του Εθνικού Στρατού. Από τις 27 Οκτωβρίου 1948, ο Στρατηγός Αλέξανδρος Παπάγος ανέλαβε καθήκοντα Αρχηγού ΓΕΣ, θέση την οποία προηγουμένως κατείχε ο Αντιστράτηγος Γιατζής.

Από την πλευρά του ΔΣΕ, ο Ζαχαριάδης απομάκρυνε το Μάρκο Βαφειάδη, λόγω διαφωνίας για τον τρόπο διεξαγωγής του πολέμου και

⁵⁹http://clubs.pathfinder.gr/lapetos_/670080

⁶⁰ Ιστορία του Ελληνικού έθνους, Εκδοτική Αθηνών Α.Ε., τόμος ΙΣΤ, σελ. 150-154

ανέθεσε την αρχιστρατηγία στο Γούσια, την πρωθυπουργία της «Κυβέρνησης του Βουνού» ανέλαβε ο Ιωαννίδης, ενώ τη διεύθυνση του πολέμου ανέλαβε το Ανώτατο Πολεμικό Συμβούλιο, το οποίο αποτελούσαν οι Ζαχαριάδης, Μπαρτζώτας, Βλαντάς, Γούσιος και Καραγιώργης.

Οργάνωση και Δύναμη του ΔΣΕ.

Ο στρατός του ΔΣΕ επιδόθηκε συστηματικά στην ανασυγκρότηση, συστηματική εκπαίδευση και ανάπτυξη μονάδων με τη μορφή τακτικού στρατού, χωρίς να εγκαταλείπει και την τακτική του ανταρτοπόλεμου. Η νέα οργάνωση στηρίχθηκε σε Τάγματα των 450 ενόπλων, Ταξιαρχίες των 1.250 ενόπλων και σε Μεραρχίες. Η δύναμη του, παρά τις τεράστιες απώλειες που είχε στις επιχειρήσεις αποφασιστικής σημασίας και σε πληθώρα φονικών μαχών, αυξανόταν συνεχώς, λόγω του μέτρου της βίαιης στρατολογήσεως ανδρών και γυναικών που εφαρμόσε. Έτσι, στα τέλη του 1948 έφτασε τους 25.000 ενόπλους.

Οργάνωση και Δύναμη του Εθνικού Στρατού.

Κατά το έτος αυτό⁶¹, καθώς η δραστηριότητα του ΔΣΕ έφθασε στο κατακόρυφο της, αποφασίστηκε η αναδιοργάνωση και η αύξηση της δύναμής του ΕΣ. Καταργήθηκε η Στρατιά, και η δύναμη του Τακτικού Στρατού αυξήθηκε σε 160.000 άνδρες (οργανωμένους σε Μεραρχίες των 9.000 ανδρών), της Εθνοφρουράς σε 50.000 άνδρες, ενώ η δύναμη της Χωροφυλακής περιορίστηκε σε 23-25.000 άνδρες περίπου. Ο εξοπλισμός του Εθνικού Στρατού ήταν άρτιος χάρη στην αμερικανική βοήθεια.

Διεξαγωγή των Επιχειρήσεων.

Τόσο οι δυνάμεις του ΔΣΕ, όσο και οι δυνάμεις του ΕΣ, διεξήγαγαν τον αγώνα με ιδιαίτερο πείσμα. Η τακτική του ΕΣ παρέμεινε η ίδια, αποβλέποντας στον εγκλωβισμό και την καταστροφή του αντιπάλου. Αντίθετα, η τακτική του ΔΣΕ, ενώ δεν εγκατέλειψε τις βασικές αρχές του ανταρτοπόλεμου (συγκέντρωση, αιφνιδιαστικό κτύπημα και αποχώρηση), χαρακτηριζόταν από μεθόδους διεξαγωγής τακτικού στρατού, δηλαδή οργάνωση και εκτόξευση επίθεσης για κατάληψη μιας τοποθεσίας, ή διεξαγωγή σταθερής άμυνας σε μια κατεχόμενη περιοχή. Ο ΔΣΕ, το 1948, βρέθηκε στο υψηλότερο επίπεδο της ισχύος του. Οι βάσεις του στο Γράμμο και το Βίτσι είχαν ισχυροποιηθεί με έργα αμυντικής οργανώσεως και υποστηρίζονταν με όλμους και πυροβολικό. Παράλληλα, εξακολούθησε με την ίδια σφοδρότητα τις προσβολές εναντίον κατοικημένων τόπων και τις εμπλοκές με τις δυνάμεις του ΕΣ σε Πελοπόννησο, Θεσσαλία, Ήπειρο, Μακεδονία, Θράκη και νησιά. Ιδιαίτερα όμως στη Ρούμελη, το Γράμμο και το Βίτσι διεξάγονταν επιχειρήσεις κανονικού πολέμου.

Επιχείρηση «ΧΑΡΑΥΓΗ» (15 Απρ.- 26 Μαΐ. 48).

Κατά την περίοδο αυτή, το Α΄ Σώμα Στρατού ανέλαβε με δύναμη τριών Μεραρχιών την εκκαθάριση της Ρούμελης από την παρουσία και τις

⁶¹ <http://www.scribd.com/doc/57440925/Oi-3-γύροι-του-Ελληνικού-Εμφυλίου-1943-1946>

καταστροφές του ΔΣΕ, των οποίων η δύναμη στις αρχές του έτους 1948 υπολογιζόταν σε 3.000 ενόπλους περίπου. Η επιχείρηση αυτή στέφθηκε από επιτυχία και έγινε εκκαθάριση της περιοχής.

Επιχείρηση «ΚΟΡΩΝΙΣ» (20 Ιουλ.- 22 Αυγ. 48).

Κατά την περίοδο αυτή, το Β΄ Σώμα Στρατού ανέλαβε την εκκαθάριση της ισχυρά οργανωμένης τοποθεσίας του Γράμμου, στην οποία η δύναμη του ΔΣΕ υπολογιζόταν από 12.000 έως 15.000 άνδρες περίπου. Το σχέδιο ενέργειας προέβλεπε την κατά μέτωπο επίθεση σε ολόκληρη την περιοχή, με δύο πτέρυγες ελιγμού κατά μήκος των ελληνοαλβανικών συνόρων. Η μία πτέρυγα, από Βορρά προς Νότο στην κατεύθυνση Νεστόριο-Αμμούδα-Αλεβίτσα - Φλάμπουρο - Γράμμο (ύψ. 2520), ενώ η άλλη πτέρυγα από Νότο προς Βορρά στην κατεύθυνση Στράτσανη - Κάμενικ - Ασημοχώρι - Γράμμος (ύψ. 2520), απέβλεπαν στην αποκοπή της σύμπυξης του ΔΣΕ προς την Αλβανία.

Η επιχείρηση άρχισε στις 20 Ιουλίου, αλλά δεν εξελίχθηκε σύμφωνα με το σχέδιο, λόγω της ισχυρά οργανωμένης τοποθεσίας και της πεισματώδους αντιστάσεως του ΔΣΕ. Η περιοχή επιχειρήσεων διαχωρίστηκε σε δύο ζώνες, αυτή του βόρειου Γράμμου όπου παρέμεινε το Β΄ Σώμα Στρατού (3 Μεραρχίες) και του νότιου Γράμμου που ανατέθηκε στο Α΄ Σώμα Στρατού (3 Μεραρχίες), το οποίο εσπευσμένα ανακλήθηκε από την περιοχή Ρούμελης. Κατά τη διάρκεια αυτής της επιχείρησης καταλήφθηκαν διαδοχικά από μεν το Β΄ Σώμα Στρατού τα υψώματα Ταμπούρι, Σγουρό, Τρία Σύνορα, Αλεβίτσα και Φούσια, από δε το Α΄ Σώμα Στρατού, τα υψώματα Κλέφτης, Σμόλικας, Κάμενικ, Γκόλιο και Γράμμος (ύψ. 2520). Με τον τρόπο αυτό ολόκληρη η περιοχή του Γράμμου καταλήφθηκε από τον Εθνικό Στρατό, αφού όμως κατέβαλε βαρύ φόρο αίματος κατά τις φονικότατες μάχες που διεξήγαγε. Το μεγαλύτερο μέρος του ΔΣΕ διέφυγε τη νύκτα 20/21 Αυγούστου μεταξύ ελληνοαλβανικών συνόρων και υψώματος Αλεβίτσας προς το ορεινό συγκρότημα Βίτσι, όπου άρχισε δραστήρια την ανασυγκρότηση του και την οργάνωση της τοποθεσίας.

Επιχείρηση κατά Βίτσι (Αυγ.-Δεκ. 48).

Αμέσως μόλις διαπιστώθηκε η διαφυγή του μεγαλύτερου μέρους του ΔΣΕ του Γράμμου (8.500 άνδρες περίπου) προς το Βίτσι⁶², στην περιοχή του οποίου βρίσκονταν άλλοι 1.500 περίπου, το Β΄ Σώμα Στρατού προσανατόλισε τις δυνάμεις του εναντίον τους και άρχισε την επίθεση, ώστε να μη δοθεί επαρκής χρόνος για ανασυγκρότηση και οργάνωση της τοποθεσίας. Αρχικά, οι δυνάμεις του Β΄ Σώματος Στρατού σημείωσαν μερικές επιτυχίες. Με την πάροδο όμως του χρόνου, η δύναμη του ΔΣΕ αφού ενισχύθηκε και από άλλες περιοχές, προέβαλε σθεναρή αντίσταση και ανέστειλε την επιθετική ορμή του ΕΣ. Στη συνέχεια, μεταπηδώντας στην επίθεση, ανέτρεψε τα εθνικά τμήματα από τις θέσεις τους και απείλησε να καταλάβει την πόλη της Καστοριάς, δημιουργώντας δοκιμασία στις τοπικές Εθνικές Δυνάμεις και πανικό στην τότε στρατιωτική και πολιτική ηγεσία της χώρας.

⁶² http://clubs.pathfinder.gr/lapetos_/670080

Από την 1η Νοεμβρίου 1948, η διεύθυνση της επιχείρησης των Α΄ και Β΄ Σωμάτων Στρατού κατά του Βίτσι ανατέθηκε στο Α΄ Σώμα Στρατού, το οποίο αφού εκτέλεσε αρχικά μερικές επιτυχείς τοπικές επιχειρήσεις, στη συνέχεια δέχθηκε ισχυρή συντονισμένη επίθεση για τέσσερις συνεχείς μέρες, την οποία κατάφερε να αποκρούσει με επιτυχία. Στη συνέχεια, αφού σταθεροποίησε τις θέσεις του στο Βίτσι, παρέδωσε εκ νέου την ευθύνη της περιοχής αυτής στο Β΄ Σώμα Στρατού και στις 3 Δεκεμβρίου μεταφέρθηκε στην Πελοπόννησο για τις εκεί εκκαθαριστικές επιχειρήσεις.

Οι απώλειες του έτους 1948 από την πλευρά του ΔΣΕ ανήλθαν σε 16.382 νεκρούς, 8.065 συλληφθέντες, 8.763 παραδοθέντες και άγνωστο αριθμό τραυματιών. Από την πλευρά του ΕΣ οι απώλειες ανήλθαν σε 4.239 νεκρούς (330 αξιωματικοί και 3.909 οπλίτες), 15.308 τραυματίες (834 αξιωματικοί και 14.474 οπλίτες) και 2.328 αγνοούμενους (66 αξιωματικοί και 2.262 οπλίτες).

Έτος 1949

Το τελευταίο έτος⁶³ του Εμφύλιου Πολέμου χαρακτηρίστηκε από την συντριβή του ΔΣΕ, μετά την κατάληψη από τον Εθνικό Στρατό των ορεινών όγκων Βίτσι και Γράμμου. Αποφασιστικός παράγοντας για τη λήξη του Εμφύλιου Πολέμου υπήρξε η απόφαση του Τίτο να κλείσει από τον Ιούλιο του 1949 τα σύνορα στους πολεμιστές του ΔΣΕ και να σταματήσει την παροχή σ' αυτούς πολεμικού υλικού και άλλης οικονομικής βοήθειας. Η απόφαση του Τίτο ήλθε ως αποτέλεσμα προηγούμενων συζητήσεων με τους Αμερικανούς για υποστήριξη, προτού διακόψει τους δεσμούς του με το Στάλιν. Στον εσωτερικό τομέα, μετά το θάνατο του Θεμιστοκλή Σοφούλη στις 26 Ιουνίου 1949, στην πρωθυπουργία ανήλθε ο μέχρι τότε αντιπρόεδρος Αλέξανδρος Διομήδης.

Οργάνωση και Δύναμη Αντιπάλων.

Από την πλευρά του ΔΣΕ, η δύναμη συνεχώς μειωνόταν κατά τη διάρκεια του τελευταίου έτους του Εμφυλίου, λόγω των μέτρων που είχε λάβει η Κυβέρνηση Σοφούλη και των σημαντικών απωλειών τους από τις εκκαθαριστικές επιχειρήσεις και τις αιματηρές μάχες. Ο κυριότερος λόγος όμως υπήρξε το σφάλμα που διέπραξε ο Ζαχαριάδης με την απόφαση της 5ης Ολομέλειας, ο οποίος υποσχέθηκε στους σλαβόφωνους της Μακεδονίας την ίδρυση ξεχωριστού κράτους, με αποτέλεσμα πολλοί οπαδοί του άλλοτε ΕΑΜ, να δείχνουν αποστροφή στη συνέχιση ενός εθνικά προδοτικού πολέμου, του οποίου η αποτυχία διαφαινόταν παταγώδης. Παρά ταύτα, τον Αύγουστο του 1949 η δύναμη του ΔΣΕ ανερχόταν σε 16.000 ένοπλους (70 Τάγματα μειωμένης συνθέσεως και Διλοχίες καθώς και 132 πυροβόλα διαφόρων διαμετρημάτων), το Σεπτέμβριο είχε μειωθεί στις 4.000 και το Δεκέμβριο δεν υπερέβαινε τους 1.000. Από την πλευρά του ΕΣ, η δύναμη του σε συνδυασμό με τον κατάλληλο εξοπλισμό και την πείρα που απέκτησε, οδήγησαν στην οριστική συντριβή του ΔΣΕ.

⁶³ http://clubs.pathfinder.gr/lapetos_/670080

Διεξαγωγή των Επιχειρήσεων.

Κατά το έτος 1949, από άποψη τακτικής, ενώ δεν υπήρξε καμιά μεταβολή εκ μέρους του ΔΣΕ, από πλευράς ΕΣ εγκαταλείφθηκε η τακτική του εγκλωβισμού και εφαρμόσθηκε η τακτική των «νυκτερινών επιχειρήσεων και της αδιάκοπτης δίωξης». Καθορίσθηκε το δόγμα της εκκαθάρισεως της χώρας με επιχειρήσεις από Νότο προς Βορρά, σε συνδυασμό, με μέτρα για την αποφυγή επανάκαμψης του ΔΣΕ στις περιοχές που είχαν εκκαθαριστεί. Ο ΕΣ κατέστρωσε και εφάρμοσε σχέδια εκκαθαριστικών επιχειρήσεων, όπως παρακάτω:

Σχέδιο Επιχειρήσεων «ΠΕΡΙΣΤΕΡΑ» (Δεκ. 48-Ιουλ. 49).

Από τις 19 Δεκεμβρίου 1948⁶⁴, το Α΄ Σώμα Στρατού ανέλαβε την εκκαθάριση της Πελοποννήσου με την ΙΧ Μεραρχία, η οποία μεταφέρθηκε εσπευσμένα και τις δυνάμεις της Ανωτέρας Διοικήσεως Πελοποννήσου (ΑΣΔΠ), όπου η δύναμη του ΔΣΕ υπολογιζόταν σε 2.500 άνδρες περίπου. Η κύρια επιχείρηση περατώθηκε με επιτυχία μέχρι το τέλος Ιανουαρίου 1949 και η πλήρης εκκαθάριση ολοκληρώθηκε από την ΑΣΔΠ μέχρι τον Απρίλιο. Το μέτρο της σταδιακής εκκαθάρισεως της χώρας, με αρχή από την Πελοπόννησο, έδωσε την ευκαιρία στους πολεμιστές του ΔΣΕ να σημειώσουν προσωρινά ορισμένες εντυπωσιακές επιτυχίες στις πόλεις Νάουσα, Καρδίτσα και Καρπενήσι, το οποίο κατέλαβαν στις 18 Ιανουαρίου και το διατήρησαν για ένα μήνα μέχρι την ανακατάληψη του από τον ΕΣ, ύστερα από πεισματώδη αγώνα.

Χρονολογικά, οι εκκαθαριστικές επιχειρήσεις και οι προσπάθειες αντιπερισπασμού εκ μέρους των αντιπάλων είχαν ως εξής: Στις 12 Φεβρουαρίου, η ΙΙ Μεραρχία του Β΄ Σώματος Στρατού απέκρουσε επίθεση του ΔΣΕ, που απέβλεπε στην κατάληψη της Φλώρινας. Στις 21 Μαρτίου, το Α΄ Σώμα Στρατού με τις μονάδες του πρόλαβε απόπειρα αντιπερισπασμού του ΔΣΕ και απέτρεψε επίθεσή τους κατά της Άρτας. Από 1η έως 8 Απριλίου, το Α΄ Σώμα Στρατού απέτρεψε τη δημιουργία δυσμενούς καταστάσεως στην περιοχή νότια του Γράμμου διότι ο ΔΣΕ κινήθηκε για συντριβή της VIII Μεραρχίας. Στις 17 και 18 Απριλίου, το Β΄ Σώμα Στρατού απέκρουσε επίθεση αντιπερισπασμού του ΔΣΕ κατά του Αμύνταιου. Στις 17 Μαΐου, το Β΄ Σώμα Στρατού απέκρουσε επιθετική ενέργεια του ΔΣΕ στο Βίτσι. Παράλληλα, το Α΄ Σώμα Στρατού από 5 Μαΐου μέχρι τέλος Ιουνίου, εκκαθάρισε πλήρως την περιοχή Θεσσαλίας και πέτυχε την συντριβή ολόκληρης της δύναμης του Γενικού Αρχηγείου Νότιας Ρούμελης του ΔΣΕ. Το Γ΄ Σώμα Στρατού, από 5 έως 8 Μαΐου εκκαθάρισε την περιοχή Αγκίστρου της Κεντρικής Μακεδονίας και από 4 έως 20 Ιουλίου την περιοχή Καϊμακτσαλάν.

Τελικές Εκκαθαριστικές Επιχειρήσεις κατά Βίτσι - Γράμμου(1-30 Αυγ. 49)

Μετά την εμπέδωση της τάξεως στην Πελοπόννησο, Κεντρική Στερεά, Θεσσαλία και Κεντρική Μακεδονία, έγιναν τον Ιούλιο οι αναγκαίες συγκεντρώσεις των Μονάδων και των μέσων του Εθνικού Στρατού και

⁶⁴ <http://www.scribd.com/doc/57440925/Oi-3-γύροι-του-Ελληνικού-Εμφυλίου-1943-1946>

τέθηκαν υπό τις διαταγές της Στρατιάς Ηπείρου - Δυτικής Μακεδονίας (ΣΗΔΜ) για την τελική προσβολή του όγκου του ΔΣΕ στους ορεινούς όγκους Γράμμου και Βίτσι. Το γενικό σχέδιο του ΕΣ με την επωνυμία "ΠΥΡΣΟΣ", περιλάμβανε τις εξής επί μέρους επιχειρήσεις:

Επιχείρηση «ΠΥΡΣΟΣ Α» (2-8 Αυγ. 49) κατά Βορείου Γράμμου.

Σκοπός της ήταν η παραπλάνηση και εξαπάτηση του ΔΣΕ σχετικά με την κύρια επίθεση που σχεδιάστηκε για τις 10 Αυγούστου εναντίον του Βίτσι. Επιδιωκόταν έτσι, η απαγκίστρωση των δυνάμεων του ΔΣΕ του Γράμμου, η μεταπήδηση τους από Βίτσι στο Γράμμο και η συγκέντρωση Πυροβολικού των Εθνικών δυνάμεων στο Βίτσι, όπου θα λάμβανε χώρα η κύρια επίθεση. Η επιχείρηση αυτή που ανατέθηκε στο Α΄ Σώμα Στρατού (2 Μεραρχίες και 1 Ταξιαρχία), είχε διάρκεια από 2 έως 7 Αυγούστου και άριστα αποτελέσματα.

Επιχείρηση «ΠΥΡΣΟΣ Β» (10-16 Αυγ. 49) κατά Βίτσι.

Σκοπός της κύριας αυτής επιχείρησης ήταν η ολοσχερής και τελική εκκαθάριση του Βίτσι. Σύμφωνα με το σχέδιο, προβλεπόταν η αιφνιδιαστική διείσδυση και κατάληψη της τοποθεσίας Τσούκα-Λέσιτς- Μπάρο, η οποία αποτελούσε την κύρια τοποθεσία άμυνας του ΔΣΕ. Στη συνέχεια, διεύρυνση του ρήγματος προς Βάρμπα - Καρμπέτσι, σε συνδυασμό με ενέργεια επί των κατευθύνσεων Ιεροπηγή- Σμαρδέσι- Καρμπέτσι και Μισοδάγισα - Πρεβόλ - Λαιμός, με σκοπό την απαγόρευση διαφυγής των δυνάμεων του ΔΣΕ προς Αλβανία. Τέλος, το σχέδιο προέβλεπε την εκκαθάριση της Χερσονήσου Πυξού. Η δύναμη του ΔΣΕ στην περιοχή Βίτσι υπολογιζόταν σε 8.000 περίπου. Η επιχείρηση ανατέθηκε στο Β΄ Σώμα Στρατού (4 Μεραρχίες και 2 Ταξιαρχίες Καταδρομών) με αρκετή υποστήριξη Πυροβολικού και Αεροπορίας. Άρχισε στις 10 Αυγούστου και ύστερα από φονικότατες μάχες επτά ημερών στα υψώματα του Βίτσι, ολόκληρη η περιοχή πέρασε στα χέρια του ΕΣ στις 17 Αυγούστου.

Επιχείρηση «ΠΥΡΣΟΣ Γ» (24-30 Αυγ. 49) κατά Γράμμου.

Σκοπός της τελευταίας αυτής σημαντικής επιχείρησης, ήταν η ολοσχερής εκκαθάριση του τελευταίου οργανωμένου προπύργιου του ΔΣΕ, του Γράμμου. Το σχέδιο προέβλεπε ισχυρές, αιφνιδιαστικές ενέργειες σε βάθος, με σκοπό την κατάληψη των υψωμάτων Κόντρα- Πολίγκα και Καλύβια- Κατσαρά στα ελληνοαλβανικά σύνορα, καθώς και στα υψώματα Τρία Σύνορα - Τσούμια, τα οποία θα αποτελούσαν την εξωτερική περίμετρο της κύριας αμυντικής τοποθεσίας του ΔΣΕ στο Γράμμο. Ταυτόχρονα, μετά από ισχυρή προπαρασκευή Πυροβολικού και Αεροπορίας, θα επιχειρείτο η διάρρηξη της τοποθεσίας με την κατάληψη των υψωμάτων Ψωριάρικα και Τσάρνο. Στη συνέχεια, προβλεπόταν η διεύρυνση του ρήγματος και η εκμετάλλευση της επιτυχίας στις κατευθύνσεις Τσάρνο - Φλάμπουρο- χωριό Γράμμος - ύψωμα Κιάφα και Φούσια – Γκουμπέλ - ύψωμα 2520 (Γράμμος), για την κατάληψη του και αποφυγή της διαφυγής της δύναμης του ΔΣΕ προς Αλβανία. Παράλληλα, προς το νότιο Γράμμο θα ασκείτο ισχυρή πίεση για συγκράτηση του ΔΣΕ της περιοχής Κάμενικ - Πυρσόγιαννη και για απαγόρευση διαφυγής του προς το εσωτερικό της Ηπείρου. Η δύναμη του ΔΣΕ στην περιοχή

Γράμμου υπολογιζόταν σε 7.000 άνδρες περίπου (από τους οποίους 1.500 περίπου είχαν διαφύγει από το Βίτσι).

Η επιχείρηση ανατέθηκε στο Α΄ Σώμα Στρατού (4 Μεραρχίες, 2 Ταξιαρχίες Καταδρομών) με αρκετή υποστήριξη πυρών Πυροβολικού και Αεροπορίας. Ο αγώνας άρχισε μετά από ισχυρή προπαρασκευή Πυροβολικού και Αεροπορίας στις 24 Αυγούστου. Κατόπιν σκληρού και αιματηρού αγώνα στα υψώματα του Γράμμου, για επτά συνεχείς μέρες, ολόκληρη η περιοχή πέρασε στα χέρια του ΕΣ, ενώ αρκετοί πολεμιστές του ΔΣΕ από τις 29 Αυγούστου διέβρευσαν προς την Αλβανία.

Οι απώλειες κατά το έτος 1949 από την πλευρά του ΔΣΕ ανήλθαν σε 11.635 νεκρούς, 2.145 συλληφθέντες και 6.835 παραδοθέντες. Από την πλευρά του ΕΣ οι απώλειες ανήλθαν σε 2.769 νεκρούς (190 αξιωματικοί και 2.579 οπλίτες), 10.609 τραυματίες (664 αξιωματικοί και 9.945 οπλίτες) και 1.920 αγνοούμενους (83 αξιωματικοί και 1.837 οπλίτες).

Θλιβερός απολογισμός- Συνέπειες

Με τη συντριβή του ΔΣΕ στο Βίτσι και το Γράμμο έληξε ουσιαστικά ο Εμφύλιος Πόλεμος, ο οποίος από το 1944 είχε γίνει ο εφιάλτης των Ελλήνων και επισώρευσε φοβερά δεινά στην πολύπαθη Ελλάδα. Υπολείμματα του ΔΣΕ, που δεν υπερέβαιναν τους χιλίους σε όλη την επικράτεια, δημιούργησαν διάφορα επεισόδια μέχρι τις αρχές του 1950, οπότε έληξαν οι εκκαθαριστικές επιχειρήσεις των δυνάμεων του Εθνικού Στρατού. Οι συνέπειες⁶⁵ όμως του Εμφύλιου Πολέμου υπήρξαν ανυπολόγιστες για την Ελλάδα τόσο σε ανθρώπινες απώλειες, όσο και σε υλικές καταστροφές.

Κατά τη διάρκεια του Πρώτου Γύρου, οι απώλειες σε νεκρούς από τη διαμάχη μεταξύ οργανώσεων του ΕΛΑΣ και οργανώσεων ΕΔΕΣ - ΕΚΚΑ κλπ., ανήλθαν σε 21.000 περίπου. Κατά τη διάρκεια του Δεύτερου, οι απώλειες σε νεκρούς ανήλθαν σε 44.000 περίπου. Κατά τη διάρκεια του Τρίτου Γύρου, οι συνολικές απώλειες για τις Εθνικές Δυνάμεις, στις οποίες συμπεριλαμβάνονταν και οι Μονάδες Αμύνης Υπαίθρου (ΜΑΥ), ανήλθαν σε 16.734 νεκρούς (1.185 Αξκοί και 15.549 οπλίτες), 29.496 τραυματίες και 5.446 αγνοούμενους. Στον ΔΣΕ οι νεκροί ανήλθαν σε 38.421, καταμετρηθέντες στο πεδίο της μάχης. Με δεδομένο ότι εκ μέρους του ΔΣΕ καταβαλλόταν συστηματική προσπάθεια για την εξαφάνιση των νεκρών, θα πρέπει ο συνολικός αριθμός να πλησίασε τις 50.000. Ο αριθμός των τραυματιών από την πλευρά του ΔΣΕ δεν είναι εύκολο να προσδιορισθεί, διότι καταβάλλονταν προσπάθειες διακομιδής τους στις γειτονικές βαλκανικές χώρες και επί πλέον ένας μεγάλος αριθμός από αυτούς συμπεριλαμβανόταν στους συλληφθέντες ή παραδοθέντες. Οι Εθνικές Δυνάμεις συνέλαβαν 23.960, ενώ παραδόθηκαν άλλοι 21.544. Από την πλευρά του άμαχου πληθυσμού οι απώλειες ανήλθαν σε 4.123 φονευθέντες από τον ΔΣΕ, 931 φονευθέντες ή ακρωτηριασθέντες από νάρκες και 28.000 απαχθέντα παιδιά (παιδομάζωμα).

⁶⁵http://clubs.pathfinder.gr/lapetos_/670080

Όσον αφορά τις υλικές ζημιές, η αξία των ζημιών που προκλήθηκαν από καταστροφές έργων κοινής ωφελείας και άλλα αγαθά ανήλθε στο ποσό των 3.700.000.000 δραχμών της εποχής εκείνης. Η συνολική αξία των καταστροφών γενικότερα στην Εθνική Οικονομία (ζημιές 100.000 οικιών, συντήρησης 700.000 προσφύγων, απώλεια ωρών εργασίας κλπ.) ανήλθε στο ποσό των 30.000.000.000 δραχμών της εποχής εκείνης.

Η Ελλάδα⁶⁶, μετά την αποχώρηση των κατακτητών των Οκτώβριο του 1944, φορτισμένη από εσωτερικές πολιτικές διαμάχες δεκαετιών και εξουθενωμένη από τα δεινά του πολέμου και της κατοχής, βρέθηκε στη δίνη της διαμόρφωσης ζωνών επιρροής τόσο εκ μέρους της Σοβιετικής Ένωσης, όσο και εκ μέρους της Αγγλίας και κατέφυγε δυστυχώς σε ένοπλη εσωτερική αντιπαράθεση.

Ο Εμφύλιος Πόλεμος που διεξήχθη στην Ελλάδα από το 1944 μέχρι το 1949, μεταξύ του ΔΣΕ και Εθνικών Δυνάμεων αποδιοργάνωσε πλήρως το Ελληνικό κράτος σε όλους τους τομείς δραστηριότητας για μια εξαετία περίπου, περίοδο στην οποία τα άλλα ευρωπαϊκά κράτη μετά τη λήξη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου επιδόθηκαν στην ανασυγκρότηση τους. Έτσι, η χώρα οπισθοδρόμησε και έχασε την ευκαιρία για πρόοδο και ανάπτυξη. Η φύση του πολέμου, ο ανταρτοπόλεμος, ήταν η πιο δύσκολη μορφή πολέμου, και διεξήχθη κυρίως σε ορεινές, δυσπρόσιτες και παραμεθόριες περιοχές, ο δε απολογισμός του υπήρξε θλιβερός σε έμψυχο και άψυχο υλικό, τίμημα βαρύ για τον ελληνικό λαό.

Καθοριστικοί παράγοντες⁶⁷ για την έκβαση του Εμφύλιου Πολέμου υπήρξαν: η Συμφωνία της Γιάλτας με την οποία η Ελλάδα παρέμεινε στη σφαίρα επιρροής των δυτικών συμμάχων, η έγκαιρη και άφθονη βοήθεια, αρχικά από την Αγγλία και αργότερα από την Αμερική προς την Ελληνική Κυβέρνηση, και τέλος η ρήξη μεταξύ Στάλιν και Τίτο και η διαφωνία μεταξύ Μάρκου και Ζαχαριάδη, γεγονός που αποστέρησε από τον ΔΣΕ την ηθική και υλική βοήθεια εκ μέρους της Γιουγκοσλαβίας και την ελευθερία διακινήσεως τους, με το κλείσιμο των συνόρων από τον Τίτο. Έτσι, η μεγάλη εποχή της Εθνικής Αντίστασης κηλιδώθηκε από τη διαμάχη μεταξύ αντίπαλων αντάρτικων οργανώσεων, αφού κατέληξε στον Εμφύλιο Πόλεμο του 1943 - 1949, με φυσική συνέπεια τη φοβερή κρίση του Έθνους και τον διχασμό της συνείδησης του ελληνικού λαού.

Η τραγωδία συνεχίστηκε τα επόμενα χρόνια στα στρατοδικεία με χιλιάδες φυλακισμένους στρατιωτών του ΔΣΕ και μαζικές εξορίες στα ξερονήσια του Αιγαίου (Αη Στράτης, Μακρόνησος, Γυάρος). Οι διωγμοί των αριστερών εξακολούθησαν για πολλά χρόνια και τελείωσαν ουσιαστικά με τη μεταπολίτευση, μετά την πτώση της χούντας το 1974.

Μία άλλη επίπτωση ήταν ο εξαιρετικά μεγάλος αριθμός των προσφύγων (μεταξύ των οποίων περιλαμβάνονταν και χιλιάδες παιδιά, που είτε στάλθηκαν σε ανατολικές χώρες, είτε μετακινήθηκαν και εγκλείστηκαν προσωρινά σε "παιδοπόλεις") κυρίως στη βόρεια Ελλάδα, που αναγκάστηκαν να

⁶⁶ Σ. Μαρκεζίνη, «Σύγχρονη Πολιτική Ιστορία της Ελλάδας 1936-1975», τόμος 2, σελ. 329-332

⁶⁷ http://clubs.pathfinder.gr/_ELLAS_/456368

εγκαταλείψουν τα σπίτια και τα χωριά τους είτε για να μη βρεθούν στο επίκεντρο των μαχών εθνικού στρατού- ανταρτών, είτε επειδή εξαναγκάστηκαν κατά τη διάρκεια των μεγάλων εκκαθαριστικών επιχειρήσεων του εθνικού στρατού, ώστε να αποκοπεί με οποιαδήποτε τρόπο ο εφοδιασμός έμψυχου υλικού των ανταρτικών τμημάτων, είτε πάλι λόγω της βίαιης προσαγωγής από τον ΔΣΕ προκειμένου να αντιμετωπιστεί το σοβαρότατο πρόβλημα προσέλευσης μαχητών. Χαρακτηριστικό του αριθμού των προσφύγων είναι ότι σύμφωνα με το «Μνημόνιο για το ελληνικό προσφυγικό πρόβλημα», που εστάλη στις 8 Οκτωβρίου 1949 προς το αμερικανικό υπουργείο Εξωτερικών από την Ελληνική κυβέρνηση, ο πρωθυπουργός Κ. Τσαλδάρης δήλωνε πως ο αριθμός των καταφυγόντων και φυγόντων του εμφυλίου πολέμου ανέρχονταν σε 684.607 άτομα, (μεταξύ των οποίων 77.822 καταφυγόντες από την πληττόμενη περιοχή στην πόλη της Καστοριάς) από αυτά 166.000 πρόσφυγες είχαν επαναπατριστεί και ότι άλλοι 225.000 θα επαναπατρίζονταν σύντομα. Επίσης μέχρι το 1956 υπήρχαν αιχμάλωτοι στρατιωτικοί του Εθνικού Στρατού σε στρατόπεδα εργασίας στην Αλβανία και σε άλλες χώρες του Ανατολικού Μπλοκ.

Σημαντική συνέπεια του εμφυλίου είναι και η περιπέτεια των Σλαβομακεδόνων και η πλασματική εθνογένεση του Κράτους των Σκοπίων με την παράλληλη παραχάραξη της Ιστορίας της Μακεδονίας από το 1945 και ύστερα. Αυτή είναι μια συνέπεια την οποία βρήκαμε σαν κράτος μπροστά μας την δεκαετία του 1990, με την πτώση του υπαρκτού σοσιαλισμού, και η οποία μας ταλαιπωρεί μέχρι σήμερα.

Ο Εμφύλιος Πόλεμος αποτελεί την κορυφαία και τραγικότερη αντιπαράθεση στην ελληνική κοινωνία μέσα στον εικοστό αιώνα. Η χώρα ρήμαξε κυριολεκτικά στα χρόνια της εμφύλιας σύρραξης. Άλλαξε η ανθρωπογεωγραφία της χώρας καθώς ερημώθηκαν εκτεταμένες, ορεινές κυρίως, ζώνες με εκατοντάδες χιλιάδες καταφυγόντες, ενώ τέθηκε σε ισχύ καθεστώς εκτάκτων μέτρων. Ταυτόχρονα, μεγάλη φτώχεια μάστιζε το λαό. Αρχικά, με βάση και ψηφίσματα του ΟΗΕ, ο πόλεμος ονομάστηκε επισήμως «Συμμοριτοπόλεμος» και αυτή η ονομασία διατηρήθηκε επί πολλές δεκαετίες από τους νικητές αυτής της σύρραξης. Το 1989, με τη συγκυβέρνηση Νέας Δημοκρατίας - Συνασπισμού της Αριστεράς και της Προόδου (Ενιαίου Συνασπισμού κομμάτων της Αριστεράς (ΚΚΕ-ΕΑΡ)), καθιερώθηκε και επισήμως η ονομασία «Εμφύλιος», η οποία ήταν ήδη σε κοινή χρήση. Ο ελληνικός εμφύλιος πόλεμος είναι στην ουσία η πρώτη πράξη του ψυχρού πολέμου που θα αιωρούνταν πάνω από την παγκόσμια πολιτική σκηνή τα επόμενα χρόνια.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ «Γ»

Συμπεράσματα – Προτάσεις

Συμπεράσματα

Αναμφίβολα τα θλιβερά γεγονότα των παραπάνω εμφυλίων συγκρούσεων επισκίασαν τα ηρωικά κατορθώματα των Ελλήνων κατά τους Βαλκανικούς Πολέμους και κατά την Εθνική Αντίσταση. Και στις δύο περιπτώσεις η επέμβαση των ξένων δυνάμεων ήταν καταλυτική για την τελική έκβαση των συγκρούσεων. Όμως δεν παύει να είναι ντροπιαστικό για το έθνος μας το ότι για πολλοστή φορά για να λύσουμε τις μεταξύ μας διαφορές καταλήγουμε στη χρήση βίας και εμφανίζονται οι ξένες δυνάμεις για να δώσουν λύση, ανάλογη με τα συμφέροντά τους βεβαίως. Στην μία περίπτωση οι «ξένες λόγχες» επέβαλαν την Κυβέρνηση του Βενιζέλου, και στην άλλη οι νικήτριες δυνάμεις που μοίρασαν μεταξύ τους τις σφαίρες επιρροής, τοποθέτησαν με τη βία την Ελλάδα στη σφαίρα που ανήκε. Βλέπουμε λοιπόν ότι και στις δύο περιπτώσεις άλλοι αποφάσισαν για εμάς και μας επέβαλαν την απόφασή τους χωρίς καν να ζητηθεί η γνώμη του ελληνικού λαού. Βεβαίως, ήταν σε θέση ο λαός μας να αποφασίσει για την πορεία του, ή δικαίως αποφάσισαν οι ξένοι καθώς εμείς ήμασταν απασχολημένοι με το να σκοτώνουμε ο ένας τον άλλον; Αναδείξαμε για άλλες δύο φορές τις κάκιστες πλευρές του χαρακτήρα της φυλής μας και δικαίως γίναμε έρμαια στα χέρια των ξένων δυνάμεων.

Με δικαιολογημένη αγανάκτηση κάθε σώφρων Έλληνας μπορεί να αναλογιστεί σε ποια θέση από πλευράς προόδου, υλικής και πνευματικής, οικονομικής ανάπτυξης και κύρους θα βρισκόταν σήμερα η Ελλάδα εάν δεν μεσολαβούσαν οι παραπάνω εμφύλιες συγκρούσεις. Η πρώτη οδήγησε στη Μικρασιατική Καταστροφή, ένα από τα κορυφαία δεινά του ελληνισμού, με τρομερές συνέπειες οικονομικές, ψυχολογικές και κοινωνικές. Η δεύτερη οδήγησε στο διωγμό των μισών σχεδόν Ελλήνων και οι συνέπειές του σε όλα τα επίπεδα, πολιτικό, οικονομικό αλλά και ανθρώπινο, βασάνισαν την Ελλάδα για πολλές δεκαετίες. Και στις δύο περιπτώσεις χαρακτηριστικό είναι το μίσος που φώλιασε στις καρδιές όλων των Ελλήνων εναντίον αδελφών τους και το οποίο από την δεκαετία του 1910 πέρασε στην δεκαετία του 1940 και δεν ξεριζώθηκε παρά πρόσφατα.

Οι εμφύλιες συγκρούσεις άμβλυαν την ηθική συνείδηση των Ελλήνων με άμεσες συνέπειες στην πολιτική και κοινωνική ζωή τους. Προκειμένου να επικρατήσουν τα αντίπαλα στρατόπεδα δεν δίσταζαν να συμμαχήσουν με ξένες δυνάμεις, ακόμα και με εχθρούς του Έθνους. Το σοβαρότερο όμως είναι ότι η, εξαιτίας των εμφυλίων συγκρούσεων, διάσπαση της ψυχικής ενότητας των Ελλήνων, εξακολουθεί να κυριαρχεί μετά την λήξη τους και μαζί με τα υπόλοιπα ελαττώματα και αδυναμίες της φυλής μας κληρονομείται από γενιά σε γενιά. Οι Έλληνες μετά τις νίκες κατά των εξωτερικών εχθρών (τύραννοι), έγιναν τύραννοι του εαυτού τους, με αποτέλεσμα να καταστρέψουν ό,τι με ηρωισμό και αυτοθυσία έχτισαν. Στη μεγάλη ιστορία μας οι Έλληνες νικήσαμε σχεδόν όλους τους εχθρούς εκτός από έναν, τα πάθη μας, τα οποία ασίγηστα

και ανενόχλητα μας μετέτρεπαν από νικητές σε ηττημένους. Οι συνέπειες των εμφυλίων συγκρούσεων υπήρξαν τόσο καταστροφικές όσο δεν υπήρξαν οι μακροχρόνιοι πόλεμοι όλων των εποχών προς τους πάσης φύσεως εχθρούς. Οι ζημιές αυτές υλικές και ηθικές προστίθονταν στο παθητικό υπόλοιπο του έθνους δίχως ελπίδα ισοσκελισμού παρά τις εκάστοτε εθνικές ανατάσεις μας.

Επιβάλλεται λοιπόν αλλαγή νοοτροπίας, αφού προηγουμένως σαφώς συνειδητοποιήσουμε το ρόλο τον οποίο, ως άτομα και ως λαός, έχουμε κληθεί να διαδραματίσουμε στο προσκήνιο της παγκόσμιας ιστορίας. Μπορούμε όμως να αλλάξουμε τη νοοτροπία μας και τον χαρακτήρα μας, αφού στη δημιουργία του συνετέλεσαν εκτός του περιβάλλοντος και το κληρονομικό της; Σίγουρα αξίζει να προσπαθήσουμε. Όσο πιο σύντομα επιτύχουμε να καταπολεμήσουμε τα αρνητικά ψυχικά στοιχεία και τα πάθη μας τα οποία κυριαρχούν της λογικής μας, τόσο περισσότερο θα απομακρύνουμε την πιθανότητα μιας νέας εμφύλιας σύγκρουσης στην επόμενη καμπή της ιστορίας μας. Ο ελληνικός λαός είναι λαός φιλελεύθερος, πλην όμως δεν γνωρίζει, τουλάχιστον κάποιο ποσοστό, να κάνει ορθή χρήση της ελευθερίας του, με αποτέλεσμα να παρασύρεται από δημαγωγούς και λαοκόλακες σε ενέργειες στρεφόμενες κατά της ίδιας του της ελευθερίας, ενώ πιστεύει ότι αγωνίζεται γι' αυτήν.

Είναι πλέον φανερό ότι πρέπει να διδασκόμαστε από τα λάθη του παρελθόντος, προκειμένου να μην τα επαναλαμβάνουμε στο μέλλον. Και οι δύο συγκρούσεις, ήταν δυστυχώς μια ολόκληρη σειρά λαθών, που διαπράχθηκαν από όλες τις πολιτικές παρατάξεις, με συνέπεια να φτάσουμε σε αυτές. Σίγουρα θα ήταν διαφορετική σήμερα η κατάσταση της χώρας, αν δεν μεσολαβούσαν οι εμφύλιες συγκρούσεις, άλλη η εξέλιξη και σε άλλα, υψηλότερα επίπεδα η θέση μας στη διεθνή σκηνή. Και τώρα, τους στόχους που τρέχουμε να επιτύχουμε, προκειμένου να συμπεριληφθούμε στην ευρωπαϊκή οικογένεια αλλά και να αναδείξουμε τον ηγετικό μας ρόλο στα Βαλκάνια, την ευρύτερη περιοχή της Μεσογείου και τη ζώνη της Μαύρης Θάλασσας, θα τους είχαμε κατακτήσει προ πολλού, εξασφαλίζοντας την οικονομική ευρωστία της Ελλάδας και κατά συνέπεια, την ευημερία του ελληνικού λαού.

Προτάσεις

Από όλα τα παραπάνω είναι προφανές ότι δεν υπάρχει πιο τραγική εξέλιξη από την αδελφοκτόνο σύγκρουση. Γι' αυτό οφείλουμε να πάρουμε τα ανάλογα μέτρα και να τοποθετήσουμε τις Εμφύλιες Συγκρούσεις στο ιστορικό συνειδητό με την υπενθύμιση «Ποτέ Ξανά».

Η χώρα έχει περάσει διά πυρός και σιδήρου και απήλαυσε επί δεκαετίες, για πρώτη φορά στη μακρά της ιστορία, τα αγαθά του ειρηνικού βίου. Όλα αυτά συγκροτούν πλέον αξίες αδιαπραγμάτευτες, τις οποίες κανείς δεν μπορεί να θυσιάσει χάριν ιδεοληψιών και λανθασμένων επιλογών, που δεν έχουν ιστορικό προηγούμενο, ούτε καμία τύχη στον σύγχρονο κόσμο. Εκτός κι αν κάποιοι έχασαν το μυαλό τους και δεν μπορούν να διαβάσουν τα διδάγματα της Ιστορίας.

Για την αποφυγή παρόμοιων συγκρούσεων στο μέλλον, μπορούμε να παραθέσουμε τις ακόλουθες προτάσεις:

α. Αλλαγή νοοτροπίας και προσπάθεια να καταπνίξουμε τα πάθη μας. Αυτό μπορεί να εφαρμοστεί πιο εύκολα στους νέους ανθρώπους οι οποίοι όλο και απομακρύνονται από τα βιώματα των εμφυλίων συγκρούσεων. Θα πρέπει να κοιτάμε πρωτίστως το εθνικό συμφέρον και όχι το προσωπικό, μικροκομματικό και κοντόφθαλμο συμφέρον. Οφείλουμε να διδαχθούμε από τις καταστροφές και να περιφρουρήσουμε όλοι την ενότητα της πατρίδας.

β. Μελέτη και διδασχή της ιστορίας μας, όχι μόνο των ηρωικών και μεγάλων στιγμών του έθνους μας, αλλά και των μελανών σημείων και αυτοκαταστροφικών στιγμών. Να γίνεται από τα σχολικά χρόνια ανάλυση των τραγικών λαθών που έγιναν, συζήτηση και προσομοίωση της εκάστοτε κρίσης που οδήγησε στη σύγκρουση και εξαγωγή κρίσιμων συμπερασμάτων για τους χειρισμούς που έγιναν από τους εκάστοτε ηγέτες. Έχοντας βαθιά γνώση της ιστορίας μας και των σφαλμάτων μας, μπορούμε σίγουρα να αντιμετωπίσουμε θετικά τις επερχόμενες προκλήσεις, προσπαθώντας να μην επαναλάβουμε τα ιστορικά μας λάθη.

Θα είναι δυστύχημα να ξεστρατίσει και πάλι η Ελλάδα. Διαθέτει τις δυνάμεις, οι νέοι της είναι εκπαιδευμένοι, πολύγλωσσοι, κινητικοί, έχουν παράσταση του σύγχρονου κόσμου, είναι σε θέση να ανταποκριθούν στις σύγχρονες απαιτήσεις. Η ίδια η χώρα έχει πλέον υποδομές, διαθέτει επιχειρήσεις εξωστρεφείς, κεφαλαιούχους δυναμικούς και βεβαίως έχει τις εμπειρίες, μπορεί να οικοδομήσει αποτελεσματικά σχήματα διοίκησης και να ξανακερδίσει τη θέση της στον κόσμο.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ «Α»ΣΤΗΝ ΑΤΟΜΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ ΤΟΥ ΑΝΤΧΟΥ(Μ) ΠΟΛΥΧΡΟΝΟΥ ΘΕΟΦΑΝΗ**ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ****1. Βιβλία**

- α. «Ιστορία του Ελληνικού Έθνους», Εκδοτική Αθηνών Α.Ε., τόμος ΙΕ.
- β. «Ιστορία του Ελληνικού Έθνους», Εκδοτική Αθηνών Α.Ε., τόμος ΙΣΤ.
- γ. Α. Κοτζιά, «Ο Εθνικός Διχασμός», Εκδόσεις Φυτράκη.
- δ. Κ. Αμανατίδη, «Επίκαιρα και Επίμαχα», Εκδόσεις Τσώνη.
- ε. Θ Βερέμη – Γ. Κολιόπουλου, «Ελλάς, Η σύγχρονη συνέχεια, Από το 1821 μέχρι σήμερα», Εκδόσεις Καστανιώτη 2006.
- στ. Ν. Κλοουζ, «Ο ελληνικός εμφύλιος πόλεμος 1943-1950», Εκδόσεις Φιλίστωρ.
- ζ. Σ. Μαρκεζίνη, «Σύγχρονη Πολιτική Ιστορία της Ελλάδας 1936-1975», τόμος 2, Εκδοτικός Οργανισμός Πάπυρος

2. Περιοδικός Τύπος- Δοκίμια- Άρθρα

- α. Σ. Μαρκέτου, « Νοεμβριανά 1916», Δοκίμιο.
- β. Φ.Κ. Βώρου, « Ιστορία παγκόσμια και ελληνική κατά τον 20^ο αιώνα», Δοκίμιο.
- γ. Ελλήνων Ιστορικά, «1946-1949, Οι Μεγάλες Μάχες του Εμφυλίου Πολέμου», Τύπος της Κυριακής.
- δ. Dolihi.gr (Άρθρο Του Ευαγγέλου Β. Τσακνάκη)

3. Διαδίκτυο

- α. www.sansimera.gr
- β. clubs.pathfinder.gr/lapetos_/670080
- γ. www.scribd.com/doc/57440925/Οι-3-γύροι-του-Ελληνικού-Εμφυλίου-1943-1946
- δ. www.w2.gr (World War II)
- ε. ellinikosemfiliios.blogspot.gr
- στ. www.kathimerini.gr
- ζ. www.fhw.gr (Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού)
- η. www.tovima.gr/relatedarticles/article/?aid=151719

ΣΕΘΑ 2^η Ε.Σ.Δ.Μ.
Αθήνα, Φεβρουάριος 2013